This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

107.340 c.2

ДИПЛОМАТСКА ИСТОРИЈА СРБИЈЕ

ЗА ВРЕМЕ СРПСКИХ РАТОВА

за

ОСЛОБОЂЕЊЕ И НЕЗАВИСНОСТ

1875 — 1878

ДРУГА КЊИГА

ДРУГИ РАТ

написао

Јов. Ристић

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „КОД ПРОСВЕТЕ" С. ХОЏОВИЋА

1898

ДИПЛОМАТСКА ИСТОРИЈА СРБИЈЕ

ЗА ВРЕМЕ СРПСКИХ РАТОВА

ЗА

ОСЛОБОЂЕЊЕ И НЕЗАВИСНОСТ

1875–1878

ДРУГА КЊИГА

ДРУГИ РАТ

НАПИСАО

Јов. Ристић

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА КОД „ПРОСВЕТЕ“ — С. ХОРОВИЦА

1898.

DR
353
.R58
v.2

САДРЖАЈ.

		СТРАНА:
Предговор	— — — — — — — — — —	I—II
I	Преговори између Србије и Русије пред Руско-Турски рат — — — —	1
II	Односаји између Русије и Немачке у очи Источне кризе — — — — —	22
III	Русија објављује рат Турској — —	27
IV	Даљи развој преговора између Србије и Русије — — — — — — — —	32
V	Србија и Порта у очи другог Српско-Турског рата — — — — — — —	43
VI	Србија и Главни Војни Стан Руски —	57
VII	Србија улази у рат као савезник Русији — — — — — — — — — —	74
VIII	Операције Српске војске после освојења Ниша — — — — — — — —	93
IX	Значај Српске војне кампање — —	104
X	У очи примирја — — — — — —	110
XI	Примирје — — — — — — — — —	128
XII	Свето-Стевански Уговор о миру —	132
XIII	Преговори између Србије и Аустрије	159
XIV	Србија на Берлинском Конгресу —	184
XV	Проглашење Државне Независности	253
XVI	Независност Српске Цркве у Србији	274
XVII	Прилози — — — — — — — —	287

107370

ПРЕДГОВОР.

Предајем јавности и другу књигу *„Дипломатске Историје Србијине за време српских рашова 1875—1878“*.

Ја сам је писао, пре свега, по своме знању и искуству и по званичним актима. Бринуо сам се, да догађаје изнесем верно и објективно и да свакоме одам заслужену правду.

За сваки догађај, који је изложен у овим листовима, постоје документални докази. Само, на жалост, њих нема, бар за сада, у нашој Државној Архиви за развитак Српске ствари и на Берлинском Конгресу, јер је у нашем Министарству Спољашњих Послова затурена некуд

сваколика фасцикула са дотичним актима. Ту, у колико се нисам смео ослонити на своје памћење, ја сам се морао помагати расправом, коју је, о томе предмету, *на основу званичних аката* написао Др. Владан Ђорђевић, и штампао 1890. у „*Отаџбини*". Ова брижљива и исцрпна расправа отштампана је и засебно.

За податке о операцијама наше војске имам да захвалим своме уваженом пријатељу, умноме а недовољно оцењеном Пуковнику г. Александру Протићу.

Најпосле, треба да кажем коју реч и о изворима, којима сам се послужио за одношаје, који су постојали између Великих Сила за време догађаја, по што су они имали пресуднога утицаја и на нашу судбину.

Од времена ових догађаја изашло је у Европској литератури више озбиљних студија о њима. Од њих су се мени учинила најпоузданија ова класична дела:

1) *Négociations relatives au Traité*

ae Berlin et aux arrangements qui ont suivi 1875--1886. par Adolphe d'Avril.

и

2) *Histoire diplomatique de l'Europe. par A Débidour Paris 1891.*

У Београду 1 Маја 1898.

Јов. Ристић.

I

Преговори између Србије и Русије пред руско-турски рат.

Знамо већ из прве књиге ове историје, да је Влада Српска, одмах по закључењу примирја (24 октобра 1876), поднела Кнезу, на његов захтев извештај о ситуацији[1]). Она се ту изразила да треба тежити закључењу мира, а у продужење рата могла би се Србија упустити само тако, ако би Русија с Турском заратила, а Србију потпомогла и оружјем и новцем. Видећи руске заставе, повратио би се дух српске војске, који је био клонуо у дугој и неравној борби. И заиста, расположење целе земље било је за мир. На Народним Скупштинама, које су држане у времену између првог и другог рата, владала је апсолутна мирољубивост. Ако би и пала која ратоборна реч, она би изазвала холују протестâ тако, да је и сама влада мо-

[1]) види књигу I. стр. 206—211.

рала посредовати да је стишава и да одбија од себе сваку помисао на рат.

Међу тим она није престајала да размишља, на који би се начин Србија могла користити вероватним руско-турским ратом, који је био на прагу. Влада је била уверена, да би било грешно пропустити ову прилику, а не покушати, да се накнаде жртве, поднесене у првоме рату. Та он је у ствари и био само увод у руско-турски рат, на њ се рачунало, као на неизбежну последицу. По јавном мишљењу Русије, Србији и Црној Гори имао је следовати многомоћни хришћански заштитник пре а после, као што се заиста и показало, да је рат руско-турски и био више ресултат струје народне у Русији, но дело Рускога Кабинета. Цар је, извесно, био за мир, а и његов Канцелар попустио је више струји популарној, но својим погледима.

Влада Српска предложи Кнезу (24 октобра) да пошље једнога свог повереника у Русију, који би тамо са владом руском изменьао мисли и уговорио основе, на којима би се Србија придружила Русији, ако би она ушла у рат противу Турске. Кнез одобри предлог, који буде саопштен Рускоме Генералном Конзулу Карцову с молбом, да затражи од своје владе одобрење за намерену мисију. 2 новембра од-

говори Карцов, да ће његова влада са задовољством примити једнога изасланика српског, ну да ће кнез Горчаков најрадије видети, ако то буде Јован Мариновић, на кога је онда, наравно, и Српска Влада морала пристати.

Мариновић, и ако није делио владине погледе на догађаје, прими се мисије и добије налог, да се што пре крене на пут. Њему се спреми један мемоар (4 новембра 1876) са ближим инструкцијама, по којима је он имао радити. Ми овде доносимо мемоар у његовој потпуности :

„Време од 4 месеца тешког и крвавог рата створило је у Србији опште уверење, да се оно не може продужити са изгледом на успех у садашњим приликама и погодбама.

Спреме у храни и муницији као и извори финансијски исцрпени су.

Ако се за ово неколико месеци наша народна војска и обучила оружју, последње борбе показале су неоспорно, да је њена енергија клонула, по што је дуго времена стопу по стопу сузбијала непријатеља. Мало има примера да је једна војска састављена од саме милиције могла тако дуго издржати борбу противу једне редовне војске много надмоћније од ње и бројем и изворима својим. Лако је објаснити, што је она, не видећи ни од куда никакве нове помоћи, морала клонути духом.

Помоћ, коју је она добила од своје браће из Русије, а нарочито помоћ у официрима руским, беше јој врло драгоцена, али ако се узме у обзир да је број добровољаца руских, рачунајући ту и официре, једва достигао цифру од три хиљаде људи, мора се признати, да та побуда за Србију не може бити довољна да опет отпочне рат, ма каква била цена коју она тој помоћи придаје. Може бити да би Србија могла рачунати и на већу потпору руских бораца, али све да би њихов број достигао и цифру од 15.000 или 20.000 људи, ова помоћ, ма да би била од претежне важности у почетку борбе, не би нас могла одвести задатку у случају новог непријатељства с Турском. И заиста, какав би задатак могао бити Србији ако би се рат продужио?

Кад је Србија у јуну месецу ове године била приморана да објави рат Турској, она није ни тренутка мислила да ће њена снага, удружена са снагом црногорском бити довољна да изађе на крај са Царством Отоманским.

Трошно и колебљиво за једну Велику Силу, оно је за Кнежевину моћан противник.

Србија је нарочито рачунала на суделовање своје удручене словенске браће. Она се надала да ће уз њихову помоћ моћи доћи до каквих војних успеха, па је веровала да ће,

тивника на Истоку, опет усредсредила све своје силе противу ње, и као што је турска војска већ заузела у Србији неке важне стратегијске положаје, она би се старала најпре њу да сломи, па после да се окрене противу Грчке. Последњих дана овога рата Порта се већ била решила да одвоји један део војске од онога корпуса, који војује против Црне Горе, па да га упути против Србије. Дервиш-паша био је већ готов да остави границу црногорску, па да се крене Србији. Што би продужење рата од наше стране и улазак у акцију Грчке принели, да се изнури Турска, то не би могла накнадити наших жртава. Здружена снага Србије, Црне Горе и Грчке не би нам пружила никакав изглед на успех, а тај би успех настао само онда, кад би се над Турском одржала пресудна победа. Што се тиче Румуније, њено се суделовање не може ни у ком случају сматрати као ствар озбиљна.

Па и онда кад би наша снага довољна била да се боримо противу Турске, она ипак не би могла покренути српски народ да отпочне нов рат са оним задатком, који је до сад себи била поставила, а на име за побољшање судбине своје удручене браће. Сви су редови нашега народа прожети уверењем да је Србија у овоме смислу доста чинила.

У приликама, које смо овде навестили, мир је онај задатак коме Србија има природно да тежи, мир частан и неодложан, мир, који јој неће донети ни губитака ни нових жртава.

Ако снага Србије и није била довољна да јој обезбеди победу на бојном пољу, нама је драго веровати да рат, који је она водила, неће остати без спасоносних ресултата за Хришћане. Отворивши врата живљем посредовању од стране Сила, она је учинила да је побољшање судбине хришћанске постало неизбежно.

У овим осећањима Србија може мирно приступити закључењу мира под егидом заштите Русијине остављајући оцени Царске Владе да промисли, да ли њено моћно посредовање може израдити Кнежевини који добитак а нарочито накнаду за вароши и села, која су порушена и спаљена без потребе војне. Штета учињена Србији варварским начином, којим су Турци водили рат, није мања од петнаест милиона дуката. По што стање финансиске изнурености, у коме се налази и сама Турска, неће јој можда допустити да нам дâ новчану накнаду, то ће бити лако да се ова замени накнадом територијском. Администрација српска не би изостала а да не донесе пределима који

би се придружили Кнежевини оно исто благостање, које је уживала и сама Србија пре рата.

Као што то беше словенска ствар, за коју је Србија прихватила оружје, она себи ласка надом, да ће грдне жртве, које је она себи наметнула, наћи симпатичних обзира код великодушног Суверена најмоћније Словенске Државе, сталнога протектора удручених Хришћана.

Задобивши за Србију, у једном критичком тренутку обуставу непријатељства, Његово је Величанство стекло нова права на вечито признавање не само Србије но и Хришћана за чије је добро Србија ушла у овај неједнаки рат.

И ма да се Србија изложила неизмерним жртвама за своју браћу, она ни данас не би била с раскида да покуша нове напоре али под бољим условима за успех. А за то не би могла она видети друге могућности сем ако би Царска Влада нашла, да је потребно, да својим оружаним посредовањем обезбеди побољшање судбине хришћанске. Србија је уверена, да би појава Царске Заставе на Полуострву Балканском наново оживела духове и била најпоузданије јемство будућности за Словене у Турској па и за саму Србију. Са изгледом да би моћна протекција орлова царских осло-

бодила удручену браћу, са изгледом да би се Срби у Херцеговини придружили Црној Гори, а Срби у Старој Србији и Босни да би се придружили Србији, народ би српски развио нову енергију и био гртов да пође на бојно поље за славним заставама царским.

У овоме случају помоћ, за коју би се Србија обратила Царској Влади, састојала би се у новцу и оружју. Сем зајма од једног милиона дуката, који је Србија успела, да закључи у Русији, захваљујући потпори Царске Владе, био би јој нов зајам потребан да одговори захтевима новога рата. И заиста, докле су до сада потребе ратне намириване већим делом производима земаљским, од сада, по што је овај извор исцрпен, могле би се нове потребе само новцем подмиривати.

У случају да Царска Влада не би нашла, да је потребно да извршење њених великодушних намера захтева да прибегне оружју, Његова Светлост Кнез Милан моли Његово Величанство Цара да благоволи довршити дело које је тако племенито отпочео примирјем, повративши јој коначан мир. Терети, које Српски Народ подноси за време примирја равни су готово и самоме стању ратном, а могу лако, ако се продужи, превазићи средства земаљска. Скратити му трајање било би ново доброчин-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

ство, за које би Србија примила на себе нов дуг признања према Његовоме Величанству Цару."

Сем овога мемоара, предате су Мариновићу (4 нов. 1876) и специјалне поверљиве инструкције, у којима му је изложено, да је прека потреба Србији, да се са Царско-Руском Владом свестрано објасни, саопштивши јој право стање, у коме се земља наша налази после четири-месечног тешког војевања. Тек по што се овај корак учини, и по што се чују савети и намере Царске Владе, Његова је Светлост намерна решити : да ли да се рат продужи, или да се приступи закључењу мира. Овај претходни корак неизоставно је потребан колико са обзиром на природу одношаја, који постоје између Србије и Русије, толико и са обзиром на значајан положај, који Русија свагда, а нарочито у данашњим приликама, заузима у Источном питању.

После кратког извода из мемоара, који смо напред у целини саопштили, улази се у ближе поверљиве инструкције овим речима:

„да бих могао прецизно означити и меру, у којој би наша Кнежевина могла суделовати у рату Русије противу Турске, ја сам овлашћен назначити овде, да бисмо ми, за тај случај, могли располагати са педесет батаљона ода-

бране пешадије и двадесет и пет батерија у дојакошњем рату похвално опробане артиљерије.

Једина помоћ, за коју бисмо се ми тада морали обратити на Царску Владу, односила би се на оружје и новчана средства. У погледу на оружје, потребе наше не би биле велике, а што се тиче новчане потпоре, продужење рата могло би изазвати потребе, које би се тешко могле намирити са мање од три милиона дуката.

У случају да би рат између Русије и Турске био вероватан, ја вас молим, Господине, да не изгубите из вида предвидети са Царском Владом и положај, који би Аустро-Угарска могла према Србији заузети, јер би држање ове монархије могло бити не мало меродавно по правац, који би Србија смела усвојити.

Било би такође нужно споразумети се са Царском Владом и о тој потреби, да се за случај руско-турског рата од стране Русије предузму мере или операције, које би собом донеле, да турска војска, која сад на левој обали Мораве у нашој земљи заузима важне стратегијске положаје, не добије времена да ове употреби на даље опустошавање земље наше.

Но у случају, да Влада Царска не би нашла за потребно да се, за извршење својих великодушних намера, прихвати оружја, Ње-

рала посредовати да је стишава и да одбија од себе сваку помисао на рат.

Међу тим она није престајала да размишља, на који би се начин Србија могла користити вероватним руско-турским ратом, који је био на прагу. Влада је била уверена, да би било грешно пропустити ову прилику, а не покушати, да се накнаде жртве, поднесене у првоме рату. Та он је у ствари и био само увод у руско-турски рат, на њ се рачунало, као на неизбежну последицу. По јавном мишљењу Русије, Србији и Црној Гори имао је следовати многомоћни хришћански заштитник пре а после, као што се заиста и показало, да је рат руско-турски и био више резултат струје народне у Русији, но дело Рускога Кабинета. Цар је, извесно, био за мир, а и његов Канцелар попустио је више струји популарној, но својим погледима.

Влада Српска предложи Кнезу (24 октобра) да пошље једнога свог повереника у Русију, који би тамо са владом руском измењао мисли и уговорио основе, на којима би се Србија придружила Русији, ако би она ушла у рат противу Турске. Кнез одобри предлог, који буде саопштен Рускоме Генералном Консулу Карцову с молбом, да затражи од своје владе одобрење за намерену мисију. 2 новембра од-

говори Карцов, да ће његова влада са задовољством примити једнога изасланика српског, ну да ће кнез Горчаков најрадије видети, ако то буде Јован Мариновић, на кога је онда, наравно, и Српска Влада морала пристати.

Мариновић, и ако није делио владине погледе на догађаје, прими се мисије и добије налог, да се што пре крене на пут. Њему се спреми један мемоар (4 новембра 1876) са ближим инструкцијама, по којима је он имао радити. Ми овде доносимо мемоар у његовој потпуности :

„Време од 4 месеца тешког и крвавог рата створило је у Србији опште уверење, да се оно не може продужити са изгледом на успех у садашњим приликама и погодбама.

Спреме у храни и муницији као и извори финансијски исцрпени су.

Ако се за ово неколико месеци наша народна војска и обучила оружју, последње борбе показале су неоспорно, да је њена енергија клонула, по што је дуго времена стопу по стопу сузбијала непријатеља. Мало има примера да је једна војска састављена од саме милиције могла тако дуго издржати борбу противу једне редовне војске много надмоћније од ње и бројем и изворима својим. Лако је објаснити, што је она, не видећи ни од куда никакве нове помоћи, морала клонути духом.

Помоћ, коју је она добила од своје браће из Русије, а нарочито помоћ у официрима руским, беше јој врло драгоцена, али ако се узме у обзир да је број добровољаца руских, рачунајући ту и официре, једва достигао цифру од три хиљаде људи, мора се признати, да та побуда за Србију не може бити довољна да опет отпочне рат, ма каква била цена коју она тој помоћи придаје. Може бити да би Србија могла рачунати и на већу потпору руских бораца, али све да би њихов број достигао и цифру од 15.000 или 20.000 људи, ова помоћ, ма да би била од претежне важности у почетку борбе, не би нас могла одвести задатку у случају новог непријатељства с Турском. И заиста, какав би задатак могао бити Србији ако би се рат продужио?

Кад је Србија у јуну месецу ове године била приморана да објави рат Турској, она није ни тренутка мислила да ће њена снага, удружена са снагом црногорском бити довољна да изађе на крај са Царством Отоманским.

Трошно и колебљиво за једну Велику Силу, оно је за Кнежевину моћан противник.

Србија је нарочито рачунала на суделовање своје удручене словенске браће. Она се надала да ће уз њихову помоћ моћи доћи до каквих војних успеха, па је веровала да ће,

захваљујући дипломатском посредовању Царско-Руске Владе стечени ресултати дођи до своје санкције. Суделовање Хришћана, за које су Србија и Црна Гора узеле биле оружје, изостало је начином, који је морао изненадити цео свет.

Србија, сама са Црном Гором, морала је поднети сударе са једним Царством, које се наслања на три дела света и црпе себи снагу у богаствима ових земаља.

Ако би се Србија опет прихватила оружја кад истече закључено примирје, борба би се наставила са више огорчења но до сада, а она не би могла више рачунати у случају пораза на status quo, који је данас обезбеђен. Рат, који би се обновио, био би рат на смрт и живот. Јасно је да Србија не би могла у тај рат ући ако не би имала скоро извесног изгледа да ће принети да се саломи снага Турској. Србија се није ни пређе обманьивала у овом погледу, а сад јој је још мање допуштено, да се каквој обмани предаје, све и да би могла рачунати на потпору Хришћана, која је до сада у овоме рату изостала.

Шта више ни учешће Краљевине Грчке не би могло побудити Србију да обнови борбу, јер не подлежи ни мало сумњи, да би Турска, сматрајући [illegible] свога најозбиљнијег про-

тивника на Истоку, опет усредсредила сва своје силе противу ње, и као што је турска војска већ заузела у Србији неке важне стратегијске положаје, она би се старала најпре њу да сломи, па после да се окрене противу Грчке. Последњих дана овога рата Порта се већ била решила да одвоји један део војске од онога корпуса, који војује против Црне Горе, па да га упути против Србије. Дервиш-паша био је већ готов да остави границу црногорску, па да се крене Србији. Што би продужење рата од наше стране и улазак у акцију Грчке принели, да се изнури Турска, то не би могла накнадити наших жртава. Здружена снага Србије, Црне Горе и Грчке не би нам пружила никакав изглед на успех, а тај би успех настао само онда, кад би се над Турском одржала пресудна победа. Што се тиче Румуније, њено се суделовање не може ни у ком случају сматрати као ствар озбиљна.

Па и онда кад би наша снага довољна била да се боримо противу Турске, она ипак не би могла покренути српски народ да отпочне нов рат са оним задатком, који је до сад себи била поставила, а на име за побољшање судбине своје удручене браће. Сви су редови нашега народа прожети уверењем да је Србија у овоме смислу доста чинила.

У приликама, које смо овде навестили, мир је онај задатак коме Србија има природно да тежи, мир частан и неодложан, мир, који јој неће донети ни губитака ни нових жртава.

Ако снага Србије и није била довољна да јој обезбеди победу на бојном пољу, нама је драго веровати да рат, који је она водила, неће остати без спасоносних ресултата за Хришћане. Отворивши врата живљем посредовању од стране Сила, она је учинила да је побољшање судбине хришћанске постало неизбежно.

У овим осећањима Србија може мирно приступити закључењу мира под егидом заштите Русијине остављајући оцени Царске Владе да промисли, да ли њено моћно посредовање може израдити Кнежевини који добитак а нарочито накнаду за вароши и села, која су порушена и спаљена без потребе војне. Штета учињена Србији варварским начином, којим су Турци водили рат, није мања од петнаест милиона дуката. По што стање финансиске изнурености, у коме се налази и сама Турска, неће јој можда допустити да нам дâ новчану накнаду, то ће бити лако да се ова замени накнадом територијском. Администрација српска не би изостала а да не донесе пределима који

би се придружили Кнежевини оно исто благостање, које је уживала и сама Србија пре рата.

Као што то беше словенска ствар, за коју је Србија прихватила оружје, она себи ласка надом, да ће грдне жртве, које је она себи наметнула, наћи симпатичних обзира код великодушног Суверена најмоћније Словенске Државе, сталнога протектора удручених Хришћана.

Задобивши за Србију, у једном критичком тренутку обуставу непријатељства, Његово је Величанство стекло нова права на вечито признавање не само Србије но и Хришћана за чије је добро Србија ушла у овај неједнаки рат.

И ма да се Србија изложила неизмерним жртвама за своју браћу, она ни данас не би била с раскида да покуша нове напоре али под бољим условима за успех. А за то не би могла она видети друге могућности сем ако би Царска Влада нашла, да је потребно, да својим оружаним посредовањем обезбеди побољшање судбине хришћанске. Србија је уверена, да би појава Царске Заставе на Полуострву Балканском наново оживела духове и била најпоузданије јемство будућности за Словене у Турској па и за саму Србију. Са изгледом да би моћна протекција орлова царских осло-

бодила удручену браћу, са изгледом да би се Срби у Херцеговини придружили Црној Гори, а Срби у Старој Србији и Босни да би се придружили Србији, народ би српски развио нову енергију и био гртов да пође на бојно поље за славним заставама царским.

У овоме случају помоћ, за коју би се Србија обратила Царској Влади, састојала би се у новцу и оружју. Сем зајма од једног милиона дуката, који је Србија успела, да закључи у Русији, захваљујући потпори Царске Владе, био би јој нов зајам потребан да одговори захтевима новога рата. И заиста, докле су до сада потребе ратне намириване већим делом производима земаљским, од сада, по што је овај извор исцрпен, могле би се нове потребе само новцем подмиривати.

У случају да Царска Влада не би нашла, да је потребно да извршење њених великодушних намера захтева да прибегне оружју, Његова Светлост Кнез Милан моли Његово Величанство Цара да благоволи довршити дело које је тако племенито отпочео примирјем, повративши јој коначан мир. Терети, које Српски Народ подноси за време примирја равни су готово и самоме стању ратном, а могу лако, ако се продужи, превазићи средства земаљска. Скратити му трајање било би ново доброчин-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

ство, за које би Србија примила на себе нов дуг признања према Његовоме Величанству Цару."

Сем овога мемоара, предате су Мариновићу (4 нов. 1876) и специјалне поверљиве инструкције, у којима му је изложено, да је прека потреба Србији, да се са Царско-Руском Владом свестрано објасни, саопштивши јој право стање, у коме се земља наша налази после четири-месечног тешког војевања. Тек по што се овај корак учини, и по што се чују савети и намере Царске Владе, Његова је Светлост намерна решити : да ли да се рат продужи, или да се приступи закључењу мира. Овај претходни корак неизоставно је потребан колико са обзиром на природу одношаја, који постоје између Србије и Русије, толико и са обзиром на значајан положај, који Русија свагда, а нарочито у данашњим приликама, заузима у Источном питању.

После кратког извода из мемоара, који смо напред у целини саопштили, улази се у ближе поверљиве инструкције овим речима:

„да бих могао прецизно означити и меру, у којој би наша Кнежевина могла суделовати у рату Русије противу Турске, ја сам овлашћен назначити овде, да бисмо ми, за тај случај, могли располагати са педесет батаљона ода-

бране пешадије и двадесет и пет батерија у дојакошњем рату похвално опробане артиљерије.

Једина помоћ, за коју бисмо се ми тада морали обратити на Царску Владу, односила би се на оружје и новчана средства. У погледу на оружје, потребе наше не би биле велике, а што се тиче новчане потпоре, продужење рата могло би изазвати потребе, које би се тешко могле намирити са мање од три милиона дуката.

У случају да би рат између Русије и Турске био вероватан, ја вас молим, Господине, да не изгубите из вида предвидети са Царском Владом и положај, који би Аустро-Угарска могла према Србији заузети, јер би држање ове монархије могло бити не мало меродавно по правац, који би Србија смела усвојити.

Било би такође нужно споразумети се са Царском Владом и о тој потреби, да се за случај руско-турског рата од стране Русије предузму мере или операције, које би собом донеле, да турска војска, која сад на левој обали Мораве у нашој земљи заузима важне стратегијске положаје, не добије времена да ове употреби на даље опустошавање земље наше.

Но у случају, да Влада Царска не би нашла за потребно да се, за извршење својих великодушних намера, прихвати оружја, Ње-

гова Светлост жели, да ви, Господине, најживље настанете да се Србији што пре поврати *частан мир*, који јој не би собом донео никаквих губитака ни нових жртава. Народ би Српски био проникнут неизмерном захвалношћу према Његовом Величанству Цару, ако би он, при закључивању мира, својим моћним посредовањем, израдио, да нам Порта накнади штете, које су нам Турци нанели, попаливши нам *без потребе војних операција*, толико села и вароши, тако да губитак, с те стране, не износи мање од 12—15 милиона дуката као што је у мемоару навештено. Порта би нас, због своје финансијске исцрпености, могла и територијално накнадити. У томе случају ми бисмо имали предложити административно придружење Новопазарског пашалука и Призренског вилајета са Србијом.

Ово би, Господине, биле главне основе, које бих, по заповести Његове Светлости, имао да препоручим вашој пажњи, молећи вас, да ближе побуде узмете на знање из споменутог већ мемоара. Претресање о појединостима или о новим питањима оставља се споразумевању које ће следовати између нас путем телеграфским или поштанским.

У сваком случају ја вас молим, да имате пред очима велику потребу, коју наша земља

осећа, да што пре дође до јасног положаја, који се једино може постићи довољним и свестраним обавештењем у Петрограду."

Кад је Мариновић отишао у Петроград, Влада је имала потребу, да му шаље и накнадна упуства. Тако му је (16ог новембра) препоручила, да се постара израдити: 1во да нам Русија укаже благовремено своју помоћ, да се можемо за времена спремати за рат; 2го да се извести, у којим се пределима можемо надати увећању; 3ће како је вероватно, да би Турци, у случају рата, одмах навалили на Крајински округ, да нам пресеку једину везу, коју имамо са Русијом, потреба је још сад комбиновати мере за тај случај.

Мариновић одговори (20 новембра), да се сада испитује прво питање на које ће донети одговор Руски Консул, са којим ће доћи у Београд два лица, која су одређена за решавање и давање потпоре. Друго питање (о увећању територијском) не може се решити, јер је рат неодређен, а задатак његов тешко је определети; сумња, да се може добити накнада у смислу наших жеља. О трећем питању, одговара Српски Посланик, да ће се вел. Кнез Никола договорити са Српским Кнезом, а и Консул Руски има упуства у томе питању.

22 новембра Мариновић је попунио свој извештај тиме, што је јавио, да ће се само у неким случајевима моћи нешто учинити за наше територијско увећање, *према мери наших услуга*, не означивши ни један од тих случајева. *И опет се, вели, рачуна на нашу помоћ.* И тога ради шаље се Консул и један Генерал са једним администатором „без договора са мном", вероватно, по предлогу Конзуловом, који даје обећања од стране Србије. Објашњава накнадно, да немогућност увећања разумева у опште због неизвесне будућности. Најпосле, стигао је и његов писмени извештај од 23 новембра. Ту објашњава он, да се не може обећати територијско увећање за то, што се не може унапред знати ни значај ни исход рата, али стоји то да ће, *по мери услуга*, бити и накнада; имаћемо помоћи за ратовање; од стране Аустро-Угарске можемо бити сигурни, да неће ући у Србију; за Румунију није извесно, хоће ли ући у рат, али ће руска војска прећи преко Кнежевине.

Тако, продужава Мариновић, увећање не могу да обећају, а надају се на наше суделовање.

Карцов, Руски Консул, повративши се на своје опредељење, потврдио је овај извештај и попунио га: „Накнада ће Србији бити *по мери њених услуга*, и према европским прили-

кама. За који дан примиће он милион рубаља за организацију српске војске за рат, и 300.000 за пострадале у рату, не тражећи да се то врати, ако не буде рата. У рату Русија ће издржавати и нашу војску. Генерал Никитин долази за који дан са 100 официра руских. Врховна команда остаје у рукама Српскога Кнеза, али ће операције зависити од општега ратног плана, који буде одобрио Главни Команданат војске вел. Кнез Никола Николајевић. За обезбеђење преласка руској војсци у Србију, које је желела Српска Влада, да се за времена учини, не може руска дивизија ићи у Кладово за време *примирја*, но српска војска са добровољцима треба да чува прелазак до доласка руске војске.

„Руска Влада оставља Српској Влади да се слободно реши, али тражи категоричан и брз одговор. Ако пристаје, треба јој следовати у свему; ако не, онда се сматра, да Србија одваја своју ствар од ствари Словенске у Турској, и онда нека гледа за мир како зна“, закључио је Руски Консул.

Ну прави одговор Русије на све кораке Српске Владе налазио се у царском писму, које је донео Мариновић 1-ог јануара 1877. *Ако буде рата, очекује се енергична кооперација Србије. При закључењу мира, гледаће се да се постигну, колико*

је могуће, веће користи према њеном војевању. Ако се закључи мир, очекује се, да ће Кнез да заведе ред у земљи.

Тако је, у главноме, гласило Царево писмо на Кнеза.

Горчаков у своме одговору на Кнеза, упутио је на усмена обавештења, која је дао Мариновићу.

Са овим писмима свршила се мисија Јов. Мариновића у Петрограду. То је био повереник особене врсте. И ако није, ни у коме погледу, па ни у погледу на рат, делио мисли либералне владе, од које је ову мисију противу *њене* воље примио, он ју је ипак примио — сигурно не у намери да јој буде ревностан тумач, а свакојако био јој је рђав адвокат. Није прошло ни неколико дана по његовом доласку у Петроград, он јој телеграфише: „Цар и Влада читаше сва моја упутства.“ Он је т. ј. сва своја упутства поднео Цару и Влади на прочитање — противу сваког обичаја у сличним међународним пословима. Овде је то смело у толико мање бити, што се у упуствима предвиђају разне евентуалности, па је његовој оцени остављено било, коју ће Руској влади више препоручивати да усвоји.

Повереник Српске Владе осуђивао је горко своје властодавце због уласка у први рат у

опште, па и нове њене намере за рат; што више, он је говорио отворено и против ратоборних расположења, на која је наилазио у *званичним круговима руским*, а кад је то почео чинити и по страним Посланствима, није могло проћи, а да и сâм Цар не дозна за тај поступак, па му је толико замерио, да је препоручио Канцелару, да га позове да остави Петроград и Кнез Горчаков позове га, да се одмах врати у Србију, где је, рекао му је, неизоставно потребан, ма да се никаква потреба за њим није у Србији осетила, јер нити је он тада заузимао какав положај, нити је као противник предузетка, био ма за што питан. И он *нагло* остави престоницу руску, да се не би изложио каквим неповољностима. Милосав Протић, други (финансијски) повереник Српске Владе, њој је јавио, да је за мало остало, што Мариновић није био полицијом уклоњен, а то је у Русији могло да буде.

Занимљиво је чути, како је гласио сам текст Протићева телеграма. Он телеграфише (24 дек. 1876): „Јављам, да је наш Посланик (Мариновић) просто отеран, и да не отпутова на лепо, имала би посла и сама полиција. *Његово понашање према Русији*, немилице нападање на српску политику пред странцима лиши га царске милости. Цар га отпусти, изјавивши му

своје незадовољство, а Наследник не хтеде га примити. Једва измоли да понесе писмо Кнезу."

Да одлазак Мариновићев није био драговољан, као да потврђује и он сам. Кад му је Кнез непосредно телеграфисао (19 декембра) да остане у Петрограду још неко време, док се не би јасније десиновао обрт ствари на Конференцији (у Цариграду), Мариновић му је одговорио (20 декембра): „Чудо је, што сам и до сада могао овде остати. Толико је Горчаков а најпосле и Цар навалио, да идем натраг. Јутрос сам видео Цара и Царицу и казао збогом. У четвртак ћу дакле поћи."

Ово наваљивање Царево, да се Мариновић што пре поврати, пада у толико више у очи, што је он сам био телеграфисао у Београд (16 новембра): „Коначно закључење о миру или рату зависи од рада Конференције (у Цариграду). Неизвесност ће вероватно продужити се још двадесет дана. *Цар жели, да будем овде до коначног закључења.*"

И то је све на пречац прекинуто, а тражени повереник био уклоњен пре *„коначног закључења.*

Овај необични поступак овога умног и способног дипломате српског има у толико више места да нас зачуди, што је он уживао не мало уважење Кнеза Горчакова, али је можда та околност и принела да га осмели, да изађе

из такта. Није се чудити, што се он, у својим погледима, разликовао од Либералне Владе. Консервативне природе, он је био тром и неодлучан и у народном питању, па је лако разумети, да је и у погледу на питање о првом рату био неодлучан и противан акцији, али се може лако увидети, да се његова противност уласку Србије у други рат не може сложити ни са захтевима обичне мудрости, ни са осећањима патриотизма, а не одговара ни дужности Србије да се одзове формалном позиву Русије, која је већ толико пута у тешким приликама прихватала Србију, *а његови покушаји да чак и Русију одврати од рата*, морају се означити као проста заблуда.

Царево писмо донело је у Србију извесност *у главноме питању*: о учешћу Србије у руском рату и о територијском увећању њеном. Остало је, да се ближе одреде појединости положаја, који има заузети Србија у Руско-Турскоме рату. И у претресима, које је Министар Спољашњих Послова имао са Руским Генералним Консулом, изведене су на чисто ове тачке: 1) Руски Консул пристаје радити да се продужи примирје, како би се добило више времена за спрему; 2) Пристаје радити да се пошље пре истека примирја једна дивизија руска у Кладово, макар и у облику добровољаца, а доцније

је јављено, да је одређена 32ра дивизија да се пошље у Кладово, да се очува ова једина веза између Србије и Русије; 3) Не пристаје радити, да се за време примирја пошље потребан број пушака остругуша, који је тражен, у настављењу Мариновићеву и доцније (24 октобра и 4 новембра), а уверава, да ће се то дати кад рат наступи; 4) Изјављује, да ће се, на место захтеванога зајма, дати и потрошити, у договору са Министром Војним, један милион рубаља за време примирја, за организацију наше одбране; 5) Извесно је, да ће Русија за време рата давати Србији месечну помоћ, потребну за ратовање; 6) Не обећава захтевану округлу суму за непредвиђене трошкове; 7) Не пристаје на гарантију, да Русија сматра као casus belli, ако би Турска напала на Србију за време примирја, али мисли, да то истиче из логике ствари; 8) Што се тиче територијске накнаде, Конзул позитивно обећава, да Србија, при срећном исходу рата, може на сигурно рачунати на територијску накнаду у Старој Србији *по мери својих жртава и свога суделовања*. Генерал Никитин човек, врло уважен у војним круговима, био је заиста приспео и већ почео исплаћивати неке војне набавке, ну само оне, које су од његовог доласка поручиване, а не раније, што је доста незгода нанело, јер је било

не малих издатака већ учињено за израду муниције и на подизање нових утврђења на Морави и на Дунаву код Кладова.

Међу тим је Генерал Никитин напрасно одазван, што се у први мах није могло објаснити; али се узрок његовом одласку сад разуме, кад се зна за конвенцију, која је у то доба закључена између Русије и Аустрије. Као што ћемо видети, у њој стоји једна тачка (четврта) да руска војска неће прелазити у Србију, а гроф Андрашија казао је и Мариновићу, на повратку његову у Београд, да ће и Аустро-Угарска сматрати да има одрешене руке, ако би Русија с војском ушла у Србију, или би српско земљиште употребила као базис својих војних операција; његова ће влада само донде поштовати Париски Уговор, докле га буду и друге Силе поштовале.

II

Односаји између Немачке и Русије у очи Источне кризе.

Неки јавни листови Немачки, који стоје близу Кнезу Бисмарку, бившем државном Канцелару Немачког Царства, донели су у току 1896 године нека открића, из којих би се могло извести закључење, да је Руска Влада показивала ратоборно расположење још пре источне кризе од 1875 и пре српскога рата за ослобођење и независност. Каже се, на име, да је неко од руских државника говорио Канцелару, да се после дужега периода мира у руској војсци осећа потреба војничких награда и ратних одликовања. Тако се исто тврди, да је Цар Александар II писао Цару Вилхелму из Ливадије, да га пита: какво би било његово држање, ако би он, Цар Александар, дошао у оружан сукоб са Аустро-Угарском због Галиције. Не каже се, какви су били одговори на ова питања; доста је да није нигде опровргнуто, да су она постојала, па да верујемо, да није морао бити устанак у Херцеговини 1875, ни рат српски противу Турске, па да се Русија прихвати оружја. Нема сумње, да је српски рат био повод руској објави рата, али је не мање вероватно, да би Русија и други повод за рат

нашла или прихватила, и да нису Србија и Црна Гора ушле у борбу.

А Немачки Канцелар, који је 1896 ова открића у свет пустио, и био је главни подстрекач руско-турскога рата. Он је, на име, после немачко-француског рата, био живо заузет, да обезбеди нове тековине Немачкоме Царству. У то име радио је неуморно, да увуче Русију у какав рат, те да је одврати од савеза са Француском, за који се показивала наклоност са обе стране. Русија би ратом ангажовала своју војну и финансијску снагу и, за време рата, постала неспособна за ма какве савезе, а после рата ослабила би њена и једна и друга снага и њено би савезништво било мање тражено.

И лично имао је Немачки Канцелар узрока да не жели успеха Кнезу Горчакову. Као што је Русија, после немачко-француског рата, заузела била претежан положај у Европи, тако је и Француска била бацила своје погледе на њу. Херцог Декарз, француски Министар Спољашних Послова, није само нагињао Русији, него је тражио да она учини и формални корак, којим би показала противност Немачкој, кад је ова почела да заузима претећи положај према Француској, и Цар Александар II крене се 1874 у Берлин, у пратњи свога Кан-

II

Односаји између Немачке и Русије у очи Источне кризе.

Неки јавни листови Немачки, који стоје близу Кнезу Бисмарку, бившем државном Канцелару Немачког Царства, донели су у току 1896 године нека открића, из којих би се могло извести закључење, да је Руска Влада показивала ратоборно расположење још пре источне кризе од 1875 и пре српскога рата за ослобођење и независност. Каже се, на име, да је неко од руских државника говорио Канцелару, да се после дужега периода мира у руској војсци осећа потреба војничких награда и ратних одликовања. Тако се исто тврди, да је Цар Александар II писао Цару Вилхелму из Ливадије, да га пита: какво би било његово држање, ако би он, Цар Александар, дошао у оружан сукоб са Аустро-Угарском због Галиције. Не каже се, какви су били одговори на ова питања; доста је да није нигде опровргнуто, да су она постојала, па да верујемо, да није морао бити устанак у Херцеговини 1875, ни рат српски противу Турске, па да се Русија прихвати оружја. Нема сумње, да је српски рат био повод руској објави рата, али је не мање вероватно, да би Русија и други повод за рат

нашла или прихватила, и да нису Србија и Црна Гора ушле у борбу.

А Немачки Канцелар, који је 1896 ова открића у свет пустио, и био је главни подстрекач руско-турскога рата. Он је, на име, после немачко-француског рата, био живо заузет, да обезбеди нове тековине Немачкоме Царству. У то име радио је неуморно, да увуче Русију у какав рат, те да је одврати од савеза са Француском, за који се показивала наклоност са обе стране. Русија би ратом ангажовала своју војну и финансијску снагу и, за време рата, постала неспособна за ма какве савезе, а после рата ослабила би њена и једна и друга снага и њено би савезништво било мање тражено.

И лично имао је Немачки Канцелар узрока да не жели успеха Кнезу Горчакову. Као што је Русија, после немачко-француског рата, заузела била претежан положај у Европи, тако је и Француска била бацила своје погледе на њу. Херцог Декарз, француски Министар Спољашних Послова, није само нагињао Русији, него је тражио да она учини и формални корак, којим би показала противност Немачкој, кад је ова почела да заузима претећи положај према Француској, и Цар Александар II крене се 1874 у Берлин, у пратњи свога Кан-

целара Горчакова, где изјави своме сроднику Цару Вилхелму, да себи задржава потпуну слободу акције, ако би он противу Француске заратио. После ових преговора кнез Горчаков мислио је, да му треба похитати, да објави на све стране још из Берлина, да је мир Европи обезбеђен.

Не зна се ни данас, да ли је мир заиста био у опасности, али толико стоји, да је многомоћни Канцелар Немачки зло примио корак свога руског колеге, и не давши ништа опазити, он је зачео мисао осветe према њему и Русији.

У то је планула и Невесињска пушка. Наравно, да јој Бисмарк није стајао на пут. Његова је главна брига била на то управљена да зида мостове, преко којих би Русија што лакше прешла у заплет. Он је нарочито износио пред свет незаинтересованост Немачке у Источном питању. Сећају се сувременици његових разметљивих говора, а нарочито говора у Парламенту, да за њега не вреди Источно питање ни костију једнога пруског гренадира. Он је јавно све на то полагао, да одржи хармонију између Аустро-Угарске и Русије, а имао је рачуна и да одржи тројецарски савез, који је тада постојао од 1872, а постајаше све мање солидан. И Цар Вилхелм, отварајући Царевинско Веће дао је израза идеји, која га занимаше

да одржи дослук између две суседне Царевине. И у овоме правцу била је Немачка према Русији предусретљивија, но према Аустро-Угарској, желећи јој олакшати пут у рат. Кад је лорд Салисберија, путујући као Пуномоћник Енглеске Владе у Цариград на Конференцију, која је држана одмах по свршетку нашега првога рата (1876), он је свраћао и у Берлин, и покушавао, да задобије Немачкога Канцелара за суделовање, да спрече Русију ући у рат, па да оставе Европи да она заједнички натера Порту на извршење реформа у Турској, ну Бисмарк је одсудно одбио предлог изјавивши, да Русији треба оставити да заузме војском Бугарску, а Цар Александар II да је човек паметан, па да се не треба бојати његове амбиције. Кад је Цар Александар II походио свога рођака Цара Вилхелма у Емсу, овај му је, са својим Канцеларом, саветовао, да обрати своју пажњу и Цару Фрањи Јосифу. И Цар Александар II походи Цара Фрању Јосифа у Рајхштату у Чешкој. Цареве су пратили њихови Министри Спољашњих Послова. Њихов договор стоји и данас покривен великом мистеријом. Версију, да је *онда* уговорена аустријска окупација Босне и Херцеговине онако, како је на Конгресу Берлинском решена, не потврђује ништа што се у томе погледу, могло до сада

дознати. Вероватно је, као што има версија, да је Русија успокојила Аустрију, да неће пустити Србију и Црну Гору, да заузму ове крајеве. Гатка, да је то решење познато било и пре објаве нашега рата, чиста је бесмислица просто по томе, што се састанак у Рајхштату догодио у месецу јулу, а наш је рат објављен 18. јуна. Због тога нема смисла ни онај навод, да је Енглески Генерални Консул Лонгворт, вративши се из Лондона са одсуства, тврдио, да ће Аустро-Угарска заузети Босну, ако Србија уђе у рат, јер је и тај говор био пре састанка у Рајхштату, а Лонгворт је био познат као туркофил, који је говорио у своме правцу, да Србију уздржи од покрета.

Немачки Канцелар није био присутан у Рајхштату. Он је чекао повољне прилике, па да принесе свој део у помоћ Русији *у своме смислу*. И већ у јануару 1877 он посредује, да се закључи са свим поверљива погодба, која ће охрабрити Александра II. Ова је погодба држана у великој тајности тако, да је тек 1887 продрла у јавност поводом једне дискусије у Пештанском Парламенту. Цар Аустријски обвезао се, да остане неутралан у рату, који беше на прагу да се отвори између Цара Александра II и Султана.

Услови, које је он поставио за своју неутралност били су ови: 1) Ни једна ни друга Влада не претендују на искључни протекторат над хришћанским народима у Турској, и све Силе, које су узеле учешћа у уговорима Париском и Лондонском, биће позване, да се изразе о ресултатима ратним; 2) Русија ће се уздржати од сваке територијске тековине на десној обали Дунава, поштоваће целокупност Румуније и неће дирати у Цариград; 3) Ако би се основала каква словенска Кнежевина, то не би могло бити о трошку народа или држава несловенских, и Русија не би присвајала себи нарочита права над Бугарском, којом не треба да управља ни руски ни аустријски принц; најпосле 4) Русија не треба да протегне своје војне операције од стране Србије, нити да њена војска пролази кроз Србију.

Обавезе су биле тешке и неугодне за Русију, али их је она примила, благодарећи навали Немачкога Канцелара.

III

Русија објављује рат Турској.

Знамо већ, да су посланици Великих Сила оставили Цариград, кад је Порта после једног

савета, у коме је узело учешћа 80 великаша државних, одбила предлоге Цариградске Конференције (20 јануара). Оставио је турску престоницу и Генерал Игњатијев, претећи јасно и отворено. 25 јануара објавила је Порта Европи своју непроменљиву одлуку.

Кнез Горчаков, 31. јануара, изложивши преговоре, који су претходили, позвао је Силе да му јаве, какве мере оне мисле да треба усвојити да опамете Турску, давши разумети, да ће Цар, *у сваком случају*, кренути сам, ако Силе не би пристале са њим у друштво.

Не добивајући одговоре на своје питање, Русија је почела јаче наваљивати. Генерал Игњатијев добије мисију, у почетку марта, да обиђе све Велике Силе, и да покуша израдити њихово овлашћење за Русију, да она, у име Европе, извршн, оружаном руком, програм, који је Порта одбила Цариградској Конференцији.

Генерал је прошао кроз Берлин, Беч, Рим и Париз и свуда је нашао више одзива но у Лондону; овде је успео само толико, што је израдио састанак Конференције од Пуномоћника Великих Сила, која је 31 марта потписала протокол, којим је још један пут изнесен био Турској програм Европин.

Ту је Порта била формално позвана, да што пре закључи мир са Црном Гором, уступивши јој области, које јој је Цариградска Конференција досудила и да стварно изврши једном реформе, које су јој толико пута тражене. Силе су, даље, захтевале од Порте, да поврати на стопу мира своју војску, коју је она била у последње време знатно увећала према Русији. Силе су је још опоминьале, да ће оне мотрити преко својих представника у Цариграду и преко својих локалних агената на начин, како ће она своја обећања испунити. Најпосле Силе су изјавиле да, ако се њеном кривицом продужи зло стање, које влада на Истоку, онда би такво стање било несагласно са њиховим интересима и са интересима Европе у опште. За тај случај Силе задржавају себи, да заједнички означе средства, која би била кадра да обезбеде благостање хришћанским народима и интересе општега мира.

Лорд Дерби, енглески Министар Спољашњих Послова, и ако је потписао овај протокол, он му је накнадном изјавом одузео свако значење (31 марта) давши на знање, да би Енглеска сматрала овај протокол као и да не постоји, ако се не би постигао смер, који су Силе њиме постићи хтеле, а на име разору-

жање Турске и Русије и закључење мира између ових држава.

Ну гроф Шувалов, који је представљао Русију на Конференцији, учинио је рат неизбежним једном нотом, коју је потписао такође 31 марта. Ако се мир закључи са Црном Гором и ако Порта прими савете Европине, па се покаже готова да поврати своју војску на ногу мира и озбиљно предузме реформе означене у протоколу, она нека пошље у Петроград нарочитог посланика, да се споразуме о разоружању, на које би Његово Величанство Цар пристао, са своје стране. Ако би се догодили покољи слични онима, који су окрвавили Бугарску, то би морало обуставити мере разоружања".

Тако су гласиле речи ове руске ноте, која је личила на ултимат.

Ови захтеви као да су били намењени да изазову прекид. И заиста, рат им је одмах и следовао. И протокол и ноту руску Султан је упутио Митхад-пашином Парламенту, који је у то доба у Цариграду заседавао. Овај огласи, да се не могу примити ни предлози Конференције ни предлози Русијини. Два дана за тим Порта обзнани ову одлуку Парламента, а Влада Руска приступи акцији. 4 априла она закључи са Румунијом уговор, којим се обезбеђује ру-

ској војсци пролазак кроз Румунију, а Русија обећа, да ће овој Кнежевини признати потпуну независност. 12 априла Александар II објави рат Турској, изјавивши да он нема никакве личне амбиције, но сматра да му је дужност, да узме у своје руке ствар удручених Хришћана, а Горчаков распише Силама, да се Русија решила да се сама крене, кад јој се Европа није хтела придружити.

Порта је у залуд призивала у помоћ уговор од 1856, који јој је обећавао пријатељско посредовање неутралних Сила у случају, да би се између ње и друге које државе изродио су коб. Ну, лепи дани од 1856, као и многи други, беху за њу већ прошли. Само Кабинет Енглески протестовао је противу објаве рата. Расписом једним, писаним у почетку маја, Лорд Дербија представи, да Русија није хтела држати рачуна од мирољубивих расположења Европиних па да је она, својим насиљем, изашла из Концерта Европског.

По расположењу Биконсфилдовом, Енглеска би Влада ишла и даље од отпора у речма, ну нити је она сама била у стању да стане на пут Русији, нити је његов друг Дербија био готов, да му на томе путу следује. За то се Енглеска Влада, која је према себи имала опозицију са Гледстоном на челу, ограничи на то,

да захтева од Русије, да не дира у њене властите интересе, нарочито да поштује Египат и Канал Суецки и, најпосле, да са својим оружјем остане даље од Цариграда и Мореуза. Влада Руска није се ни мало устезала, да је задовољи у свима овим тачкама. Од стране Француске није се Русија имала бојати никакве сметње, јер је Француска тада била заузета животним питањима унутрашњим и била је далеко од оних расположења, у којима се налазила 1854. Аустро-Угарска, наслањајући се на своју погодбу од јануара 1877, ћутала је ништа не сметајући.

И тако изгледаше, да ништа више не стоји на путу полету и победама руских орлова.

IV.

Даљи развој односаја између Русије и Србије.

Цар је већ био дошао у свој главни војни стан у Кишињев, одакле је рат објавио.

У очи саме објаве рата (11 априла) Влада Српска реши, да пошље кога у стан Царев, који би се представио Цару и био у додиру са његовом Владом и обавестио се о њиховим намерама према Србији; он би имао, да покаже готовост Србије на сурадњу у овоме рату, да

разложи, како би Србији потребно било за довршење убојне спреме 2—3 милиона рубаља, а у рату, да би јој на издржавање војске био довољан по један милион рубаља месечно; најпосле, да би јој благовремено требало назначити правац, кога би се њена војска у операцијама држала.

У специјалним инструкцијама, које су дате српском Поверенику за Главни Руски Војни Стан, има једна тачка за случај непристанка Русије на суделовање Србије у рату Руско-Турском. Ту се каже : ако би у случају рата улога Србије имала бити пасивна, треба изјавити, да Србија, желећи пре свега да види Русију увенчану успесима, не жели, да јој ствара сметње и да својим учешћем у рату изазива какве европске заплете; она би се уздржала да учествује у борби и одговорила би жељама, које би јој изразило Његово Величанство Цар, и пуна поверења у осећања правде и високе правичности Његове, Србија се нада, да ће Његово Величанство благоволети, да се сети при закључењу мира оних огромних жртава, које је поднео један мали народ, који је без сазезника, ушао у борбу противу једног моћног Царства да помогне својој удрученој браћи.

За свога Повереника изабрала је Влада Пуковника Катарџију, који пође одмах на пут,

[illegible]

[illegible] оружја [illegible]

[illegible] није сишла у [illegible] ствар, не [illegible], која ће, покривши Ње- [illegible] војску но- [illegible] задовољење [illegible], а срећу ми- [illegible]

[illegible] Кнез се уверује [illegible]

[illegible]

жељама својим. Тако је гласило писмо Кнежево од 12 априла 1877.

Српски изасланик Пуковник Катарџија извршио је брзо своју мисију и 27 априла био се већ вратио у Београд са писмима од Цара и Генерала Игњатијева на Кнеза. Важно је, што је Цар у своме одговору изјавио да разуме, за што су новости из Кишињева електрисале духове у Србији. „Тешко вам је, каже Цар, да присуствујете као прост гледалац борби, коју сам ја био приморан да предузмем за одбрану најсветијих интереса наших једноверача у Турској." Најпосле Цар препоручује ***мудрост и уздржавање од сукоба док руска војска не пређе преко Дунава, како би могла помоћи Србији,*** а он ће доцније, преко свога брата, Главног Команданта, или непосредно из Петрограда, преко Министарства Спољашњих Послова, доставити Њ. Светости савете, које буду прилике захтевале.

По извештају Пуковника Катарџије, Цар прима сурадњу Србије и обећава јој заштиту противу Турске, а за споразум у појединостима упућује на Главног Команданта ***Великога Кнеза Николу.*** Генерал Игњатијев саветује, да се сада за помоћ ваља задовољити једним милионом рубаља, а кад се једном пружи један милион, да ће после доћи и други ; увећање Србије

може се протезати у Старој Србији, *а за сада* не и у Босни због Аустрије. Глав. Командант жели, да Кнез Милан задржи команду над српском војском, а обе војске биле би под руском главном командом; круг операција српске војске био би између Ниша и Видина у правцу ка Софији; за посреднике саопштавања, да Кнез Милан и велики Кнез Командант одреде по једног повереника. Према томе је велики Кнез већ одредио за свога повереника, код Срп. Кнеза, свога ађутанта Кнеза Багратиона, кога је послао најпре у Петроград, да однесе у Београд један милион рубаља на претходну спрему српске војске.

Ну питање о суделовању Србије у рускоме рату противу Турске није тиме још било дефинитивно решено; оно је још ишло колебљивим путем.

Одговор Царев из Кишињева био је од 19 априла, а после само 7 дана стигла је (26 априла) из Петрограда од Кнеза Горчакова Рускоме Генералном Консулу Карцову у Београд ова депеша: *„Воља је Њ. В. Цара, да Србија остане у одбрани, уздржавајући се од свакога изазивачког и нападног корака. Кнезу остаје, да промисли о мерама, које би узео у сагласности са својим средствима и на своју властиту одговорност.“*

Шта је могао значити овај корак после онако благонаклоних одзива Царевих из Петрограда и Кишињева? На позорници политичкој није се ништа опажало, чиме би се он могао објаснити, ван што се могла претпоставити каква сметња од стране суседне монархије. И заиста, сутра дан, стигне из Петрограда телеграм од Повереника Српског, који те претпоставке и потврди. „Дознао сам, јавља Протић (27 априла) с поуздане стране, да је синоћ у Министарској Седници претресано питање о пошиљању једног Генерала у Београд, као и о томе, какав положај треба да заузме Србија. И решено је, да за сад заузме такав положај, који би поштовале и Турска и Аустрија. Јер за време рата. Србија, макар и на миру остала, може рачунати да ће се њене жртве узети у особени обзир и достојно оценити.“ А на даља захтевања објаснио је Српски Повереник (3 маја) *„да тај дефенсивни положај стварају интерес Србије и непостојанство суседа (Аустрије).“*

Ну ма да су извештаји били неповољни, ни Кнез ни Влада његова не беху ни мало клонули духом. Они нису престајали, да обдржавају све живљи додир са званичном Русијом и у Петрограду и у Главном Стану Царском.

2. јуна кренуо се и сам Кнез Српски у Плојешће, где је Цар Александар II, дошавши с војском у Румунију, био подигао овој Главни Стан.

Цар, који је био претходно одобрио посету Кнежеву, примио је Кнеза врло пажљиво у присуству свију великих Кнезова, Министара и Генерала, који су се десили ту у његовом Главном Стану. Примивши за тим Кнеза (5 јуна) са његовим (Кнежевим) Министром Спољашњих Послова заједно, Цар се изразио: да сажаљева, што је Србија прошле године објавила рат Порти, ну и ако се то догодило, његова се расположења према Србији нису променила. Он Србију неће заборавати, а кад руска војска пређе Дунав, Србија јој се може придружити ако хоће.

На Ристићеву примедбу, да Кнез Горчаков саветује апсолутан мир, Цар одговори: „Кнез Горчаков не може вам ништа друго саветовати, но оно, што вам ја саветујем. Ако се после преласка Дунава придружите руској војсци, немате се бојати, да ће вас напасти Аустрија.

„Ја не тражим за себе никакве користи од овога рата; ушао сам у рат једино да помогнем Хришћанима, свима Хришћанима, били они православни или католици. Ја се надам,

да ћу свој смер постићи; молимо се Богу, да нам помогне свршити брзо

„До преласка руске војске преко Дунава, останите на миру, а после преласка можете суделовати ако хоћете.“ На аудијенцији 8 јуна, Цар је, по свој прилици, услед примедаба, које је учинила Аустрија поводом визите Кнежеве у Плојешћу, још живље формулисао своје мисли, рекавши: „Je ne Vous engage pas, je ne Vous force pas, mais Vous pouvez si Vous voulez.“

Међу тим за нас је остало меродавно оно, што је Цар *написмено* поручио Кнезу, кад је рекао, да се од Србије очекује *енергична сурадња, ако буде рата.*

Кад је Српски Министар приповедио Кнезу Горчакову, шта је Цар саветовао, Кнез је одговорио: „Допустите ми, да ја, као стари математичар, формулишем речи Цареве. Ја морам, да покријем лојалност Цареву према Силама, и по томе ваша могућа акција не би смела ни пошто изгледати, као последица ваше визите. Ја разумем, да је ваш положај тежак, сем осталога и за то, што је Румунија прогласила независност. Ако бисте ви били приморани ући у акцију било по својим патриотским осећајима, или што бисте хтели притећи у помоћ Црногорцима, онда ваша радња нека буде en dèhors du pays. У Бечу су били јако

узнемирени гласовима, као да вас ми гурамо, па сам ја данас (8 јуна) одговорио, да су савети Цареви мирољубиви и сада као и до сада; да је Цар саветовао мир и обзире према Аустрији, а ако би Србија била антренована у рат, да има своју акцију изнети изван земље.*)

Ако узморате што чинити, нека то буде *у ваше име.*"

Министар му одговори, да је он већ имао прилику одговарати, да су савети Цареви за abstention complète, (потпуну уздржљивост) па ће тако и даље говорити.

— „Чините то, чините то" одговори Кнез.

— Ми смо се свагда трудили, настави Српски Министар, да се прилагођавамо саветима Царске Владе, а што то није било и приликом последњега рата, то је с тога, што нам Царска воља није била довољно протумачена.

— Како то за Бога, Карцов је био зват у Емс и тамо је јасно чуо вољу Цареву? — Он је држао двозначан говор (langage à double sens). —

Како је он то све могао олако схватити! То је нешто ванредно и необично, узвикну Кнез.

„Ја сам свагда сматрао Србију као полазну тачку за препорођење Истока. Треба јој

*) Овај је израз тешко разумети; он хоће, по свој прилици, да значи, да се акције не воде нигде близу граница аустријских.

мудрим понашањем одржати тај карактер. Сажаљевао сам речи Цареве изговорене у Москви о Србима. Ја сам свагда Србе сматрао као храбре људе. Оне су речи изговорене у тренутку нерасположења, а Срби остају храбар народ, као што су свагда и били. Било ми је свагда мучно слушати о антагонизму између вас и Мариновића. Мариновић је човек, који има вредности, али је без енергије. Зар се ви не бисте могли приближити и споразумети?"

— Разлика између нас није велика.

— Па приђите један другом још ближе; слога даје снагу; то нарочито вреди у садашњим приликама. Ја ценим енергичне људе; они су у свако доба потребни, нарочито данас."

На молбу српскога Министра Кнезу, да гласове о Србији не прима без своје критике, јер се у нашим крајевима много политише и измишљава, као што је на пр. глас, да је намера променити државне установе, Кнез одговори: Немојте улазити у неповерење према Ладиженском; то је изредан чиновник. Русија неће да утиче у унутрашња питања Србијине, нити улази у питање њене организације. Не допада му се правац, који узима нови нараштај у Србији. Треба се држати старих обичаја и установа. Кад имате штогод, обратите се овамо мени непосредно. Ми имамо у Буку-

решту Агента, па се можемо и преко њега споразумевати."

При растанку рече Кнез: „Ја ценим људе енергичне. Срећан пут, добар успех."

Генерал Игњатијев, говорио је Српском Министру овако: „Прекори, које вам Цар чини због прошлога рата, са свим су природни. Он је полагао славу своју на олтар мира, а ви сте га после 22 год. владавине извели из његова колосека и навели на пут, који је противан његовом срцу и његовом програму."

Саветује Србији да притече у помоћ Црногорцима.

Мисли, да ће се жртве српске у сваком случају оценити „али је, додаје, боље, *да сами узмете своје, но да то додијете по туђој великодушности.*

Што се тиче рата, тераће се до краја."

У главноме, утврђено је на овоме састанку, да Србија има остати на дефенсиви, докле руска војска не прсће Дунав, а после може ући у рат ако хоће. Изречно је објашњено, да се Србија нема бојати упада од Аустро-Угарске, али се на Дрини има држати само у одбрани, а нападање предузимати само на источној и јужној граници према Старој Србији. Помоћ новчана за време рата и увећање после рата ставља се у изглед према нашим услугама. На

кратко, Руси нас формално не позивају, али дају разумети, нарочито Цар и велики Кнез Никола, Главни Команданат дунавске војске, а и генерал Игњатијев, да желе да заратимо с Турском, а Кнез Горчаков хоће, да цео наш покрет изгледа, да од њих није задахнут.

V.

Србија и Отоманска Порта у очи другога Српско-Турског рата.

Порти нису могли дуго остати непознати учестани додири Србије са Русијом; она није могла не опазити њену опсервациону војску од 30—40.000 људи на граници, па ни њене спреме војне. Те све појаве морале су доћи до израза у њиховим међусобним односајима. Природно је било, да Порта прва узме реч. И она је и проговорила. 13 септембра (1877) јавио је Српској Влади њен Заступник у Цариграду Ф. Христић, да Порта говори јавно, да је Кнез Српски примио субвенцију од Русије и са њом закључио уговор, да устане против Турске; да се све спреме за то чине, и само се чека на први успех Руса, па да војска српска пређе преко границе. И Вел. Везир и други Министри и сва околина Султанова прете, да ће се осве-

тити Србији, потраживши у згодном тренутку рачуна од ње за такво владање. Заступник додаје, да ће се тражити гарантије за будуће држање Србије. Он претпоставља, да је Порта код Великих Сила све то већ морала изнети, па даје израза бојазни, да је она, у својој беснoћи, кадра дати следства својим претњама, а Силе да би према свему томе биле равнодушне.

Српски Заступник трудио се, да успокоји Порту, колико је то допуштало фактичко стање ствари, ну морао је продужити своје извештаје у истоме духу. 27 септ. јавио је, да је Вел. Везир спремио а можда и послао Кнезу нашем телеграм, где га омомиње на закључени мир и сажаљева ратна спремања Србијина, па апелује на лојална осећања Кнежева, уверен, да ће Кнез Милан избећи све, што би било противно добрим одношајима, који су тако срећно повраћени између Србије и Порте.

И ако је тон овога телеграма био врло помирљив, ипак је он крио у себи почетак дипломатске кампање, која је могла пасти у незгодно време за Србију, па и оружани сукоб изазвати, а њена војна спрема не беше још свршена, да она могаше ући у борбу. Требало је дакле предупредити корак. За то се одмах (28 септ.) јави Заступнику, да Кнез није при-

мио од Вел. Везира тај телеграм, и ако Енглески Консул има већ текст у рукама. Заступнику се препоручи, да покуша обуставити експедицију телеграма, давши уверења, да Србија нема нападних намера, а гласови, који се о њој проносе, да су претерани. Консули претпостављају, да ће тај телеграм донети Турски Комесар, а и бечки извештај да ту претпоставку потврђује. Ако би та намера заиста постојала, Заступник је имао изјавити, да би долазак Комесаров отежао споразум, а овај да ће се лакше постићи непосредно или преко Заступника. Консулима се дало разумети, да ***Комесар неће бити примљен.***

Сервер-паша одрекао је, да има намере послати Комесара, ну говор његов, као што јавља Заступник (1 окт.) био је пун претње и прекора, да је понашање Владе Српске пуно презирања и увреда према Порти.

То се расположење продужило на Порти; а није се, наравно, ни могло сталожити ни ублажити, по што се јасно видело, да се све више примиче дан оружанога сукоба између Порте и Србије, а то се пре времена није смело признати. 14 окт. јавио је Српски Заступник телеграфом, да на Порти налази исто неповерење и исту зловољност. Сервер-паша препоручио му је, да јави Ристићу, да он про-

риче несрећу и Србији и њеном Кнезу, ако Влада остане у своме непријатељском држању спрећу Порте.

Одговарајући (15 окт.) телеграфом, Ристић сажаљева, што Порта остаје у својим сумњама. Сервер-паша не може навести ни један основан факат противу коректног понашања Србије. Ми се ограничавамо, да чувамо своје границе, видећи их опкољене башибозуцима, противу којих нам је дужност, да умиримо свој народ. Ристић налаже Заступнику, да изјави, да он, у сваком случају, мисли, да Отомански Министар *нема ни права ни узрока, да прориче несрећу Србији и њеноме Кнезу.*

Међу тим је стигао из Цариграда у Београд и пространи извештај о ситуацији (од 7. окт.) Сервер-паша је изјавио Српскоме Заступнику, да држање Србије не улева страховање Порти, али јој не може бити ни равнодушно, па за то је Вел. Везир хтео да подсети Кнеза на закључени мир и срећни повратак односаја између Србије и Порте и да му каже, колико би садашње држање Србије могло компромитовати мир Србије и њену будућност, ну експедиција тога телеграма да је обустављена.

Што се тиче Комесара, Сервер-паша је изјавио, да је глас о њему био неоснован, ну

из даљег разговора Заступник је српски могао закључити, да глас није био са свим без основа. Ја ћу, рекао је паша, зачудити Министарски Савет, кад му кажем: да се г. Ристић љутио, кад је сазнао, да је Порта имала намеру да пошље кога у Београд. То једва можемо да верујемо. Како, рекао је, по Србији кипте агенти руски сваке врсте, Кнез прима свечано дипломатског Агента Руског са официрима, који су му придати, г. Ристић ставља му у уста беседу, која је, не може више бити нападна и увредљива за Сузерени Двор; употребљују се официри руски, да уреде српску војску; примају се руске субсидије да се с нама зарати, и ви сте већ на прагу, да нам рат објавите; и то се све чини онда, кад је Порта у рату са Русијом, а Ристић се чуди што Порта, која је Сузерени Двор, хоће да пошље једног простог Комесара у Србију, и он као да хоће, да нам да разумети, да га неће ни примити. Ја вас молим, да кажете г. Ристићу, да сам ја био здраво дирнут његовим приметбама (опсервацијама). Шиљање Комесара отежало би наше одношаје, каже г. Ристић. Али ко је отежао те одношаје? Је ли Српска Влада својим понашањем, као што сам навео, или је Порта, која је остала пуна предусретљивости уз пркос свима изазивањима. Ну свему има краја, и В.

Порта може најпосле изгубити стрпљење. *У томе случају, будите уверени, да ми имамо без бројних начина, да вам наудимо, и кад нисмо с вама формално у рату*

Ја бих волео, одговори му Српски Заступник да нисам ни чуо ни разумео ваше речи; ја их нећу тумачити мојој Влади, али ћу их верно доставити. Ја се бојим, да Српска Влада не припише овим расположењима Портиним тегобе, које се спремају Србији у спољашњим односајима. Сервер-паша као да је разумео, да се много залетео, па одговори одмах, да ће Порта остати као и до сад савршено исправна у своме понашању према Србији, докле год рат не плане међу нама, ну знајте, да је рат од прошле године вођен између нас са свим правилно од стране Портине; ну ако би Србија повредила закључени мир и опет ушла с нама у рат без узрока и разлога, знајте напред, *да ће наша војска поступати без штедње*: ми ћемо све ставити у покрет, да вам наудимо што више можемо.

Српски Заступник одговорио је на ове претње Сервер-пашине, да он у њима двоје види: да Пашине речи нису оно, што би требало да су у садашњим приликама, које су тешке и критичне, и да се од два месеца није ништа остварило, што је Порта, у својим

окривљивањима (рекриминацијама) противу нас као неизбежно износила, па да он и Српска Влада имају право, докле је Порта у заблуди.

Сервер-паша није говорио ни мудро ни смотрено у толико мање, што је Српска Влада, већ имала података, по којима је могла сумњати, да се Порта бави опаким пројектима противу Србије, из којих нису искључене биле ни завере са подмуклим убиствима. Требало је њој дати на знање, да се већ зна од куда се спремају планови подмукли и убилачки, недостојни поштене политике и поштених људи.

24. окт. послат је Српскоме Заступнику одговор, који је обухватио све рекриминације Сервер-пашине. Због озбиљности садржине његове, ми доносимо тај акат овде у целини:

„Господине Заступниче,

„Примио сам ваше извештаје од 7 и 14 окт. којима ми саопштавате разговоре, које сте имали са Њ. Пр. Сервер-пашом".

„По речима Царскога Министра, Србија гамиже од руских агената сваке врсте, Кнез је свечано примио Руског Дипломатског Агента са официрима, који су му придати и изговорио беседу, која напада и вређа Сузерени Двор; официри руски употребљују се да уреде српску војску. Сем тога, ма да је Царски Министар изјавио, да се глас односан на Отоманскога

Комесара, који би се послао у Србију, неоснован, даљи разговор његов с вама није такве природе, да ме може са свим умирити у томе погледу. Ја морам пре свега да изјавим, Господине Заступниче, да оптужбе, које нам Њ. П. Сервер-паша ставља на терет, као да руски агенти сваке врсте, гамижу по Србији, да официри руски уређују нашу војску и т. д. немају никаква основа. Но ја се нарочито чудим, што Њ. Пр. налази, да је било неисправно примити у Београду Агента једне Силе, која и ако је у рату са Отом. Портом, није престала да буде за Србију једна од Гарантих Сила. Овај пријам није, у осталом, имао ништа увредљивога у себи, а навод да је Кнез том приликом држао беседу увредљиву за В. Порту, савршено је нетачан, јер Њ. Св. није том приликом држала *никакве беседе.*

Њ. Пр. Сервер-паша као да је много дирнут приметбама, које сам ја изнео на супрот намери, која се приписује В. Порти, да пошље Комесара у Србију.

Ја нећу тражити, да предрасуђујем путове, којима ће се Србија и В. Порта моћи послужити, да дођу до измене мисли и саобраћаја; међу тим свагда ми се чинило, да је најбољи пут преко нашег Заступништва, које у Цариграду правилно постоји. Смер, коме ја тежим,

стоји у томе, да се предохранимо да не примимо Комесара. Кнежевина има свој одређени положај спрећу Царевине, и тај положај није ни мало положај једне провинције, у којој В. Порта може бити позвана, да приступа каквом извиђању преко својих комесара. То је био разлог, који ме је побудио да кажем, у име Владе Кнежевске, да би извршење тога пројекта ако би он заиста постојао, отежало наше међународне одношаје.

И данас још ја стојим на томе гледишту.

Влада је Кнежевска опазила изјаву Њ. Пр. да *В. Порта има безбројних средстава да нам науди, и кад није с нама формално у рату.* Ви сте имали право, Господине Заступниче, да изјавите Царскоме Министру ваше зебње, да Влада Српска не припише овим расположењима неприлике, које јој се на страни (en dehors) спремају.

Видећи Њ. Пр. Сервер-пашу, да нам стално прети, па разумевши из вашег телеграма од 14. окт. да вам налаже, да нам кажете, *како он прориче несрећу ва Кнеза и за нашу земљу*, ми се питамо, да ли нам је могуће, да се одбранимо од несрећних успомена прошлости, где смо видели Губернатора Босанског, Осман пашу, тешко компромитована у катастрофи, која је постигла Србију 1868. Ова је прилика онда

приморала Кнежевско Намесништво, да се жали покојном Али-паши, који је ускорио да дигне овога Губернатора.

Нека је далеко од мене свака неприкладна помисао. Ако сам ја, на велику жалост, морао подсетити на овај факат, то је било да покажем, да није ни мало мудро одавати се прорицању ове врсте према прошлости, која тако мало успокојава. Ја мислим дакле да чиним услугу Њ. Пр. дајући му прилику да уклони из својих прорицања свако тумачење, које би могло ударити печат неповерења на наше међусобне одношаје.

Прорицања Њ. Пр. Сервер-паше намењена су за мир, јер за случај рата Царски Министар остентативно прети нам другим несрећама.

Ја не мислим, Господине, враћати се овде на питања о рату или миру, јер сам Вас већ телеграфом упознао са врло коректним расположењима Српске Владе у овоме погледу. Ну, ја не могу прећи ћутањем претње Министра Портиног. По његовим речма Царска је Влада прошле године водила рат *са свим правилно*, докле овога пута ни В. Порта, ни војска неће више имати никакве штедње, но да ће све употребити да нам учине што више зла.

Ја морам живо сажаљевати ове речи мало саобразне тешким садашњим приликама, и могу

само одобрити одговор, који сте ви дали Царскоме Министру, да се од два месеца није ништа остварило, што је Порта представљала као неизбежно.

Ја не верујем, да бих одговорио правилима мудрости, кад бих догађаје из прошле године подвргао претресу, који као да хоће да изазове Његово Превасходство; али што се тиче „*правилног*" начина, којим је вођен рат од стране В. Порте, немогуће ми је, да примим мишљење Отоманскога Министра. Ја не могу, а да не подсетим на употребу експлозивних куршума, на тортуру употребљену над нашим заробљеницима; не могу да не поменем, како су наши мртви сакаћени, наше вароши и наша села пљачкана, па, без сваке потребе војних операција, предавана пламену, нити могу да не подсетим и на све оне друге трагове, који и данас још дају видно сведочанство, којим је овај тако названи „правилни" рат вођен.

Ја сажаљевам начин, којим је Отом. Министар мислио да изазове споразум са Кнежевином у данашњим приликама, и само сам преко воље узео перо да му одговорим. Мени је једина намера, да изразим моје чуђење и моје сажаљење према држању, које је усвојио Царски Министар и да узмем на знање осе-

ћања, којима је он мислио, да му треба дати отворена израза према Србији.

Изволите, молим вас, Господине Заступниче, употребити прву прилику, да саопштите ову депешу Њег. Прев. Министру Спољашњих послова.

Примите, Господине и т. д.

Јов. Ристић.

Кад је Српски Заступник саопштио овај акат у целини Отоманском Министру, овај је разумео његове алузије и тргао се увидевши, да се затрчао. Христић је јавио (7. нов.): „Писмо од 24 окт. учинило је велики утисак на Турског Министра Иностр. дела. Нешто је објаснио у намери, да ублажи своја прва изјашњења; али алузија на катастрофу од 1868 дирнула га је у живац, протестовавши против тога и против тврдње, да је Турска *употребљивала експлозивне куршуме*".

Турски је Министар протестовао, али од својих планова одустао није. Кад је Серверпаша слутио несрећу Србији и њеном Кнезу, он није говорио на празно. Порта је заиста чинила све, што је могла, да нанесе Србији што више зла, као што је рекао њен Министар, и то је спремала не на бојноме јуначком пољу, но подмукло и убилачки.

Прве неодређене индиције добила је Српска Влада из Лондона, да Порта не само жели, но и да ради на преврату у Србији. Ту се Енглески Министар Спољашњих послова Лорд Дерби изразио, да има узрока веровати, да Порта плете интриге, да се Кнез Милан замени Карађорђевићем.

Српски Заступник у Бечу, К. Цукић, јављао је телеграфом: „Порта спрема овде, много трошећи, оружан упад Петра Карађорђевића у Србији. Већ су набављени многи коњи и оружје; набављају се и људи и одело. Сутра ћу говорити о томе Влади, која, у осталом, већ за то зна. Само за сад да остане све тајна. Сутрашњом поштом писаћу вам о томе више."

То је јављено 26 нов. а 21 дек. знао је Српски Заступник из Беча јавити и више и горе: „Дознадох из добра извора, да је Порта преко овдашњег Турског Посланика, одредила знатне суме за убицу Кнеза Милана; већ погођен један човек да је одустао и да се сад тражи какав немачки официр, који би се ангажовао (ваљда у војску српску) и дело извршио Међу тим, старам се, да ближе што дознам. Неки Петар Валтев, трговац из Смирне, доћи ће тамо с пасошем овдашњег Турског Посланика. Његов је изглед са свим левантинска

протува. Мислим да га за сада не треба протеривати, но строго пратити."

Све су ове мутње имале своје седиште у Отоманском Посланству у Бечу. Посланик Турски био је тада Есад-паша. Претенденат се са њим састајао и за даљи саобраћај препоручио му свога повереника Николу Нешића. У почетку децембра (4) јавља Цукић поштом, да овај врло често обћи са Послаником, новце отуда диже и тамо их депонује, телеграме са свију страна прима и на све одговара у невиној, пословној али, као обично, само за посвећене разумљивој редакцији. За 5 – 6 дана дошло му је таквих до 20, из Земуна (Београд), Оршаве, Париза, Ковина и т. д. Отоманска Банка даје нужне фондове овдашњој Англо-банци и до сада су велике суме употребљене. 4 децембра телеграфао је Цукић у Београд, да је претенденат, бивши у Бечу неколико дана, отпутовао у Базјаш, а његов главни Агенат, Никола Нешић, да је купио онде хиљаду империјала и четири хиљаде наполеона.

Овај заверенички покрет Портин потврђен је и с друге стране. Генерал Ранко Алимпијћ јављао је са Дрине 'из Љешнице 24 дек.): „Данас су наше страже код М. Зворника ухватиле једнога Турчина, кога је упутио паша с прокламацијом о превратy у Србији, да их овамо

разда. Наредио сам, да ми се тај Турчин доведе и прокламације донесу. Наредио сам опрезу те да Турци што не замету."

Природно је било, да је полиција Српска чинила своје, да осујети планове Портине ; ну морамо додати, да на њих није наишла, по свој прилици за то, што је Турска ускоро доживела тешке дане, бивши притешњена војскама и Руском и Српском из Кнежевине и Ц. Горе, па и Румунском. Изгледа, да је она, збуњена заједничким ударима савезничким, престала радити о глави Србије, па се бринула да своју сачува. Она је Претендента оставила себи самом, који је заиста у јулу (1878) и учинио покушај да са неколико људи, продре у Србију из Оршаве, ну тамо био предусретнут стражама у планини, па се спасао бегством у Оршаву.

VI

СРБИЈА И ГЛАВНИ ВОЈНИ СТАН РУСКИ.

Руска војска имала је две основе за своје операције: Кавказ и Дунав. У Азији под командом Лориса Меликова она је предузела свој покрет још у почетку месеца маја у правцу к Турској Јерменској, и 7 истог месеца освојила утврђено место Ардахан, које јој је стајало на

путу, па се у првој половини јуна упутила на Ерзерум. У Европи после савладаних великих елементарних препрека, прешла је Дунав 10 јуна па за мало недеља њени су брзи успеси зачудили политички свет, не ударивши нигде на препреке са стране, јер је Русија 2 маја са Румунијом закључила уговор за нападање и одбрану. Као у лѣту прешли су руски орлови северну Бугарску и прелетивши прехо Балкана загрозили су, у почетку јула, саобраћају између Једрена и Цариграда.

Ови су догађаји јако узнемирили велики део Европе. Нарочито се показала неспокојна Британска Влада. Она нареди, да се њена флота врати у Безику, коју је тек била оставила. У Берлину је Кнез Бисмарк обратио био сву своју пажњу на Француску, где се решавала борба између републиканских и монархијских партија. Аустро-Угарска, такође јако узнемирена, предузимала је војне мере смотрености. Међутим је руска војска ударила на велике препреке. У другој половини јула, она је наишла на сметње, које су је приморале да удари натраг. У Азији је дигла опсаду пред Карсом, а у Европи имала је великих губитака пред Плевном, где ју је Осман-паша задржавао од свакога напретка. Цар је кретао нову војску из Русије, па је дозвао и саму своју гарду. По-

казивала се и финансијска оскудост. У Европи се схватао њен положај као критичан, а Турци су се надали, да ће руску војску моћи приморати, да се поврати преко Дунава. Бисмарк јој није желео ову судбину, јер ју је хтео штедети за своје даље комбинације, па је одвраћао Аустрију од крајњих мера. Он се 8 септ. састао у Салцбургу са грофом Андрашијем и послужио се својим оружјем обичним у овим приликама: комбинацијама о Босни и Херцеговини. Он је обећао Аустро-Угарском Министру, да ће му олакшати окупацију ових покрајина, у своје време. Он је ту вршио, у исто време, своју стару политику, по којој је Аустрију упућивао на Исток, да себи олакша положај у Немачкој, а да угоди и живој жељи Цара Фрање Јосифа и његове милитарне партије.

У овоме периоду руских операција био је врло жив додир између Српске Владе и руских власти на бојноме пољу. Знамо већ, да је и сам Цар прешао био Дунав на челу своје војске. Александар II био је узор владаоца, у коме је било осећање дужности веома развијено. Ма да је био подложан астми, коју је свако могао на њему опазити на први поглед, он је ипак делио са својом војском све недаће у једној земљи, где је, нарочито у Северној Бугарској, клима нездрава; лети се пење до 40°

путу, па се у првој половини јуна упутила на Ерзерум. У Европи после савладаних великих елементарних препрека, прешла је Дунав 10 јуна па за мало недеља њени су брзи успеси зачудили политички свет, не ударивши нигде на препреке са стране, јер је Русија 2 маја са Румунијом закључила уговор за нападање и одбрану. Као у лету прешли су руски орлови северну Бугарску и прелетивши преко Балкана загрозили су, у почетку јула, саобраћају између Једрена и Цариграда.

Ови су догађаји јако узнемирили велики део Европе. Нарочито се показала неспокојна Британска Влада. Она нареди, да се њена флота врати у Безику, коју је тек била оставила. У Берлину је Кнез Бисмарк обратио био сву своју пажњу на Француску, где се решавала борба између републиканских и монархијских партија. Аустро-Угарска, такође јако узнемирена, предузимала је војне мере смотрености. Међутим је руска војска ударила на велике препреке. У другој половини јула, она је наишла на сметње, које су је приморале да удари натраг. У Азији је дигла опсаду пред Карсом, а у Европи имала је великих губитака пред Плевном, где ју је Осман-паша задржавао од свакога напретка. Цар је кретао нову војску из Русије, па је дозвао и саму своју гарду. По-

казивала се и финансијска оскудост. У Европи се схватао њен положај као критичан, а Турци су се надали, да ће руску војску моћи приморати, да се поврати преко Дунава. Бисмарк јој није желео ову судбину, јер ју је хтео штедети за своје даље комбинације, па је одвраћао Аустрију од крајњих мера. Он се 8 септ. састао у Салцбургу са грофом Андрашијем и послужио се својим оружјем обичним у овим приликама: комбинацијама о Босни и Херцеговини. Он је обећао Аустро-Угарском Министру, да ће му олакшати окупацију ових покрајина, у своје време. Он је ту вршио, у исто време, своју стару политику, по којој је Аустрију упућивао на Исток, да себи олакша положај у Немачкој, а да угоди и живој жељи Цара Фрање Јосифа и његове милитарне партије.

У овоме периоду руских операција био је врло жив додир између Српске Владе и руских власти на бојноме пољу. Знамо већ, да је и сам Цар прешао био Дунав на челу своје војске. Александар II био је узор владаоца, у коме је било осећање дужности веома развијено. Ма да је био подложан астми, коју је свако могао на њему опазити на први поглед, он је ипак делио са својом војском све недаће у једној земљи, где је, нарочито у Северној Бугарској, клима нездрава; лети се пење до 40°

врућина, а зими хладноћа силази до 20° реомирових. Српски Повереник, Пуков Катарџија, пратио је узастопце Цара и Вел. Кнеза Команданта. Његов је главни задатак био, да изради новчану помоћ од једног мил. рубаља за претходну спрему српске војске, а за тим и редовну месечну помоћ од једног милиона, кад она уђе у борбу, јер милион за претходну спрему, о коме се толико говорило, није био дотле дошао у Србију па ни онда кад је у Србију стигао Генерал Никитин, који га је имао донети.

14 јула послао је Српски Повереник Кнезу из Трнова телеграфску депешу која је гласила: „Цар ми је казао, да Србија треба да се крене (да машира); Игњатијев каже, да телеграфам, да ће будућност Србије бити компромитована, ако она остане још дванаест дана непокренута. Надам се поћи сутра са једним милионом обећаним". Сутра дан (15) телеграфао је из *Бијеле*: „Цар ми је казао да је издао наредбу Министру Финансија, да пошиље Кн. Милану милион рубаља сребрних. Њег. Величанство тражи од тебе и твоје владе покрет одмах без бојазни од Аустро-Угарске.*)

---

*) Као што смо видели напред, она је почела предузимати неке војне мере на граници.

Цар ми је казао, ако сс ви кренете напред за дванаест дана, ви ћете учинити њему значајну услугу (un service signalé), од које ће он држати рачун Србији. Вел. Кнез Никола и Генерал Игњатијев саветују те и преклињу, да извршите захтев Царев до означеног дана. Чекај мој долазак у Београд, са настављењима односно прекида са Турском. Поћи ћу сутра у Букурешт." Даље је јављао :

„Букурешт. 17 јула. Генерал Милутин молио ме је, да ти телеграфам, да кажеш Ладиженском, да пошље телеграм Министру Финансије, у коме ће јавити, како да примите новце. Успео сам, да плаћање милиона рубаља буде у сребру."

22. јула приспео је Пуковник Катарџија у Крагујевац, где се бавио Кнез са Владом за време сесиіе Народне Скупштине.

Он је ту поднео важан извештај у појединостима, из кога се видело, да је Цар, пошто се споразумео са вел. Кнезом Николом, као Главним Командантом војске, 14 јула у Бијели изјавио Пуковнику Катарџији, да је готов да потпогне Србију и новчано, и да ће му се дати да собом понесе милион рубаља папирних па да се с места врати у Србију и ускори улазак српске војске у акцију. Пуковник, захваливши се дубоко Цару на овој новој ми-

лости, одговори, да се он не сме усудити да понесе собом толику суму, док још путови у Бугарској нису довољно безбедни и замоли Цара, да се та помоћ пошље другим путем и да се та помоћ изда у сребрним рубљама. Цар, размисливши се мало, одговори пуковнику овим значајним речма:

„Па лепо, ви ћете имати милион рубаља у сребру. Ја ћу издати наредбу Министарству Финансије у Петрограду, да се то учини без одлагања. Идите одмах Кнезу Српском, захвалите му од моје стране за осећања, која ми је изразио и за дирљиве знаке симпатија, које су јавно манифестоване у Београду. Кажите Његовој Светлости, да га ја љубим као свога сина, да он може рачунати на моју протекцију у свакој прилици и да од суделовања Србије зависи њена народна будућност. Не заборавите, да кажете Кнезу, разумите ме добро, да *ако Србија не пређе границу у року од дванаест дана, она је изгубљена и њена народна будућност за свагда комиромитована.* Да, ако она остане и даље у нерадњи, ја ћу јој одузети своју протекцију за свагда, а она ће отуђити себи симпатије целе Русије. Ако се крене, она има право на будућност и ја ћу је подупирати у њеним тежњама (аспирацијама). Ако ли се уздржи да узме учешћа у борби, ја је остављам, ви ћете

то све казати Кнезу и његовој Влади. Кажите и то Кнезу, да ће он, ушавши у акцију у року од 12 дана, мени учинити значајну услугу (un service signalé) и да ја рачунам на њега. Немате ништа да се бојите од стране Аустрије. Сад путујте."

У присуству Пуковника Катарције, отправио је Генерал Милутин телеграм Министарству Финансије у Петроград с налогом Царевим, да се одмах пошље у Србију један милион рубаља.

Пуковник Катарција преговарао је са Вел Кнезом Николом и са Генералом Игњатијевим и о редовној помоћи, која би се давала Србији за време њене војне акције, па су му обојица обећала, да ће јој Русија и указивати, колико се год буде потреба показала.

Сутра дан. (23 јула) буде закључена Народна Скупштина у Крагујевцу, а 27ог истог месеца били су и Кнез и његови Министри у Београду.

Неповољни обрт операција руских на Дунаву притискивао је јавни дух у Србији; уз то оклевање да се пошље толико пута обећавана новчана помоћ за спрему српске војске бацила је камен спотицања у средину Српске Владе. Министар Правде Јеврем Грујић положио је питање, да ли да се у овим непо-

вољним приликама загази у рат. Он је био врло важан и користан члан Владе и као добар правник и као вредан радник; био је мудар и обазрив, али је његова смотреност ишла до плашљивости, због које је он у одлуке Владине често уносио оклевање и неодлучност. Он се бојао, да се руска војска не поврати преко Дунава, па да нас не остави саме, завађене са Турцима, као што је за време Кримског рата била отишла далеко од Дунава

Ово стање ствари у крилу Српске Владе није могло остати непознато у Главноме Стану руском. Нелидов је пред Царем Александром II пребацио српском Поверенику Катарцији, што ни Министри Српски нису сагласни у питању о војној акцији. Расположење противу Владе Српске било је јетко, што не улази у акцију. Тај су јој кредит створили Ладиженски, Отправник Рускога Консулата, и Церетелев, који је као што ћемо даље видети, био донео у Београд један део ратне субвенције. Они су се обојица били ставили у додир са опозицијом владином, која није држала, да јој српски патриотизам забрањује, да у оним озбиљним приликама ствара тегобе Влади. Церетелев је покушавао, да опозицији отвори пут на Владу, а она да буде дужна одмах ући у акцију. Ну Хитрову, доцнијем Посланику Руском у Буку-

решту, пало је у део, да пресече ово рђаво расположење Главнога Стана руског према Српској Влади, и да учини крај сплеткама Ладиженскога и Церетељева. Он је објаснио: да је Влада Српска, састављена из људи, који су и вољни и подобни да изврше велики задатак, који Србију чека, а Хитрово је познавао из непосредног искуства и људе и ствари још из ранијег времена, а нарочито од времена, кад је, у почетку рата, имао у Србији ванредну мисију, коју му је био поверио Вел. Кнез Никола.

Земља беше исцрпена првим ратом, касе њене беху празне, а тако и кошеви, а Руска се Влада затеже, да помогне. У таквом стању било је колебање природно. Грујић је тражио савеза са Мариновићем, који је био вазда за мир. Човек без убеђења, Мариновић, и ако није имао гласа у питању, могао је, по своме социјалном положају, имати утицаја на Кнеза. Ну Кнез је стајао чврсто за акцију. И кад се упореди његова колебљивост показана у првом рату са његовим постојанством посведоченим у другом рату, и пред други рат, онда му се мора признати, да има велику заслугу, што су срећно издржана сва искушења за улазак у други рат и за време рата. Видело се, да је њему први рат, који га је затекао у 21-ој

вољним приликама загази у рат. Он је био врло важан и користан члан Владе и као добар правник и као вредан радник; био је мудар и обазрив, али је његова смотреност ишла до плашљивости, због које је он у одлуке Владине често уносио оклевање и неодлучност. Он се бојао, да се руска војска не поврати преко Дунава, па да нас не остави саме, завађене са Турцима, као што је за време Кримскога рата била отишла далеко од Дунава

Ово стање ствари у крилу Српске Владе није могло остати непознато у Главноме Стану руском. Нелидов је пред Царем Александром II пребацио српском Поверенику Катарцији, што ни Министри Српски нису сагласни у питању о војној акцији. Расположење противу Владе Српске било је јетко, што не улази у акцију. Тај су јој кредит створили Ладиженски, Отправник Рускога Консулата, и Церетелев, који је као што ћемо даље видети, био донео у Београд један део ратне субвенције. Они су се обојица били ставили у додир са опозицијом владином, која није држала, да јој српски патриотизам забрањује, да у оним озбиљним приликама ствара тегобе Влади. Церетелев је покушавао, да опозицији отвори пут на Владу, а она да буде дужна одмах ући у акцију. Ну Хитрову, доцнијем Посланику Руском у Буку-

решту, пало је у део, да пресече ово рђаво расположење Главнога Стана руског према Српској Влади, и да учини крај сплеткама Ладиженскога и Церетељева. Он је објаснио: да је Влада Српска, састављена из људи, који су и вољни и подобни да изврше велики задатак, који Србију чека, а Хитрово је познавао из непосредног искуства и људе и ствари још из ранијег времена, а нарочито од времена, кад је, у почетку рата, имао у Србији ванредну мисију, коју му је био поверио Вел. Кнез Никола.

Земља беше исцрпена првим ратом, касе њене беху празне, а тако и кошеви, а Руска се Влада затеже, да помогне. У таквом стању било је колебање природно. Грујић је тражио савеза са Мариновићем, који је био вазда за мир. Човек без убеђења, Мариновић, и ако није имао гласа у питању, могао је, по своме социјалном положају, имати утицаја на Кнеза. Ну Кнез је стајао чврсто за акцију. И кад се упореди његова колебљивост показана у првом рату са његовим постојанством посведоченим у другом рату, и пред други рат, онда му се мора признати, да има велику заслугу, што су срећно издржана сва искушења за улазак у други рат и за време рата. Видело се, да је њему први рат, који га је затекао у 21-ој

вољним приликама загази у рат. Он је био врло важан и користан члан Владе и као добар правник и као вредан радник; био је мудар и обазрив, али је његова смотреност ишла до плашљивости, због које је он у одлуке Владине често уносио оклевање и неодлучност. Он се бојао, да се руска војска не поврати преко Дунава, па да нас не остави саме, завађене са Турцима, као што је за време Кримскога рата била отишла далеко од Дунава

Ово стање ствари у крилу Српске Владе није могло остати непознато у Главноме Стану руском. Нелидов је пред Царем Александром II пребацио српском Поверенику Катарџији, што ни Министри Српски нису сагласни у питању о војној акцији. Расположење противу Владе Српске било је јетко, што не улази у акцију. Тај су јој кредит створили Ладиженски, Отправник Рускога Консулата, и Церетелев, који је као што ћемо даље видети, био донео у Београд један део ратне субвенције. Они су се обојица били ставили у додир са опозицијом владином, која није држала, да јој српски патриотизам забрањује, да у оним озбиљним приликама ствара тегобе Влади. Церетелев је покушавао, да опозицији отвори пут на Владу, а она да буде дужна одмах ући у акцију. Ну Хитрову, доцнијем Посланику Руском у Буку-

решту, пало је у део, да пресече ово ђавоо расположење Главнога Стана руског према Српској Влади, и да учини крај сплеткама Ладиженскога и Церетељева. Он је објаснио: да је Влада Српска, састављена из људи, који су и вољни и подобни да изврше велики задатак, који Србију чека, а Хитрово је познавао из непосредног искуства и људе и ствари још из ранијег времена, а нарочито од времена, кад је, у почетку рата, имао у Србији ванредну мисију, коју му је био поверио Вел. Кнез Никола.

Земља беше исцрпена првим ратом, касе њене беху празне, а тако и кошеви, а Руска се Влада затеже, да помогне. У таквом стању било је колебање природно. Грујић је тражио савеза са Мариновићем, који је био ваздa за мир. Човек без убеђења, Мариновић, и ако није имао гласа у питању, могао је, по своме социјалном положају, имати утицаја на Кнеза. Ну Кнез је стајао чврсто за акцију. И кад се упореди његова колебљивост показана у првом рату са његовим постојанством посведоченим у другом рату, и пред други рат, онда му се мора признати, да има велику заслугу, што су срећно издржана сва искушења за улазак у други рат и за време рата. Видело се, да је њему први рат, који га је затекао у 21-ој

години, донео и зрелости и искуства. У опште, дани другога рата били су светли дани његове владавине.

Уз чврсту и неодступну потпору неких својих Министара, Кнез је надвладао све препреке, и одржао одлуку за акцију, ако дође помоћ, без које се није могло ни кренути.

И она је дошла. 13^{ог} јула стигао је из Главног Стана Руског Кнез Церетељев, пређе секретар (најпре у руском консулату у Београду, а за тим при посланству у Цариграду) од стране Вел. Кнеза Николе са првом половином онога милиона, који је намењен био за спрему српске војске; он је јавио да ће доћи и друга половина у то име обећана.

Министар финансије примио је ову суму у 97.087 империјала, (по 20 франака и 66. сантима т. ј. 2.005837 динара или 167.153 дуката).

У то дошао је из руске војске Пуковник Бобриков са писмом Вел. Кнеза Гл. Команданта, у коме овај пише Кнезу (21 августа) из Горњег Студена), да би му кооперација српске војске нарочито била корисна у овоме тренутку, па шаље доносиоца писма, да се на месту извести о потребама војске Његове Светлости Кнеза, да их на месту проучи и задо-

вољи, и са Министрима Његовим да комбинује стратегијске мере, које се могу показати најподесније, да обезбеде успех нашим заједничким операцијама.

Пуковник Бобриков ступио је у додир са Војним Министром Пуковником Савом Грујићем, који је одмах на свршетку првога рата заменио Пуковника Тешу Николића. Њему је предат буџет претходне војне спреме од једног милиона рубаља, а за тим и буџет месечних издатака потребних за време ратовања и то: 1, за интендатуру 10.000000 гроша чаршијских; 2, за артиљеријско радилиште оружја и допуњавања спреме 3,500.000; 3, за ратне болнице 500.000; 4, новчане принадлежности 100.000; 5, допуна одела и прибор 3.000.000; 6, непредвиђене потребе 2.000.000 — свега 20.000.000 гроша чаршијских.

Тек што је Бобриков био ушао у ове студије, њему дође из Горњег Студена од Нелидова, начелника дипломатске канцеларије Главнога Команданта депеша, у којој стајаше: Узевши све околности у обзир, Вел. Кнез налази, а то је воља Његг. Велич. Цара, да Србија, уздржавајући се магновено од уласка у сурадњу и у отворена непријатељства против Турске, одмах скупи на југо-источној граници трупе редовне (доцније објашњено, вежбане)

војске и тамо да их стално држи, докле се не реши њено ступање у сурадњу, а чим нам дође вест, да је то извршила, послаће јој се друга половина милиона. За случај да се из тога изроде непријатељства, боље је и за вас и за нас да Порта прва огласи рат."

Разумело се довољно, да су се опет биле појавиле неке тегобе са стране Аустро-Угарске.

Желећи одговорити овоме позиву руском, а не губећи из вида потребну смотреност и пограничну безбедност, Влада нареди, на основу закона о двадесет-петодневном обучавању војске, да се одмах скупи до двадесет батаљона у пограничним окрузима од Крајинског до Ужичког Округа, изузев Чачански, да се ови батаљони комбинују из стајаћих чета и народне војске I класе, па на зборним местима на по неколико сати од границе удаљеним да изврше прописано вежбање. У нарочитим настављењима препоручено је Командантима, да избегавају сваки повод, који би Турцима дао права, да се на нас туже.

Међу тим је дошао Персијани за дипломатског Агента и Ген. Консула Руског на место Карцова, који је, по жалби Владе Српске био дигнут. Саопштивши Влади овлашћење, које има од свога Мин. Спољ. послова, да и по [illegible] пословима извршује званично све на-

логе Главне Команде руске војске, он је, по налогу вел. Кнеза Николе изјавио: да Србија не треба да избегава учешћа у садањем рату, јер би тако порекла своју прошлост, свој прошлогодишњи рат, своје традиционе везе са Русијом и своју будућност, јер Србија таким уздржавањем штети руском успеху а и својој будућности. За сад не треба да објављује рат Турској и да улази у борбу, али је неизоставно потребно да постави на граници не 20 хиљада војске, колико је већ наређено но 25—30 хиљада, а чим то буде извршено, послаће јој се и друга половина милиона.

Услед овога саопштења буде одмах решено, да се оно скупљање, које је наређено 17 септ. допуни до 25 хиљада, а Ген. Консулу буде изјављено, да ће Србија бити приморана да тражи месечну помоћ од милиона рубаља ако би се из овога скупљања изродио рат са Турском.

Турска није могла а да не дозна за постављење српске војске на нашој југоисточној граници, за односаје између Србије и Русије, нарочито је њој пао у очи долазак новчане помоћи руске у Србију, па је, по извештају Српскога Заступника Ф. Христића, почела да *прети*. Српски Министар Спољ. послова извести Рускога Консула о тој претњи и затражи му,

да пита своју Владу, да ли она пристаје да даје Србији месечно по један милион сребрних рубаља, ако би се из ових прилика изродио рат између Србије и Турске. На ово питање одговорио је Нелидов, нач. диплом. канцеларије Главнога Команданта руске војске по заповести вел. Кнеза Николе, да ће друга половина обећаног милиона на претходну спрему српске војске бити послана и предана Команданту Клодовском, да Србија за сада треба да остане на дефенсиви; на протестацију Портину не треба да даје одговор, који би је задовољио, ну да држање своје војске на граници објасни потребом заштите и умирења народа због близости турске војске и могућности упада турских чета у земљу.

Очекујући одговор и на питање о месечној помоћи, стигла је заиста (14 окт.) и друга половина милиона за претходну спрему.

Према ратним приликама на бојноме пољу мењао се и правац преговора између Србије и Русије. Цар Александар, одговарајући (28 окт.) Кнезу, који му је био честитао ратне успехе, изјављује: *„да би желео да Кнежева војска узме учешћа у томе"*. Жеља Царева била је само претеча формалнога питања, које је учинио вел. Кнез Команданат 31 окт. из Богота. Он је питао преко Српскога Повереника, колико

треба Србији времена од објаве рата до преласка њене војске преко границе; препоручивао је, да се трупе држе спремне, јер је близу тренутак сурадње Србијине. Даље је јављао Катарџија, да ће Србија за време сурадње бити подржавана новцем од Русије. З новем. одговорио је Кнез, да ће се приступити мобилизацији и концентрацији војске чим нам буде саопштен позив преко Рускога Консула као и обећање месечне помоћи за време сурадње. А по објави рата да се може одмах прећи граница.

Катарџија је накнадно јављао, да пријатељи Србије у главноме стану саветују, да је у српскоме интересу да се без оклевања објави рат Турској. Велики Кнез сад је још и ближе обележио свој позив; он је тражио да српска војска за 10 *дана* ступи у акцију против Турске. Тај је позив послан и преко Српског Повереника (31 окт.) и преко Генералног Консула Руског (10 нов.) И Персијани и Пуковник Бобриков саопштили су ову поруку Глав. Команданта руске војске (11 нов.) Кнезу и њег. Министру Споль. послова. Вел. Кнез позива Српског Кнеза да за 10 *дана аређе границу са српском* војском. Кнез је одговорио, да ће за 10 дана заиста сакупити војску на стратегијским тачкама на граници и кренути је, ну молио је да се, пре објаве рата, таким истим званичним путем са-

општи и обећање Руске Владе о месечној новчаној помоћи за време трајање рата.

Рекосмо мало час, да је Српски Повереник јавио (31 окт.), да ће Србија за време сурадње бити подржавана новцем од Русије, ну и ту није могло проћи без неспоразума. Кнез Горчаков телеграфа 15 нов. Персијанију (у одговору на његово саопштење од 11 нов.) да „уметак Катарџијев није тачан, ну да је Нелидов казао, ако Србија буде радила по упутствима Русије, да ће Влада Царска, ако се покаже права новчана тегоба, неће оставити Србију без новчане помоћи да продужи рат противу Турске."

Прелазећи преко овога новог неспоразума о новчаној помоћи, Кнез и Влада одлуче се на акцију у нади, да ће се и до те помоћи доћи кад се уђе у акцију. И 12 новембра донесе се и одлука, која је, у записник министарских седница заведена, овако гласила:

„Његова Светлост Кнез Милан, сагласно са Министарским Саветом, налазећи, да част и корист Српског Народа захтевају да Србија не пропусти да учествује у довршењу рата за ослобођење своје браће у Турској, тежећи, да постане независна и увећана; имајући даље на уму званичан позив Руске Главне Команде, да Србија зарати противу Турске; налазећи даље, да одговор Руске Владе, и ако не

у правом, а оно у посредном начину, садржи обећање, да Русија неће оставити Србију без новчаних средстава да продужи рат (данашње саопштење); узимајући даље у обзир неуобичајеност формалних уговора између Србије и Русије, и ослањајући се на политику предања о следовању позива Русије, — закључи: да се за ослобођење и независност Српског Народа предузме учешће у рату Русије противу Турске; дан објаве рата да одреди Кнез у споразуму са Министром Војним и Командантима, с призрењем на спремност за прелазак границе, па да извести Руску Главну Команду. — Ну како питање о новчаној помоћи ваља брзо уредити, решено је, да се за ту цељ у Руски Главни Стан пошље члан Касационог Суда Милосав Протић, који ће понети Кнежево писмо великоме Књазу Николи, Главноме Команданту, кога се главни садржај усвоји: да по званичном позиву и незваничном обећању помоћи новчане Кнез мобилише и концентрује војску; да ће до 30. овог мца бити скоро сва војска на граници, и да ће се објавити рат Турској и прећи граница; па се тражи извесна уредна новчана помоћ, како би се у време и уредно набављала храна и остале потребе за издржавање војске, јер због лањског рата не може се поновити реквизиција, а других средстава новчаних нема."

VII.

Србија улази у рат као савезник Русијин.

Из узрока појмљивих и Кнез и његова Влада гајили су живу жељу и предузели су били све спреме, да Српска војска пређе границу пре но што падне Плевна; ну 27 нов. стиже немила вест из Крагујевца, да се други батаљион среза Лепеничког окр. Крагујевачког приликом концентрације у Крагујевцу 25 ист. месеца, не хтевши положити прописну заклетву, одвојио од своје бригаде, и док су остали батаљиони извршили своју дужност и кренули се напред на границу, да је он отишао натраг, а један део његов да се улогорио у Тополи и започео буну, која је, по свима знацима судећи, носила на себи обележје антидинастично. То је истога дана, потврдио Српски Заступник у Бечу Цукић, који је јавио телеграфом, да *„Порта много троши, саремајући ушад Карађорђевића (Петра) у Србију; да су за тај смер набављени и коњи и људи и да Влада Аустријска зна за тај покрет.“*

Кнез, који је био већ примио врховну команду у своје руке, пошље једно одељење војске, под командом Пуковника Милутина Јовановића, на место буне с налогом, да поврати ред а закону да прибави важност и снагу.

У исто време прогласи се ванредно стање за срезове Лепенички и Јасениччки у округу Краг. и за њих се уведе у живот војно-судски законик од 8 априла 1876 са својим додацима. Ну кад, истога дана, дође депеша из Цариграда од Српског Заступника, да је Порта издала наредбу својим трупама на граници, да данас, — сутра нападну на Србију, онда су се морале мере пооштрити. По што одређено одељење војске противу буне са засебном командом иде у срезове Лепенички и Јасенички, и по што је Крагујевац, главно стовариште свега убојног материјала и војних потреба спремљених за предстојећи рат с Турском, остао без војске, која је отишла на границу, то, да не би бунтовници заузели ту централну тачку и учинили немогућим да се, по споразуму са Русијом, објави рат Турској и пређе граница, реши се, да Команданат Шумадијског кора Генерал Белимарковић с места иде у Крагујевац и да предузме мере потребне за обезбеђење Крагујевца. Према томе, он је овлашћен да указ о ванр. стању издан за срезове Лепени-

чки и Јасенички може распростреги на поједине округе, срезове или места у целоме кругу свога кора, па и на округ Јагодински, и да може дићи и употребити све у то име потребне му делове народне и стајаће војске. Сем тога, стављене су му на расположење све војне, грађанске и општинске власти.

У исто време предузете су мере потребне за обезбеђење границе према Аустро-Угарској у намери, да се одбије сваки покушај упада с поља.

Покушај буне, брзо је савладан, кривци су похватани и предани војном суду, који је Врховна Команда поставила.

Влада, која није могла за неколико дана наређивати војсци прелазак преко границе, докле не види сав значај покрета, могла је сад опет приступити своме главноме задатку, који је био за који дан прекинут овим непатриотским покушајем.

Она је могла 29 нов. усвојити нацрт ноте, који јој је поднео Министар Спољ. послова, да њоме Српски Заступник у Цариграду саопшти Порти објаву рата. Нота је овако гласила:

„Потписани Српски Заступник код В. Порте има част доставити до знања Његов. Екселенцији Сервер-паши, што следује:

„По што је протоколом мира од 16 фебруара ов. год. уговорена потпуна амнестија за све, који су компромитовани у претходним догађајима, Влада Кнежевска склонила је највећи део бегунаца, који су из суседних области Царства у Србији нашли заклона, да се на своја огњишта поврате. По своме повратку ови су страдалници, у пркос одредбама уговора, допали нових гоњења како од својих мусломанских сажитеља, тако и од самих Царских Власти. Њ. Екселенција сећа се честих рекламација, које је потписани, по налогу своје Владе чинио код В. Порте противу ове вапијуће повреде уговора мира, ну, на жалост, није могао доћи ни до каква задовољавајућа резултата."

„Као што се, с друге стране, Влада Кнежевска уверила, да В. Порта ради довести у опасност унутрашњу безбедност и ред Кнежевине, потпомажући, противно свима међународним правилима као и интересима и обзирима суседства, оне, који споља конспирују противу њеног спокојства, дајући им средства па и оружје да до своје цели дођу, Влада Кнежевска мисли, да јој треба одазвати свога Агента код В. Порте, па је потписаноме и наложила, да остави Цариград, по што се Кне-

жевина сматра, да је од сада у стању рата са В. Портом.

„Потписани има част и т. д.“

Српски је Заступник имао бити спреман да одмах преда ову ноту, кад добије из Београда наредбу па да остави Цариград.

1 дек. 1877 била је обнародована ратна прокламација. Прилике су овај пут допуштале, да се у њој изразе тежње и наде Србијине без ресерве. Она је гласила:

У Мојој Прокламацији од 21 Фебруара ове године Ја сам обзнанио Своме драгоме Народу, да је одбрана оне свете ствари, за коју смо ми, прошле године, морали прибећи оружју, прешла у *јаче руке*. Ну од времена, кад је Србија закључила мир са Отоманском Портом, турско племе обогатило је своју историју новим нечувеним ужасима. Плен, пустош и покољ покривају данас све крајеве Турске Царевине, а најљуће пишти под Турцима све, што српско име носи. Осветом распаљен фанатизам мусломански разуздао се *нарочито* против оне патничке браће наше, која су, за време рата, нашла била у Србији збега и заклона, ма да је чланом другим Протокола Мира, који смо ми са Отоманском Портом закључили 16. Фебруара ове године, за њих уговорен потпун опроштај. Ослањајући се на веру међународних

уговора, ми смо склонили највећи део ових мученика, да се поврате на своја огњишта. Ну отишав тамо с поверењем у наше савете, они су, на жалост, под разним изговорима, допали нових мука и насиља од својих мухамеданских угњетача. Узалуд су прошли сви кораци, које је Моја Влада чинила у Цариграду против ове вапијуће повреде уговора. Остављајући ова насиља без казне, Отоманска Влада погазила је реч, коју нам је свечано задала.

Срби! После ове повреде обавеза, које је Порта с нама уговорила, ми нисмо дужни, да и даље останемо у оном мучном положају, који нас је од поборника слободе претварао у трпљиве гледаоце оних свирепих напора, којима се очевидно на то смера, да се Српски Народ искорени. Мера турских ужаса толика је, да већ Србија нити их сме више мирно гледати нити може *без понижења* остати и даље у свези са једном државом, која своју снагу црпе у пустошењу, ватри и крви, и која, у фанатичком заносу своме, већ и нашу Кнежевину угрожава. И ако се Србија према Турској најправилније понаша, Отоманска Порта почиње ипак спремати нове опасности против наше отаџбине. Поред тајних завера, које она кује против наше унутрашње безбедности, Отомански Министар Спољних Послова већ нам и отворено прети,

да Порта има небројених путова да Србији науди, *ма и не била с њоме формално у рату.*

Срби! Кад Порта узима према нама овакви тон претње у тренутку, кад је притиснута војском једне од најсилнијих држава, онда је очевидно, да ми не смемо пропустити данашње прилике, а да не покушамо, да једном за свагда обезбедимо нашу будућност. Не, борба са нашим вековним непријатељем није свршена нашим прошлогодишњим ратом. Не би било ни поносно, ни корисно по нас, кад бисмо се ми коначно предали пословима мира, а не бисмо, у границама своје снаге, настали, да се отклоне опасности, које прете Српскоме племену, и да се наш народни задатак приведе срећном крају свом. И ако велика и храбра војска руска може, и без нашег суделовања, да увенча успехом ону свету ствар, коју је *Цар Александар* узео под своју моћну заштиту, ништа нас на свету не може ослободити од дужности, коју Српски Народ има да изврши као члан хришћанских народа на истоку, и коју Србија треба да испуни и према себи и према племену своме. Народи не могу доћи до праве слободе докле је не откупе својим знојем, па, ако мора бити, и својом крвљу. Велика дела, као што је оно, у које смо ми, прошле године, ушли, не почињу се, па да се на

по пута застане. То би била политика малодушна, родољубље недовољно. За њ би нас корело потомство, проклињала наша патничка браћа; за њ би се ми сами горко кајали. Блажене сени оних наших јунака, што, прошле године, попадаше по бојним пољима, нас би се одрекле, кад би са висина својих виделе, да смо се предали немарности онда, кад се на нашим границама крв потоцима лије, да ништа не предузимамо, да извршимо њихов аманет и да потражимо непријатеља, који је у нашој лепој и плодној земљи прибегавао ватри и пустошењу без сваке војне потребе.

Само постојанством и уздржљивошћу можемо ми корисно довршити племенит и одважан почетак, који нас је стао необичних трудова и големих жртава. Ми смо до сада имали времена, а *били смо и у праву*, да отпочинемо. Ако је непријатељ прошле године био надмоћнији од малих Кнежевина Српских, данас ми, ступајући на бојно поље, налазимо на њему славом увенчану војску руску, налазимо нашу јуначку браћу Црногорце и наше храбре суседе Румунске, који су прешли Дунав, па се боре славно за своју независност и за слободу потлачених хришћана.

Срби! И ми устајемо данас на оружје за свету народну и хришћанску ствар. По при-

меру деде Мога, ево и Мене, да се опет ставим на чело наоружаног Народа Српског. На застави, коју Обреновић IV. понова развија, уписана је слобода и независност народна. Под овом заставом ви сте већ сјајно осведочили своје родољубље и самопрегоревање. Сад само један одважан корак напред, па да се рукујемо са оном браћом нашом, са којом смо се на Косову растали. Данас или никад куцнуо је час, да се, једном за свагда, доврши велико народно дело, које су таковски јунаци онако славно отпочели, а ми, прошле године, прихватили. За то напред, јунаци, уз победоносне заставе *Цара Ослободиоца*, с вером у Бога, свемоћнога заштитника правде, а у име *ослобођења своје подјармљене браће, у име независности наше драге отаџбине Србије.*

Напред, јунаци, Божија је воља!

У Београду 1. децембра 1877 год.

Милан М. Обреновић IV. с. р.
Књаз Српски

У истоме броју „Српских Новина", који је донео ову прокламацију, обнародовани су и ови закони:

1, Закон о проглашењу ратног стања;

2, Закон о увођењу наново у важност војно-судског законика од 8 априла 1876 год. као што је по указу од 11 јуна 1876 год.

обнародован са додатцима од 11 и 23 августа 1876 године;

3, Закон о увођењу наново у важност закона о преком суду од 18 јуна 1876. године;

4, Закон о увођењу наново у важност казненог закона за добровољце од 17 јуна 1876 године;

5, Закон о увођењу наново у важност закона о употреби чиновништва и свештенства на војну дужност од 17 јуна 1876 године;

6, Закон о управном удаљавању и замењивању чиновника за време рата;

7, Закон о увођењу наново у важност закона о надзору државних власти над општинским од 17 јуна 1876 године;

8, Закон о увођењу наново у важност закона о издржању сиротних породица војника и добровољаца од 17 јуна 1876 године;

9, Закон о продужењу рокова плаћања према дужницима, који су војници или који су на војној дужности изван места сталног пребивања;

10, Закон, којим се уводи наново у важност закон о уређењу војних пошта од 24 септембра 1876 године;

11, Закон, којим се уводи наново у важност закон о уређењу војних телеграфа од 26 децембра 1876 године;

12, Закон о послузи војске т. ј. о становању војске и смештању болница у општинским и приватним зградама и послузи у стварима за војску и болнице и о народној вучи;

13, Закон о широј војној обвезаности т. ј. о захтевању сходне војне услуге према имовном стању и од лица садашњим устројством војске ослобођених због година старости или због телесне неспособности од личног служења у војсци ;

14, Закон о допуном броју официра-потпоручника до педесет, и

15, Закон, којим Кнез овлашћује Министарски Савет, да у хитним случајевима реда и мира изврши Кнежевску власт.

Дигнут је ванредни закон, који је био издат за срезове Лепенички и Јасенички, и замењен општим указом о проглашењу ратнога стања у свој Србији ; престала су важити ванредна овлашћења за Генерала Белимарковића, а он се кренуо војсци на границу.

Српски Заступник добио је наредбу, да преда Порти објаву рата у петак 2 децембра око подне, а по том да остави Цариград.

Кнез је 2 децембра известио телеграфом Цара Руског у Породину и вел. Кнеза Команданта, а тако и Кнезове : Црногорског и Румунског, да је објавио рат Турској, а Министар

Спољашњих послова јавио је за догађај Агентима Српским у Бечу и Букурешту.

4 дек. могао се Кнез кренути војсци на границу, по што је био спокојан од Тополске буне, која је била угушена. Њега су пратили: Министар Просвете, Алимпије Васиљевић, као „Министар уз Кнеза", Пуков. Бобриков, руски војни Повереник и штаб Врховне Команде.

Ратна снага, над којом је Кнез сад узео врховну команду, разликовала се по своме уређењу битно од оне, која је била употребљена у првоме рату. Она је постављена са свим на нове основе под новим војним Министром, Пуковником Савом Грујићем, који је био заменио Војнога Министра Пуковника Тешу Николића, а Теша је одступио због сукоба, у који је био дошао са Командантом Моравске војске Генералом Чернајевим. Искуство добивено у првоме рату, дало је сад сасвим нов значај нашој војсци и знатно је унапредило у погледу на солидност и дисциплину, нарочито комбиновањем редовне војске са милицијом.

У очи другог Српско-Турског рата, преко лета и у јесен 1877. извршено је било ово преуређење српске војске и, колико су средства допуштала, попуњен је био утрошак ратнога материјала и интендантских потреба за војску. Пре свега била је умножена пешадија

редовне војске и број баталиона повећан од четири на *девет* у тој намери, да се, кад се нареди мобилизација народне војске, са овом комбинују и да се унесе више чврстине и дисциплине у редове народне милиције. На тај су начин у 32 баталиона Шумадијског, Моравског, и Тимочког корпуса, ушле 32 чете редовне војске, а четири чете ове последње; IX баталион, остао је у Београду и другим местима као посада. Августа 15 1877 изашао је Кнежев Указ, који је наређивао формирање пет корпуса, који су се звали: Дрински, Јаворски, Моравски, Шумадијски и Тимочки. У вези са овим преустројена је била и артиљерија тако, да је сваки корпус добио по једну артиљеријску бригаду. И само инжињерство, санитет и друге струке добиле су ново уређење према корпусној подели територије и народне војске. Раније још, Указом Кнежевим, војска је била органски подељена на активну и резервну; у ову последњу спадала је народна војска II кл. но с тим, да су се, према потреби, поједини делови ове последње могли придавати активној војсци. За тим је следовала подела војске на нападну и одбранбену. За напад или офензиву одређени су били корпуси: Шумадијски, Моравски и Тимочки, а за одбранбену: Дрински, Јаворски и три резервне дивизије, састављене

из осам бригада народне војске II кл. и једне артиљеријске ресервне бригаде од 4 лаке батерије. Међу тим, у току рата, није ни дошло било до мобилизације ових ресервних дивизија. *Шумадијски* корпус имао је у своме саставу две дивизије, које нису имале територијални назив, него су се звале I и II дивизија Шумадијског корпуса. Свака од њих имала је по две комбиноване бригаде, по шест батерија, по четири ескадрона коњице и по пола батаљона пионира, укупно: 17 батаљона, два пука коњице: 8 ескадрона, 12 батерија и 1 батаљон пионира. Бројно, корпус је имао 16.000 бораца, и 42 топа.

Моравски корпус имао је у свом саставу две дивизије: моравску и ибарску, и један засебни одред од једне бригаде, једне лаке батерије и једног ресервног ескадрона коњице. Моравски корпус бројио је свега шест бригада од 28 батаљона, 9 батерија, 5 ескадрона и 1 батаљон пионера. Његова бројна јачина износила је 18.000 бораца и 46 топова.

Тимочки корпус имао је у своме саставу једну дивизију — дунавску — и три тако зване војске: Тимочку, Зајечарску и Књажевачку. Дунавска дивизија и Књажевачка војска биле су нападни део овога корпуса, а Зајечарска и Тимочка војска спадале су у почетку акције у

одбранбену војску. Цео је корпус износио *осам* пешачких бригада са 36 баталиона, 13 батерија заједно са позицијским, 5 ескадрона коњице и 1 баталион од шест чета пионира. Бројно стање нападнога дела овог корпуса, т. ј. дунавска дивизија и књажевачка војска заједно са 800 добровољаца износило је 13.000 људи и 40 топова. Према томе, сва *нападна* војска састављена из три корпуса: Шумадијског, Моравског и Тимочког бројила је свега око 44.000 бораца и 128 топова.

За одбрану наших граница одређен је био Дрински Јаворски корпус, према Босни и Н. Пазару, а Зајечарска и Тимочка војска т. ј. делови Тимочког корпуса за источну границу на Тимоку.

Дрински је корпус имао у своме саставу пет бригада са 21 баталионом, пет батерија, два ескадрона и један полубаталион пионира. Бројно, Дрински корпус имао је 19.000 бораца и 20 топова.

Јаворски корпус имао је у своме саставу четири бригаде са 21 баталионом, четири батерије, два ескадрона коњице и један полубаталион пионира. Бројно овај корпус износио је, заједно са две хиљаде добровољаца, 15.000 бораца и 20 топова.

Тимочко — Зајчарска војска имала је свега око 8800 људи и 58 топова, заједно са пози-

цијским на утврђеним положајима око Неготине и Зајчара.

По томе је дакле сва одбранбена војска износила око 43 000 бораца и 98 топова. Мобилизација српске војске почела је 10 новембра и трајала је 10 дана; од 20 новембра па до почетка операција, а то је до 3 декембра 1877 г. трајало је стратегијско размештање нападне и одбранбене војске на нашим границама.

Овога рата операције српске војске морале су бити подешаване према операцијама савезничке руске војске, па је према таквом ратном плану морала бити удешавана и концентрација наше војске. Србија је имала задатак да све делове турске војске, који су се налазили на западној половини Балканског Полуострва, привуче дејству своје војске, а кооперишући руској војсци у југоисточном правцу према Пироту и Софији, да олакша Русима прелазак преко Балкана и продирање Цариграду. Као предходна мера овоме, требало је најпре цернирати Ниш и прекинути сваку везу његову на исток и југ.

С тога су се Тимочки и Шумадијски корпус концентрисали на Пандиралу и околини, на Тиовачком пољу и код Гушевца, а једном својом бригадом на Гранади и Курилову према Нишу, док се Моравски корпус једном својом

дивизијом и то Моравском, концентрисао према Нишу са смером, да га церинира, а друга његова дивизија Ибарска, распоредила се била код Грабаца према Прокупљу и код Јанкове Клисуре, са задатком, да заузме долину Топлице и да пресече сваку везу Ниша са западом.

По сабраним подацима, било је Турске војске прикупљено око наших граница и подаље од ње преко 46.000 људи. На источној страни: у Видину, Кули и Београдчику имало је 8530 људи; Око Пирота, Ак-Паланке и Св. Николе око 11.810 људи; у Нишу, на Мрамору, Прокупљу и Куршумлији 8000 људи. Према Јаворском корпусу у Н. Пазару, Дугој Пољани, Сјеници, Вишеграду и Плевљу, било је 12 000 људи, без Арнаута, којих је имало 5000. На Дрини код Сребрнице, М. Зворника, Бељини, Тузли и Сарајеву, било је турске војске око 8—9000 људи, коју су могли појачати башибозлуци да је до потребе дошло. Бројну неједнакост српске и турске војске изглађивали су на турској страни јаки градови, као што је Видин, Београдчик, Ниш и утврђени положаји око Пирота: Нишор и Будим-дел, као и код Мрамора, код Куршумлије, Преполца и око Сенице и Н. Пазара.

Праћен својим штабом, Кнез је отишао војсци на југо-источну границу најпре у Алексинац.

Пред његов полазак стигла је од Милосава Протића из Богота депеша да има изгледа на помоћ од 150 руб. *дневно* на хиљаду војника (три гроша на човека) осим фуражи за стоку, ну све само за војнике, који пређу границу, и то, кад их не буде мање од 25.000 људи. По што би пак то на 20.000 војника, како је Бобриков разумео, нашу оперативну војску, која би прешла границу, изнело само до 45.000 дуката месечно, а наш војни предрачун захтева око 200 хиљада дуката месечног војног трошка, (милион сребрних рубаља): препоручи се Протићу, да прими, ако се под рубљом разуме сребрна рубља, али да тражи бар половину те суме и за војску, која остаје на граници да одбија Турке и да потпомаже оперативну војску. А цео састав војске са оперативном износио је с почетка, као што смо напред изложили, не 30 хиљада, него јаче од 80 хиљада бораца без административних трупа, возарије и других покретних ратних установа, а сем тога око 20 хиљада грла стоке. Брзо је и Цар одобрио јављену помоћ од 150 р. на хиљаду војника, који пређу границу; ну Главна Команда руска није за онај мах пристала, да се ова одобрена помоћ распростре и на ону војску нашу, која је остала да чува границе, већ је тај трошак оставила самој Србији, као што је, вели, подноси и Црна Гора.

Међу тим је ипак примљен српски предлог, јер кад је дошла (12 јануара 1878) исплата за први месец војевања (децембар), она је износила 270.000 рубаља или 90.000 дук. ћесарских (у 52.216 империјала) а то обухвата шесет а на тридесет хиљада људи. Ну то је био и први и последњи месец исплате, и ако је било три месеца војевања.

* * *

Операције српске војске добро су напредовале. 4 дек. узета је Кула (Адлија); 6. Прокупље; 7 заузет је теснац Св. Николе, 8 Бабина Глава и Чечински мост. 9 дек. јавио је члан Владе уз Кнеза, да простор заузети на левој обали Мораве у Турској износи колико два среза наша, а на десној толико исто простора само са мање села. Он је представљао потребу, да се та села снабдеју са српском управом. 11 дек. освојена је Ак-Паланка, а 12 Куршумлија. 16 освојен је Пирот. Кренувши се по заузећу Пирота к Софији, као што је желео Вел. Кнез Команданат, српска је војска дошла била до Сливнице, 6 часова растојања испред Софије, али се ту зауставила, разумевши, да су Руси већ посели Софију (22 дек.).

30 децембра ушла је српска војска победоносно у Ниш. После шестодневног бомбардања и више успешних јуриша на јужна утвр-

ћења, турска војска није се могла више одупирати, но се предала и изашла из тврдиње без оружја. Срби су задобили многобројне трофеје у оружју и толико хране, да су њоме и руску војску нудили.

VIII

Операција Српске Војске после освојења Ниша.

После пада Ниша, операције српске војске окренуле су новим правцем на Југ ка пољу Косову. Наша два корпуса: Шумадијски и Тимочки, кооперирали су пре тога на југоисточној страни бојишта у правцу Софије, и победама својим код Беле Паланке и пред Пиротом знатно допринели успеху рускога оружја као што смо то већ видели. После заузећа Ниша, стајала су нашој Врховној Команди на расположењу за операције у Ст. Србији три корпуса: Шумадијски, Тимочки и Моравски, и она је учинила овакав стратегијски распоред и размештај трију српских корпуса:

Шумадијски корпус, састављен од две дивизије I и II, и одреда власотинског, комбинованог од баталиона народне војске, добровољаца и месних устаника, имао је да се концентрише код Лесковца и Власотинаца, и одавде да се пробије кроз Грделички кланац и да

даље наступа ка Врањи и Косову Пољу. Главни правац његових операција имала је бити Моравска долина.

Тимочки корпус, састављен из једне дивизије — Моравске — и две тако зване војске: Књажевачке и Крајинске, које су бројно одговарале саставу једне дивизије од две бригаде, имао је да се концентрише на фронту, између села Лебана, па одатле у десно до Житног Потока и Злата, на подножју Петрове Горе. Његове операције водиле су кроз такозвани Арнаутлук, и то долином Пусте Реке, Медвеђе и Златице, и даље преко Петрове Горе, Раден планине и Гајтана у правцу Прекораће и Преполца, те да примора Хафис-пашу, да напусти утврђен положај код Преполца и на Самокову код Куршумлије.

Моравски корпус, са своје две дивизије, Моравском и Ибарском, имао се концентрисати пред Куршумлијом, у долини реке Топлице, и одатле отпочети операције против трупа Хафис-пашиних, које су биле распоређене делом на утврђеном положају на Самокову који влада Куршумлијом, Топличком долином код тог места, као и долинама речица Бање и Косанице, а делом на такође утврђеном положају код Преполца, који је на водемеђи Лаба и Топлице

и који затвара приступ из долине Топлице у долину Лаба, т. ј. у Мало Косово.

Кретање наших колона из Ниша на нове положаје, отпочело је 2 јуна и до 8^{ог} истог месеца нови стратегијски размештај био је готов и рекогносцирања у све правце одпочета, да се проучи тежак, брдовити терен, на коме је ваљало вршити операције и да се добије потребна веза између појединих корпуса.

Шумадијски корпус био је тако размештен, да му се једна његова дивизија налазила на главном друму код Лесковца а у десно од Лесковца до села Шумана, близу десне обале реке Јабланице, која се у свом горњем току зове и Медвеђа. Лево крило Шумадијског корпуса образовао је такозвани Власотински одред састављен од два баталиона народне војске, два батал. добровољаца, око 200 месних устаника, једне лаке батерије и једног ескадрона коњице. Овај одред имао је тај задатак, да са Власотиначке стране дејствује непријатељу у десни бок, и да олакша главној колони узимање Грделичког теснаца.

Тимочки корпус, прешавши Мораву, преко Чечинског моста, упутио се у три засебне колоне на нови страрагејски фронт. Овај корпус имао је у свом саставу једну дивизију (дунавску) и две „војске“ : Књажевачку и Крајинску.

Лево крило овог корпуса образовала је Крајинска војска, и правац њених операција, водио је од Лебана долином горње Јабланице или Мед веће и паралелних му висова. Средња колона или Књажевачка војска имала је да наступа преко села Гајтана кроз планину Маден у долину Лаба, и да загрози боку и позадници Хафиспашиној. Дунавска дивизија имала је у главном исти задатак, и правац њеног продирања водио је преко Петрове и Раден планине на Преполац.

Моравски корпус најзад, састављен од две дивизије: Моравске и Ибарске, заузео је положај по висовима изнад Куршумлије, да одавде одпочне нападе на Самоков, који је ваљало узети, па да се може наступати даље ка Преполцу.

Наступање отпочело је код Тимочког корпуса 7, а код Шумадијског 8 јануара 1876 г.

После дводневне упорне борбе 8 и 9 јануара, Шумадијски корпус, форсирао је пролаз кроз Грделички теснац и принудио Турке да га са свим напусте. Борбе око заузећа Грделичког теснаца биле су упорне. У овим борбама учествовало је, с турске стране, пет табора низама и редифа и око 3000 Арнаута са 2 топа. С наше стране било је ангажовано осам батаљона и осамнаест топова мањег и већег

калибра. Губитци на нашој страни износили су 55 мртвих и 298 рањених. Турци су оставили на бојишту 300 лешева. Од ратних трофеја, наше трупе задобиле су: 7 застава, 42 сандука пешачке и 2 сандука арт. муниције, млого кухињског посуђа, разне хране и око 20.000 ока вина, нађеног у Грделичким хановима; заробљеника 50.

Приморани да напусте Грделицу и сав теснац, Турци се повуку к Врањи и заузму положај, на један добар сахат пред овом вароши на утврђеном положају код *Два Брата — Чевриуга*, чији је фронт износио 2.000 метра ширине и природно згодан био за снажну одбрану. Овде су Турци концентрисали били једну дивизију од 12 бат. пешака, 2 ескадрона коњице и 8 топова. Осим тога ту се искупило још око 2—3000 Арнаута. Команду је водио Асаф-паша, а под њим су командовали још и Ибрахим и Есад-паша. Осим ових трупа било је још 4 турска баталиона више вароши Врање на Плачковици и Крстиловици, за осигурање војске позадинце за случај да Срби покушају долином Ветернице да избију преко Крсца и Плачкавице, у долину Мораве иза леђа положају, код Два Брата — Чевриуга.

Шумадијски корпус после постигнутог успеха код Грделице, одпочео је 11 јануара

своја кретања к Врањи. 17 јануара он се затекао пред положајем код Два Брата — Чевриуга, само с једном дивизијом и власотиначким одредом. Друга дивизија пошла је Ветерницом са задатком, да се између Крсца и Плачкавице појави код Врање и загрози позадини турској. Она је дакле одређена била да изврши обилазни маневар.

18 јануара бивена је одсудна битка пред Врањом, код Два Брата — Чевриуга, која се свршила сјајном победом српског оружија. Хафис-паша покушао је да Србе најпре нападне, неби ли их бацио натраг у Грделички теснац, у коме се налазио трећ корпуса, што би, да је у томе успео, изазвало међу Србима велики неред при одступању кроз теснац; али наше трупе нису само одбиле турски напад, него су одмах и саме прешле у напад, и после жестоке борбе приморале Турке, да напусте своје јаке положаје и да одступе к Врањи а одавде даље ка Куманову. Најпре је попустило лево турско крило код Чевриуге, које су српске трупе, нарочито српски добровољци жестоко напали и кад је Чевриуга пала у српске руке, онда већ ни десном турском крилу код Два Брата више није било опстанка, и Турци на врат на нос одступе Врањи, да и њу без отпора напусте. Последица српске победе код Два Брата — Че-

врљуга била је предаја она 4 баталиона, што су на Плачкавици, више Врање, чували приступ Врањи. Срби су 19 јануара ушли у Врању, где, по што су се ова 4 баталиона могла да придруже осталим одступајућим трупама турским, и њихова предаја постала је неизбежна. Борба код Два Брата — Чеврљуга била је једна од најправилнијих са гледишта стратегијског и тактичког. У њој је, са турске стране, учествовало све, што је на тој позицији искупљено било. С наше стране ушло је у борбу 12 батал. 22 топа и 1 ескадрон коњице. Бројно Турака је било 9—10.000 људи, а Срба 7.000 јер се јачина наших батал. смањила била, усљед многих губитака и болештина. Морална надмоћност Срба, показала се не само у томе што су били бројно слабији од Турака, већ у томе што су надбили Турке, који су се бранили иза утврђених положаја, и што су турске трупе располагале бољим оружијем од Срба.

Турци су оставили велики број лешева на бојишту. Њихови губитци нису били испод 500 људи. Ми смо имали 354 мртвих и рањених, осим губитака код добровољаца, који се нису могли констатовати, јер су се они после заузећа Врање у разне правце разишли за одступајућим Турцима.

Срби су заробили 48 турских официра, 1685 нижих чинова и простих војника. Други ратни трофеји били су 2725 пушака, 148 револвера и пиштоља, 33 трубе и 1676 фишеклија, 37.689 фишека и 41 сандук разне пешачке муниције.

20 јануара предње трупе Шумадијског корпуса наставиле су своје наступање; запленили још 10 кола разне муниције. 23 јануара предводница Српска заузме Гиљане а 24 предња одељења српских добровољаца избију на Косово код Српске Цркве Грачанице. Примирје, које је наступило, зауставило је даље продирање Шумадијског корпуса.

Докле је Шумадијски корпус тако успешно оперирао Моравином и Ветерничком долином, дотле је и Тимочки корпус, подељен у три колоне, како што смо већ рекли, своје операције одпочео у Арнаутлуку. 9 10 и 11 јануара све три колоне, правиле су посматрања, јер је њима предстојао необично тежак задатак да се козјим путевима пробију преко највиших висова, као што су Радан, Петрова Гора и Шуманске планине, у сред зиме уз велике снегове, имајући да савлађује не само теренске тешкоће него и арнаутску герилу, која се на сваком кораку опирала напредовању Срба. Војници Тимочког корпуса показали су чуда од

издржљивости, где никад нога турског војника, по признању самих Арнаута, није крочила, ту су себи пробијали путове, сви родови српског оружја. У том мучном наступању, праћеном непрекидним мањим и већим борбама, Тимочки корпус успео је да продре својом левом колоном, т. ј. Крајинском војском до Мркања, издржав жестоку борбу код села Рујиновца с Арнаутима. Средња колона, Књажевачка војска, продрла је до близу Преполца, издржавши код села Шајковца, такође јаку борбу са 2.000 Арнаута. Дунавска дивизија прешла је преко Петрове Горе и Радана гонећи пред собом Арнауте и издржавши с њима пред селом Механом крваву битку, после које, једна њина бригада заузме село Механу потиснувши Арнауте у Косаничку долину ка Преполцу. На тим положајима затекне Тимочки корпус примирје и прекине даље напредовање наших трупа у свима овим борбама Тимочки корпус имао је губитака: 30 мртвих, 104 рањена, и несталих 6.

У Арнаутлуку остала је силна храна и стока као плен, која је добро дошла нашој војсци. Од те хране нешто је снесено после примирја у задње магацине, а нешто је било употребљено за војску. Да би се добио приближан појам о томе плену, довољно је напоменути, да је једна бригада Дунавске дивизије

— Браничевска — толико крупне и ситне стоке запљенила, да се њом цела Дунавска дивизија хранила пуних шест недеља. Осим тога послато је Моравском корпусу у Куршумлији 300 грла говеда а у Нишки сточни депо неколико стотина ситне стоке.

Што се најзад тиче Моравскога корпуса, који се био код Куршумлије концентрисао, његови напади да потисне Турке са утврђених положаја на Самокову, нису имали жељеног успеха. Самоков је доста узан гребен, шумом обрастао, 200 стопа висок, који се као каква греда испречио између долина двеју речица: Бањске, која му је на западном, и Косаничке, која му је на источном боку. Самоков се стрмо пушта Топличкој реци и варошици Куршумлији, а на југу правцу Преполца, пружа се за један добар сахат хода, одатле па до Преполачког седла нижу се висови згодни за одбрану, на којима су Турци подигли били такође утврђења. Последња утврђења која затварају приступ у долину Лаба, налазила су се на самоме Преполцу. На десној страни Косанице диже се Соколска планина, с које је наша артиљерија тукла Самоковска утврђења. Две дивизије Моравског корпуса, Моравска и Ибарска са великим напрезањем и самопрегоревањем, напале су утврђени положај на Самокову, да га на ју-

риш узму, али то није испало за руком. Оне су предња утврђења и стрељачке ровове очистили од Турака, али главни редут брањен двама баталионима редовне турске војске подржаваним бојевима Арнаутских Башибозлука, десно и лево од главног утврђења, нису успели да заузму. Главни напори са наше стране предузимани су 16, 17, 19 и 22 Јануара. Наши губитци износили су: мртвих 108, несталих, које треба рачунати у погинуле 73, и рањених 698. Као што се види, губитци сувише велики, према никаквом ресултату.

Може бити, да би ресултат био бољи, и да би се испунила жеља Врховне Команде да се сва три корпуса сједине на Косову око Приштине, да је код Куршумлије остављена била само једна дививија Моравског корпуса да према Самокову демонстрира, а друга да се упутила била правцем, којим је продирала Дунавска диаизија Тимочког корпуса, т. ј. преко Радана Преполцу, у десни бок и позадину. Продирући овим правцем са две дивизије, командант Моравског корпуса избио би иза леђа трупама турским, на Преполцу и Самокову, пресекао би им комуникацију са Приштином, одакле су се оне снабдевале и приморао би их, да напусте положаје, које су држали и да се спасавају преко планина ка Митровици и

Вучитрну. Избивши на Мало Косово, он би се ту био сјединио са Књажевачком војском, која је 18 јануара, била продрла већ до Лаба, и са три дивизије могао би кренути Приштини, где би га, вероватно, затекло примирје. У место тога он је, као командант оба корпуса Тимочког и Моравског 18 јануара привукао себи ближе Куршумлији Дунавску дивизију, која је тог истог дана, као што смо већ раније видели, заузела село Механу, одакле је водио пут Преполцу. Вероватно да би се доцније после узалудних нападаја на Самоков таква обилазна маневра покушала, али је примирје учинило крај даљим операцијама и једна од највећих сатисфакција: да се Српска војска победоносно искупи на Косову, остала је овога пута неиспуњена.

IX

ЗНАЧАЈ ВОЈНЕ СРПСКЕ КАМПАЊЕ

Кампања Српске војске била је кратка, али сјајна и успешна. Она је имала да се бори не само противу Турака, но и противу природних елемената, који су јој се били ставили на супрот са свом својом жестином. Саобраћај је био отежан мразом и покваренim друмовима,

хладноћа је била необична. Снег, рђаво време, тешки пролази за артиљерију, тегоба снабдевања са храном, јер ма да је доста беше узето од Турака, не беше пекарница, а воденице на рекама беху замрзнуте. Све је то заустављало и пречило нагло продирање, које, у осталом и не беше саветно, кад се мораше да води планински рат са дивљим и убојним племеном Арнаутским.

Поменули смо напред, да је на Српском ратишту било око 46.000 турских бораца, противу којих је Србима требало наступати ; додајмо још, да су они већином били у градовима и утврђеним положајима, које су Срби освајали поред свију елементарних препрека. Ни једно од важнијих места не беше без јаке посаде и доста артиљерије, утврђене на висовима, које је требало узимати на јуриш. И не говорећи о Нишу, који је био поседнут са 6000 војника, да поменемо само Пирот. Њега је бранило 12 табора под Јаја-пашом, који је, рањен, побегао, оставивши на бојноме пољу 24 топа. Обе стране изгубиле су у овој борби по 7—800 људи.

Значај српске војне сурадње ослабила је, у очима света, који је издаље пратио догађаје, та околност, што је Србија ступила у борбу *после пада Плевне*, ну ми смо напред већ поменули, да се то догодило са свим случајно,

а противу воље Србије, али је опет Српска сурадња била за руску војску од фактичке и велике помоћи.

Ми ћемо овде навести несумњиву сведоџбу једнога Турског Команданта. Кад је Сулејман-паша, који је командовао највећом Турском војском противу Руса, дат био под суд за своје неуспехе у рату, он се, одговарајући на питања, која му је полагао ратни суд, изразио: „*Осман-паша ми је телеграфао, да се он, после губитка Камарлије, и с погледом на то, што се 70.000 Руса беше упутило с ове стране, а 70.000 Срба с друге стране на десно крило Софијско, не може одржати у Софији* са мустафизима (последња класа територијалне војске) и са растројеном војском (troupes désorganisées). Примивши ово саопштење, ја сам се споразумео са централном влашћу, па сам *издао наредбу Осман-паши, да напусти Софију.*“*)

И ако број Српске војске, која се, по захтевању Главне Команде руске, *заиста била упутила к Софији*, није овде тачно назначен, остаје неоспоран факат, да су Турци напустили Софију, а Руси је заузели, захваљујући кретању и српских колона.

---

*) Види: Procès de Suleiman-Pacha. Traduction du compterendu officiel des débats de la cour martiale du Séraskérat. Tome III. Constantinople 1879 p. 123.

Вел. Кнез Никола, Команданат руске дунавске војске, ценио је српску кооперацију, па је употребљавао сваку прилику, која му се показала, да дâ израза своме признавању. Не мање био је и сам Цар Александар II вољан, да се не уздржава од похвалне оцене Српске војне сурадње. Примајући (24 марта 1878) генерала Лешјанина, који му је однео Таковски орден, Цар Александар II. изјавио је, *„како је врло задовољан јуначким држањем Српске војске у овом рату“* и позвао га, да ову изјаву достави Кнезу Српском. Помињући како је Србија погрешила, што је 1876 ратовала противу његових савета, додао је Цар, да је погрешка онда учињена, изглађена у овоме рату успехом и заједницом са Русијом. А кад је примио Повереника Српскаг, Милосава Протића, (30 марта 1878). Цар му је изговорио ове значајне речи: *„Молодци Срби* (Молодец) *храбро су се борили.* Надамо се, да ћамо одржати оно, што је војна задобила, ну ако би дошло до чега, рачунам на, Србију.“ Благодарећи, на овој милостивој похвали, Српски Повереник одговори, да је Србија вазда готова, да, са оружјем у руци, брани своје ратне тековине, а Император онда запита Станка Радонића, Повереника Црногорског, који је био у исти мах од Цара примљен:

а јесте ли и ви на то готови? На то је, наравно, Црногорац одговорио, да јесу.

Још имамо да додамо, да је и Пуковник Бобриков, који је био придодан Главноме Стану Српском за време рата, издао похвалну сведоџбу Српској војсци. Он је предао јавности своје утиске добивене за време II рата*). Он у главноме потврђује, да је Врховна Команда Српска тачно следовала упутима, које је примала од Главнога Команданта руске војске, и онда, кад је, са свога специјалног гледишта, имала што и да им замери, а у главноме, да је Српској војсци био задатак да покрива десно крило руској војсци.

Пуковник Бобриков нарочито налази, да је освојењем Ак-Паланке и Пирота учињена значајна услуга Руској војсци у њеним операцијама. Он пише:

„Битке код Ак-Паланке и Пирота учиниле су неоспорну и врло важну помоћ војсци Генерала Гурка. Српска је војска повукла на се знатан део Мехмед-пашине војске и сврх тога, идући напред, везала турску софијску ресерву, те тако олакшала Гурковом кору да пређе Балкан. 16 декембра заузет је Пирот, а 17

*) У Србији. Из успомена о рату 1877—1878 г. од генерала Ђ. И. Бобрикова, превод с руског, у Београду 1890.

наша главна одељења сишла су с Балкана у долину.

„Правичност захтева, да се Србима призна заслуга, што нису чекали да наша војска пређе преко Балкана, него су сами драговољно ишли напред без задње мисли, трудећи се колико су могли, да буду корисни савезници. Кад се узме у обзир њихова слаба војничка огранизација и крајња несталност душевног расположења, мора се признати као крупна заслуга, што су смело продирали напред, оставивши иза леђа велики град. Свакојако, све што им је као задатак одређено било, они су потпуно и на време извршили. Пресветли Командант, Велики Кнез Никола Николајевић, поздрављајући Кнеза Милана приликом освојења Пирота, изјавио му је захвалност за тачно извршење његових послова. У исто време Његово Императорско Височанство послало је ордонанс — официра поручника Хвошчинског, Кнезу са 150 крстова Св. Ђорђа, да их разда најзаслужнијим војницима, и зажелео, да му се пошље списак српских официра, који су се најбоље одликовали у бојевима."

После освојења Врање српска се војска упутила на Косово, дошав до славне цркве Грачанице.

И руској војсци била се међу тим, опет окренула ратна срећа. У Азији је Ген. Лорис

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Меликов освојио Карс и победоносно се упутио опет на Ерзерум, а на Дунаву је Севастопољски јунак Тотлебен (28 нов.) још и пре уласка Српске војске у борбу био већ освојио Плевну, која је руску војску у њеном лету била зауставила. Одатле су руски орлови брзо прелетели преко Балкана, задавајући турској војсци самртне поразе. Освојен је теснац Шипка освојен је Филипопољ и узео се пут Једрена.

X

У ОЧИ ПРИМИРЈА.

Кад се приближило време преговорима о миру, Рум. Мин. Спољ. послова Когалничано предложио је Српској Влади, да обе Кнежевине пошљу своје Пуномоћнике у Главни Стан Руски и да траже учешћа у преговорима. Српска Влада уверена, да Русија неће хтети допустити ничије формално учешће у преговорима, него ће хтети сама да диктује мир, одговори, да нам, према таквом стању, не остаје ништа друго, но помоћи се Агентима, који заступају интересе наших Кнежевина у Главној Команди. У то име издата су потребна упутства нашем Поверенику Пуков. Катарџији, с налогом да извештава Владу о намерама Главне Ко-

манде односно српских интереса. У исто време буде решено, да се пошље у Петроград Милосав Протић, члан Касац. Суда, са задатком, да обавештава Владу о намерама Руске Владе односно српских интереса и да их заступа. Протић се већ показао као Агенат од такта и срећне руке, који је дотле са успехом свршио био све мисије, које су му повераване бивале. И њему и Катарџији буде препоручено, да настојавају, да у услове примирија и уговор мира уђе: независност Србије и сједињење са њом Старе Србије или садањег Косовског Вилајета са додатком Видина. У Косовском Вилајету да се разуме и Ново-Пазарски Вилајет. Ове захтеве имао је Пук. Катарџија поднети Глав. Команданту, а они су преко Руског Ген. Консула, достављени и Руској Влади.

У исто време спремљена је и карта будуће Србије са природним стратегијским тачкама за одбрану будућих граница Српских. Она је послата и у Гл. Стан и у толико пре и у Престоницу Царску, што је Главни Команданат одговорио Српском Поверенику, да он нема дипломатске власти, па да се треба обратити у Петроград, куда се Цар већ био повратио. То буде и учињено.

На карти је обележено да Косовски вилајет обухвата: од садање српске границе, Дрином до саставе реке Таре и Пиве, одатле на Љубишу, на Стожер па на Бело Поље закључно, одатле Лимом на Беране, па десном вододелницом Лимскога басена, за тим вододелницом између Лимскога и Дринског басена, за тим између Пулата и Крастенића на Дрин, за тим Дрином до вароши Дибре, од Дибре преко планине Станче, Бабине планине, Преслона на ушће Црне реке у Вардар, за тим Вардаром на југ до Благуше планине, за тим преко Малеша планине на реку Струму, за тим северно уз Струму на Радомир, на Драгоман и на Глински Теснац, одатле Старом планином на Београдчик. Ту су обухваћени Вишеград, Фоча, Бјело Поље, Беране, Дибра, Велес, Штипље, Џума, Кистендил, Радомир, Драгоман, Глински кланац, Ко[illegible]тара планина, кланац Св. Никол[illegible]ка и Куле са Видином.

Турска [illegible] косовског вилајета обухвата [illegible] срезовима: Нишким, Лесковачким, Прокуп[illegible] и Трнским; [illegible] Призренски, [illegible]етовски; III. Скопљански, [illegible]ачки, Кочан-

ски, Радовићски, Штипски и IV Ново-Пазарски, у коме су срезови: Ново-пазарски, Митровачки, Васојевићски, Трговишки, Белопољски, Пријепољски, Колашински, Сенички, Ново-Варошки и Плевљански.

На истој карти обележене границе Старе Србије обухватају јужно реку Бистрицу до њеног утока у Бело и Егејско море, за тим приморје са Солуном до утока Струме, па даље њоме, као што је и у Косовском Вилајету обележено, са обухваћењем од кланца Глинског на Лом-Паланку.

Руском Консулу предат је и статистични преглед простора и становника Косовског Вилајета.

Међу тим јави Српски Повереник Пуковник Катарџија, да Генерал Игњатијев преговара с Турцима, да се Ниш уступи Бугарској, а Србији да се да, у замену, Нови-Пазар. Како се у то време десио у Нишу код Кнеза Министар Спољашњих Послова, то закључе, да се Пуковник М. Лешјанин пошље у Главни Стан Руски са одсудним представкама противу планова тако противних српским интересима, са писмима Кнежевим за Вел. Кнеза Николу и Генерала Игњатијева. Ту је доказивана неправда и штета, која би се учинила Српском Народу, ако му се не би придружио Косовски

Вилајет, а нарочито, ако би му се из освојених места изузео Ниш.

На извештај Катарџијев о Нишу морала се положити у толико већа важност, што је и с других страна било гласова, који су га потврђивали. Био је, на име, Повереник руски, Пуковник Бобриков, примио писмо из Главног Стана Руског (од 22 декем.) где му се нуди гувернерство над Нишем и Нишким санџаком, као територијом намењеном Бугарској. Њему је, шта више, понуђено, да уз ту дужност прими још управу и над санџацима Приштинским и Призренским, те да тако дође под његову управу скоро цело земљиште, које ће српска војска заузети, ма да није речено, да су и ова два санџака намењена Бугарској*).

Ну Пуковник Бобриков није делио схватање Кнеза Черкаскога ни онда кад је писмо примио, ни доцније кад је издао своје успомене из Србије. Са свим на против, он се чуди гледишту, које је било завладало у Главноме Стану Руском, па доказује његову неоснованост, пишући:

„Али ме је у овој понуди изненадило оно лажно разумевање свршених политичких чинова. У писму се (које је он примио од Кнеза Черкаског) сматрало све земљиште, које је заузела српска војска, као „Бугарска Област".

*) У Србији. Из успомена о рату 1877—1878 г од Ген. Бобрикова. Стр. 136—137.

О томе се говори као о факту, који ни сумње никакве изазвати не може. Али где су основи, по којима би се признало, да је то тако? Србија је ступила у савез у име ослобођења Хришћана од турског јарма и самоволје, и никаквом конвенцијом није се обвезала, да своја територијална освајања ограничи одређеним етнографским границама. Виши интереси захтевали су, да се правично разграничи земља међу Србијом и Бугарском, како би се у будуће осигурао равномерни развитак њихове савезне снаге; али ни етнографске, ни топографске ни стратегијске прилике нису показивале, да је неопходно држати у неприкосновености пређашњу границу Кнежевине. На против, било је са свим неопходно у сваком погледу исправити ту српску границу. И само је потпуни занос за идеалном Бугарском могао објаснити, *што је у нову Бугарску државу унесен, на пример, Ниш. А колико је у нашем Главном Стану владала бугарска мисао*, може се видети по томе, што је ту мисао износио као непобитну истину даровити Кнез Черкаски, који ни мало није био слепи поклоник Бугара.

„Мисли, изнете у овом писму, толико су се размимоилазиле са јавним мњењем у Србији, да сам ја сматрао, да је најбоље ни с ким и не говорити о њима. А и у самој ствари на

практици је немогућно било остварити то што се замишљало. Срби су стварали срез за срезом, округ за округом на заузетом земљишту, одређивали нове приходе у буџету, одређивали величину своје будуће војске, у мислима заузимали сву Стару Србију, а ту на једаред излази да све то треба сматрати као Бугарско! И кад би се Српска Влада неким чудом примирила с таквим гледиштем, нема сумње, да би она постала најнепопуларнија и да не би, наравно, ни остала дуго."

У писмима Кнежевим, а нарочито у писму управљеном Генералу Игњатијеву, развија се овај ред мисли:

Народ је Српски, у почетку овога века, први отворио низ крвавих бојева за ослобођење своје и својих сународника удручених Турцима, докле се револуција Грчка појавила тек после ослобођења Србије, а други народи хришћански носили су јарам свој и без протеста. Кнез неће да подсећа на све устанке Племена Српског, које довољно показује животну снагу његову.

Налази, да је излишно и помињати, да је и то био Народ Српски, који је 1875 у Херцеговини дао знак ономе великом покрету народном, који, захваљујући великодушности Цара Александра, хоће да испадне на срећу

Словена, који су носили безбожни јарам. Зна се такођер и за активно и пуно жртава учешће, које је Србија узимала у овоме покрету за три године са малим прекидом.

„За то данас, кад је реч о томе, да се поделе накнаде према услугама учињеним племенитој ствари, коју је Цар узео под своју племениту и великодушну заштиту, Кнез не може а да не да израза неким својим зебњама, од којих не може да се ослободи.

„Докле Грци спекулишу, како да се користе великодушном крвљу синова Русије и Народа Српског, докле Бугари беху пали у очи само по својим пасивним патњама, ми се, смемо рећи, храбро борисмо поред јуначне војске Његова Величанства, а данас ми гледамо како Грци имају изгледа на успех за будућност свога племена, а Бугари имају да добију државу, која би се простирала од зидова Цариградских до наше садашње границе, на штету српскога елемента. Шта више, изгледа, да ће ово проширење (extension) имати и да нам наметне и саму жртву једне тврђаве, коју је храбра Војска Српска освојила, по што је пролила много драгоцене крви, тврђаву, која је неизоставно потребна за одбрану наше југоисточне границе и која у своме хришћанском насељењу нема других елемената до чисто српских. Ако

би се Ниш заиста додао Бугарској, Кнез и Народ Српски били би дубоко ожалошћени. Ако има политичких разлога, који се, по озбиљности своје природе, противе да две области српске могу потпуно уживати благодет цивилизације и слободе, па ако разлози политички захтевају да ове две области остану у положају одвојеном од Црне Горе и Србије, тешко је наћи разлога, који би се противили, да се са Србијом сједини не цела Стара Србија, но просто Косовски Вилајет у својим садашњим границама. „Исправка граница" коју предвиђају прелиминарије мира, закључене у Једренима, не би се прекорачиле овим малим умножењем територије, по што је Србија приморана да се одрече прекорачити Дрину и Лим и да се протегне даље на југ Косовског Вилајета до крајних граница Старе Србије. У овој претпоставци, која одговара правди и правици, наш војни status quo у Старој Србији не би био осуђен да служи интересима Бугарске, као што би било у случају, када би Нишки пашалук био отргнут од своје матере отаџбине, а Стара Србија осакаћена, отварајући Народу Српском жалосну перспективу у пркос његовој хероичкој борби и његовим беспримерним жртвама.

Разумемо потребу, коју има Царски Кабинет да штеди разне интересе, који су у пи-

тању, кад се коначно уређују ратни ресултати; али је тако исто тешко видети незгоде, па и саме опасности, које би се могле породити тиме, што би се становништво Србије умножило са неколико стотина хиљада душа. Ако се узме у обзир, да је пашалук Нишки једини предео, који пружа услове напретка и материјалног развитка, који је српски и по историји и по етнографији, онда ће се разумети, да остатак територије, намењен да уђе у исправку наших граница, нема за нас друге вредности до вредност историјског задовољења, по што је њихово земљиште брдовито и неплодно."

Кнез додаје да ће ови разлози олакшати, да се остваре великодушне намере нашег узвишеног заштитника, Цара Александра, које смерају да створе у Турској услове трајнога мира и да не оставе извора даљим заплетима и нереду између народа ослобођених, а нарочито између народа словенских и суседних.

„Главни Штаб Великога Кнеза Николе зна, да се Српска Војска, од како је ступила у акцију, саображавала, у својим операцијама, упутствима, која су јој долазила из Главнога Царског Стана. Данас, кад је реч о томе, да се уреде ратни ресултати, Кнез се обраћа за потпору, која би му олакшала, да изађе из овога предузетка, праћеног огромним жртвама, са

чашћу и саобразно традиционалној протекцији, коју су узвишени Суверени руски у сва времена указивали Народу Српском и његовим Кнезовима из династије Обреновића."

„Уз упутства у овом правцу, буде препоручено Пуковнику Лешјанину, да, у крајњој потреби, изјави, да Српска Војска неће оставити Ниша, па све да је руска војска и нападне. Ми знамо напред, да исход тога сукоба неће бити повољан за нас, али ће и свет видети један призор, који није обичан између савезника.

Предавши писма Кнежева Вел. Кнезу Николи и Генералу Игњатијеву, (10 фебр.) Пуковник Лешјанин и Пук. Катарџија поднели су им и предлоге Српске Владе односне на нове границе наше, а ови су, као што већ знамо, обухватали: Вишеград, Нову Варош, Сеницу, Пријепоље, Нови Пазар, Косово, Врању, Лесковац, Ниш, Ак-Паланку, Пирот и Трн. Руски први Пуномоћник Генерал Игњатијев одговорио је, да су захтеви претерани, ну да ће их проучити. Казао им је, да су Турци огорчени против Србије, па је Сафет-паша, Турски Пуномоћник, казао, да не да Србији ни стопе земље, а Турци из Ново-Пазарске нахије да су изјавили Цару, да би сами ратовали са Србијом, ако би морали њој припасти, а Цар да је одговорио, да ову изјаву турску прима.

Може се лако разумети огорчење Турске против Србије, ну Србија је могла бити равнодушна према отпору Портином, који у тадашњем њеном положају, није могао бити ни мало опасан. Она није имала да преговара о миру, но да прими диктоване услове мира. Покушаје њенога отпора сломила је само једна војна демонстрација, коју је Главни Команданат руски био извео према Цариграду.

Много више бриге морала су задавати Србији расположења самих Руса. Пуномоћници руски били су: Генерал Игњатијев и Нелидов. Први је био познат као члан славофилске странке, која је била наклоњена Бугарима без ресерве па и на штету Срба, а о Нелидову телеграфисали су Српски Повереници Катарџија и Лешјанин: „По свој прилици биће 19ог фебр. потписан мир. Чинимо све могуће, ну тешко је поправити оно, што је кварио Нелидов, овај овде једини, али моћан противник наш, који и сада ствари нашој много шкоди."

Тако исто мање наклона расположења нашао је и Повереник Српски у Петрограду, Милосав Протић у свима круговима, и јавним и званичним. Он је телеграфао (17 фебр), да за нове границе Српске највише смета Аустрија, ну то се могло односити на њена расположења позната из ранијих времена, јер у време пре-

говора за Св. Стевански мир, она није могла имати ни каква утицаја на Пуномоћнике руске, који су имали неограничено овлашћење. Протић додаје, да се *„по његовом уверењу, у Русији намерно иде на велику супрематију бугарску, а до зла бога да се сузбија Србија."*

Биће на своме месту, да овде изнесемо један опширнији извештај М. Протића, који у појединостима црта расположења, која је он нашао у Петрограду. Извештај је од 2 марта и гласи :

„Тек што сам био приспео овамо, а добих Вашу депешу из Ниша, у којој ми јављате, да по извештајима из Једрена, ни Видин ни Ниш не би имали ући у нове Српске границе, и препоручисте ми да о томе порадим, а и на томе, да се Руским Пуномоћницима односно граница нове инструкције пошљу.

Ступивши у разговор с Гирсом и сâм сам се уверио, да не само та два града, но да већи део земљишта поседнутог нашом војском, осим незнатног дела око Куршумлије, Прокупља и нешто око Увца и Лима, не би имало ући у нове Српске границе. Можете погодити, колико сам се морао упињати да доказујем, да је јака, снажна и увећана Србија целом Словенству потребна, особито против навале Аустрије и целога Запада, што се, на против, на Бугарску

однети не може; да би била грдна неправда за Србију, кад би јој се истргнуло из руку оно, што је сабљом и крвљу задобила, у праведној нади, да ће јој Русија осигурати и онај део Старе Србије, који је због брзог примирја остао неосвојен. *У току разговора сазнам, да се све оно што смо заузели зове Бугарска и да би, по њиховом схватању, неправедно било Бугарско племе предавати Србији; а сазнам и то, да су Руски и Бугарски интереси истоветни и стоје на првом месту при преговорима, па, ако дође до попуштања, да ће се пре од Српских, а у случају нужде, и од самих Руских ал' никако од бугарских интереса попуштати.* Из целог нашег дугог и живог разговора, приметио сам код г. Гирса ипак неку забринутост и готовост да се ствари, у колико је могуће, бољи правац даде; а за себе пак извео сам то убеђење: да Русија, по нашој несрећи, не иде на осигурање *Бугарске од Турака, већ чисто на обезбеђење од стране Србије и Српског Племена, и да су српски интереси у опасности.* Резултат овог састанка била је депеша, коју сам Вам у Ниш, као одговор, одпратио, (а она је гласила, да се Влада обрати Игњатијеву, који има неограничено овлашћење).

„По што су све новине листом говориле о великој и снажној Бугарској, дајући јој, тако рећи, целу Турску, ја сам похитао редакторима

знатнијих новина и молио их, да буду беспристрасни при претресању пружања и једног и другог племена, како нехотично не би посејали семе раздора, које само на штету оба народа послужити може, а на задовољство општих непријатеља. *И доиста, многе новине почеше доказивати, да Русија треба да је правична, а не једном мајка, другом маћеха. По мојој молби и Генерал Черњајев написа чланак у „Рускоме Миру,“* о коме сам Вам већ јавио. Тако исто, по послатој молби, чувени историк и искрени *пријатељ Српства г. Мајков, написа чланак у „Новом Времену“ од 1 и 2 марта, о границама Старе Србије, који је велику сенсацију у великим круговима произзео.* Све што се могло замислити да треба чинити, кад се сазна да су интереси отачества у опасности, чинио сам, старајући се да сву ту моју радњу представим лицима од важности и уплива, а у форми, која ни саму ствар ни моју личност не би компромитовала.

„При разговору са г. Жоминијем дознам, да се Аустрија односно наших ширих граница, највише противи. Он се изказа против ње у врло опорим речима и предсказиваше јој рђаву судбину. Русија је, рече, и последњи покушај па и све и до самог унижења чинила, да види, може ли једном Аустрију уверити да јој је

искрен пријатељ и природни савезник, па је све бадава прошло. Русија не сме трпети једног комшију, који јој је *непомирљиви непријатељ* и непостојан савезник. Она смета коначном решењу Источног питања, ну ово ће се и пре десетак година решити, али ће се и обистинити речи његовог покојног оца: да је пут у Цариград само преко Беча. Диви се безобразлуку Аустријских Државника, представника државе од 30,000000 да је Србија, која ни пуна два милиона нема, за њихов опстанак опасна. Доказујући му, да Србија има право на заузеће онога, што је освојила, изјавио сам и то: да по мом схваћању, само сила оружја, па ма од ког она долазила, може нас отуда истерати; ово исто казао сам и Мелникову и Гирсу, доказујући им, да би такав поступак метнуо симпатије Срба на коцку, а Владу и Династију довео у неприлике. У колико су пак, овде моја ларма, а тамо ваше демонстрације што допринеле и ствари други правац дале, то ћете ви тамо боље моћи оценити. Славенофили по већој части за то су *да нема Старе Србије*, већ да је све то Бугарска; па шта више и то сам могао сазнати, да су неки Бугаре на протестацију и подстрекивали, — као историк и професор Ламански — и да су све те прве бугарске протестације писане у Одеси, Москви и

Петрограду. Да чудних последица! Протестације Бугара и ако су ујдурисаване, одвеле су, према нашим одупирањима, томе, да се у оно време замишљала мешовита комисија ради разграничења.

„Што се тиче ваше препоруке, да радим и на учешћу нашег Заступника у Конференцији, као и да имаде положај раван са положајем Пуномоћника Румунског, о томе сам већ телеграфом вас известио. При претресу ове ствари, приметио сам, да би Руси радо учинили, ако би могли, да Босна, као чисто српска провинција, Србији припадне; а ово би чини ми се, и по томе радо учинили, да би нас, једно задовољили, а друго и главно, да нам наше претенсије на оне крајеве, које они Бугарима на нашу штету дају, одвуку. Претресајући и о томе, како је за Србију у свима обзирима тешко и штетно, што нема излазак на море, одговори ми: а шта фали Швајцарској, која такође нема излазак на море? Према неким датама, где су Славенофили доказивали пре нашег рата 1876 године, да се Бугарска без ратовања Србије никако подићи не може, нити Русија сме друкчије, већ чисто преко Србије, за Бугарску се заступити, према томе што су по Херцеговини и Босни бушили, шта је Игња-

тијев из Цариграда намигивао, не према поступцима Карцова, — ја, грешан, изводим закључак: да су ови са ћутука баш рат желели, и нама 1876 године само из притворства, негодовање изјављивали. Игњатијев се хвалио како су га наше Капућехаје Магазиновић и Христић увек слушале и у свему се његовим назорима саображавале. То је лепо, али по моме мнењу, још би лепше било, кад би они били мало боље пазили и на то, шта њихов протектор по Балканима буши и по Славенству мути."

Услед свију ових корака најпосле се успе да Руски Пуномоћници одустану од намере, да се Србији одузме Ниш, али су му оставили врло узан рејон. (6 фебр) јавио је Српски Повереник, да би рејон Нишки ишао од Лесковца на Барбеш, на Кутину па на Малчу.

Кад су упућени Српски Повереници у Главни Стан Руски и у Петроград, да раде за што повољније услове мира за Србију, препоручено им је, да раде и за Босну и Херцеговину, а на име, да захтевају, да се ове Српске области, ако се из каквих несавладљивих обзира Руских према Аустро-Угарској, не би могле за сада присајединити Србији и Црној Гори, ни у ком случају не предају Аустро-Угарској, но да буду за себе самостална држава или

бар и васална област под сузеренством Портиним.

Као што ћемо видети из уговора Свето-Стеванског, у Главноме Стану Руском држао се рачун од ове жеље Српске Владе, а то показује довољно, да у Рајхштату није се Русија могла обвезати да пристане на Аустро-Угарску окупацију Босне и Херцеговине, онако како је она 1878 извршена.

XI

ПРИМИРЈЕ.

Кад је Турска била сломљена, сатрвена, Отом. Порта осврtала се, не би ли јој Европа помогла; ну тешко је било доћи до сагласности Сила без Немачке. Канцелар Немачки није се усуђивао да с лица удари на Русију, но је, на против, доказивао, да треба оставити победиоцу, да сâм диктује мир побеђеноме, а Европа неће ништа изгубити, што ће причекати, да доцније узме у оцену њихове погодбе. И Порта објави (3 јан. 1878 по нов.) да пристаје, да сама непосредно преговара. Међу тим је Главна Команда Руска оклевала са уласком у преговоре, да би се што више приближила Цариграду. Захтевала је за примирје,

да јој се приме и услови мира. И тако 19 јануара буду у Једренима потписане ***Прелиминарије мира,*** под условом, да повратак мира обухвати: Независност Србије са исправком граница; независност Румуније; увећање Црне Горе; подигнуће Бугарске на ступањ самосталне Кнежевине; аутономну управу подјемчену Босни Херцеговини и другим областима хришћанским; плаћање ратне накнаде Русији и т. д. Могло се мислити, да ће ове тачке постати за Турску и много опорије, кад се ближе обележе.

22 јануара примио је Српски Кнез писмо од Вел. Кнеза Николе из Једрена, да су 19 истог месеца потписани основи мира, у којима се држао рачун и од интереса Србије и да је потписано примирје за трајање преговора о миру. Главни Команданат тражи, да и Српски Кнез обустави непријатељства и да се споразуме са Турским Командантима о демаркационој линији.

Примирје са својим условима произвело је велико незадовољство у Бечу и у Лондону. Влада Аустро-Угарска веровала је, да Цар Александар II није вољан да држи рачуна од тајне конвенције закључене јануара 1877. Она је налазила, да би закључење мира на овим основима бацило цео Полуострв Балкански с Дунавом под власт искључиво руску. За то

изјави, да ће сматрати као и да не постоји све оно, што би, у погодбама између заваћених страна, садржавало промену постојећих уговора, и што би дирало у интересе Европине, а нарочито у интересе Аустро-Угарске; а да се уреде сва питања у спору, она је предложила, (3 фебр. по нов.) да се састане Конференција у Бечу. У исто време она је почела да мобилизује војску и да је скупља са стране Дунава и на југозападној граници својој.

Енглеска је ишла још даље. 2 фебр. њена флота прође са знатним кором војске кроз Дарданеле и заустави се у Принципским Острвима спрећу Цариграда, због чега су се Руси, да би предупредили улазак Енглеза у Цариград, морали обвезати, да неће ни сами улазити у турску престоницу.

Руски је Кабинет оклевао са одређеним одговором, докле се нису закључили преговори о миру са От. Портом, и предложио Баден-Баден за састанак захтеваног скупа, али је тражио, место Конференције, сазив *Конгреса*, то јест дипломатског Савета са пуним овлашћењем не само да претреса но и да решава у име Вел. Сила. А да би обезбедио успех своме предлогу, Руски је Кабинат, после неколико дана, тражио услуге у Немачке Владе и изјавио жељу, да се Конгрес састане у Берлину. Бисмарк

је радио да задобије поверење Кнеза Горчакова. Он, имајући, да се изрази у Сабору Немачком о своме држању на Конгресу, изјави, да Немачка неће да прими на себе мучну и опасну улогу Судије, но да ће чинити само своје услуге (bons offices) и, својим пријатељским посредовањем, принети, да се утврди европски мир; хоће просто да буде *поштен самсар*, који посредује између купца и продавца. Додао је, као обично, да је његова жива жеља принети, да остане добра хармонија између дворова Бечког и Петроградског, па се том приликом још и отворено изражавао у прилог Русији, која би се могла задовољити са „beati possidentes," ако се Силе, као што је вероватно, не би могле споразумети. Цео његов говор носио је на себи печат притворства, поглавито према Русији, које је још онда падало у очи, а доцније се на Конгресу обелоданило. Да заврши своју притворну предусретљивост према Русији, Бисмарк предложи (4 марта по нов.) састанак Конгреса у Берлину.

У исто време Русија похита, да потпише руком Генерала Игњатејева мир, опор и тежак како само може да буде. То је било 19 фебр. у Св. Стевану пред вратима Цариграда. Тога су дана у вече приспеле Кнезу Српском депеше и од Вел. Кнеза Николе и Генерала Игњатијева, да је мир закључен.

XII

Св. Стевански уговор о Миру.

Да је извршен уговор Св. Стевански како је потписан, Турска би у Европи престала да живи. Он пре свега проглашује увећање Црне Горе, која има да добије четири пута толико простора, колико је имала, и два пристаништа на Јадранском мору; Србија и Румунија добијају независност, а прва и увећање; Бугарска се проглашује за аутономну Кнежевину под суверенством Портиним. Њене су се границе простирале до Црнога Мора на истоку, до Архипелага на југу, до Дрина и Албанских планина на западу, заузимајући површине 163·000 квадратних километара, са приморјем од 76·15 географских миља, од којих 31·30 географских миља падају на Егејско а 44·85 географских миља на Црно Море. 168·000 кв. кил. што је остало Турској у Европи, било је раздељено на четири трупа, од којих два, Цариград и Галипољ, са својом територијом с једне стране, Полуостр Солунски с друге, нису могла бити у саобраћају међу собом другачије но морем, а друга два трупа, с једне стране Босна и Херцеговина, с друге Тесалија и Албанија била су сједињена само једним узаним теснацем,

којим су владале Србија и Црна Гора. Бугарска би била држава од 4 мил. становника, имала би Кнеза, кога би народ бирао, са пристанком Сила. Имала би своју војску, и свој устав, који би се израдио под надзором Комесара Руског. Он би имао пуну власт, да управља земљом за две године, а за то би време педесет хиљада руских војника заузимало земљу. Тврђаве би се на Дунаву порушиле, а пловидба на овој реци била би слободна. Босна и Херцеговина, под контролом Русије и Аустрије, добиле би установе, које је за њих предлагала Цариградска Конференција. На Криту би се применило уређење од 1868. Сличне би се уредбе, сагласно са Русијом, завеле и у другим грчким областима Царевине. Јерменска би, под протекцијом Царевом, добила установе, које би кадре биле, да јој обезбеде мир и слободу. Варош Котур са територијом, била би уступљена Персији. Султан је пристао, да плати Цару 1400 милиона рубаља и 10 мил. руским поданицима на име приватне накнаде. Ну Цар би му спустио 1100 милиона руб. у накнаду: 1 у Азији за Батум, Ардахан, Карс, Алашкер и Бајазид; 2 у Европи санџак Тулцански (један део Добруче) уступио би се Румунији, а ова би за то уступила Русији Бесарабију, која јој је одузета 1856. Подјемчени су интереси

поданика руских у Турској, а права манастирска у Св. Гори стављена су под протекцију Русије. Стари су трговачки уговори одржани; Дарданели и Босфор отворени у свако доба трговачким бродовима. Најпосле, уређена је евакуација заузетих територија, повратак заробљеника и ратификација уговора.

Свето-Стевански уговор није никога задовољио, ни Европу, ни народе на Балканском Полуострву. Од ових су само Бугари имали узрока, да буду потпуно задовољни. Један народ, који није ништа привредио за своју слободу, видео се на један пут не само слободан, но и господар своје државе од 4 милиона становника, државе веће од сваке друге националне државице на Балканском Полуострву. Шта више, ова потпуно извештачена творевина скројена је под тако повољним географским погодбама, да би имала, да је остварена, више отпорне снаге у себи но друге две Балканске државе Румунија и Србија заједно.

Она је имала да прогута по нешто свакој другој народности на Балкану, а међу овима највише српској, и то:

I Од Косовског Вилајета: 1.) *Санџак Скопљански* са 234.270 становника; 2.) *Од Санџака Призренског Срез Тетовски* са 103.382 становника; 3.) *Од Санџака Дибарског Срез Горњо-Дибарски*

са 50.938 душа; 4.) *Од санџака Нишког Сребове Пиротски, Врањски и Трнски* са 170.594 становника. Само дакле од Косовског Вилајета узела би Бугарска Србима 559.184 становника. А кад се дода још, да су Срби имали да изгубе и од

II **Дунавског Вилајета** *санџак Видински с Видином*, а и добар део *Софијског санџака*, онда би Српство изгубило и до 800.000 становника у корист Бугарима.

* * *

Чланци односни на Србију претходног (прелиминарног) уговора о миру, потписаног у Св. Стевану 19 фебруара 1878 године између царскоруских и царско-отоманских пуномоћника гласе овако:

Члан III.

Србија се признаје за независну.

Њена граница, означена на приложеној карти, ићи ће коритом (Thalweg) Дрине, остављајући Мали Зворник и Сакар Кнежевини, и продужавајући старом границом до извора потока Дежеве, близу Стојилца. Одатле нова граница ићи ће тим потоком до реке Рашке, па онда њоме до Новог Пазара. Од Новог Пазара, пењући се уз поток, који пролази близу села Мекиња и Трговишта, до његовог извора,

гранична линија управља се преко Босура планине у долину Ибра, и силази потоком, који упада у ову реку близу села Рибарића. За тим ће ићи рекама Ибром, Ситницом, Лабом и потоком Батинцем до његовог извора (на планини Грапашници). Одавде ће ићи висинама, које деле воде Криве и Ветернице, и стиже најкраћом линијом на ову последњу реку при утоку потока Мијовачког, и пењући се уза њ на Мијовачку планину силази на Мораву близу села Калиманаца. Пошав одавде граница ће ићи низ Мораву до реке Власине близу села Стајковца, и пењући се уз њу, а тако и уз Љуберажду и поток Кукавицу, прелази Суху планину, продужава низ поток Врило до Нишаве, и силази њоме до села Крупца, одакле најкраћом линијом доспева на стару српску границу, југоисточно од карауле Баре и сстаје на њој до Дунава.

Ада-кале ће се напустити и порушити.

Комисија турско-српска, којој ће се придати и један руски комесар, определиће на самом месту коначну граничну линију у року од три месеца, и коначно ће уредити питања, која се тичу острва дринских. Један изасланик бугарски пустиће се да учествује у пословима комисије, кад се она буде бавила границом између Србије и Бугарске.

Члан IV.

Мусулмани, који имају имања у простору присаједињеном Србији, а желели би да се настане изван Кнежевине, моћи ће у њој задржати своје непокретно имање, па давати га под закуп, или управљати њиме преко другог. Турско-српска комисија, у којој ће бити и један руски комесар, имаће, у течају од две године, да пуновласно расправи сва она питања која се односе на констатовање непокретних имања, где би интереси мусулмански били уплетени. Иста комисија биће позвана, да у времену од три године уреди и начин, како ће се отуђити она имања, која припадају држави или побожним заводима (вакувска) и питања односна на интересе приватних, који би ту могли бити умешани. Док се не закључи непосредан уговор између Турске и Србије, који ће да одреди карактер и форму за односе између високе Порте и Кнежевине, са српским поданицима, који путују или се баве по царевини отоманској, поступаће се по општим начелима међународног права.

Војска српска има да напусти земљиште, које није обухваћено горе означеном границом, за петнаест дана, од кад се потпишу прелиминарије мира.

Члан XXVIII.

Одмах по ратификацији ових прелиминарија мира заробљеници ратни повратиће се узајмице преко нарочитих комисара, који ће се с обе стране назначити, и који ће тога ради отићи у Одесу и у Севастопољ. Влада Отоманска платиће све трошкове око издржавања заробљеника, који јој се поврате, у течају од шест година а у осамнаест једнаких рокова, и то по рачунима, који ће тй комисари саставити.

Измена заробљеника између владе Отоманске и Владе Румунске, Српске и Црногорске извршиће се по истим основима, одбијајући увек при прорачунању број заробљеника, које влада Отоманска поврати, од броја заробљеника, који се њој поврати.

20 фебруара 1878.
у Св Стевану.

КОПИЈУ ПОТВРЂУЈУ
Гроф **Н. Игњатијев.** (св. р.)
Нелидов. (св. р.)

Повереник Српски у Петрограду М. Протић објашњавао је овако, у својим извештајима, побуде руских пуномоћника за ове стипулације. У једној посети, коју беше он учинио Гирсу, затекне га Генерал Игњатијев по своме повратку из Беча.

„Гирс му причаше, пише Протић, како сам се ја, при доласку у Петроград, вајкао, што је у сумњи, да ли ће и *Видин* с околином припасти Србији, и обојица грохотом се смејаху, говорећи, Срби мисле, да је дошло време изигравању лутрије, па ко шта уграби. Ја обојици казах: Докле Србија своје природне границе не добије, а оне су Русији познате, не сме се смирити и задовољити. Кад се Бугарској дају пристаништа и на Црном и на Егејском мору, Србија мора имати бар на Егејском, што је у време Душана и имала; не треба, рекох Србе доводити до тог искушења, да се морају исељавати као из Врање, само да би доказали, да су Срби, нити пак ни у што не узимати око 16·000 потписа из Пирота, Трна и Брезника, да су Срби, и да хоће са Србијом. *Односно Врање, Игњатијев каза, да ће се ствар исправити, чим се комисија образује, и то је срећа, што је он* у говору оставио капицик, односно жеља народних. Међу тим, рече, кривица је до пок. Кнеза Черкаског, који се до смрти борио, да се Србији никако не оставе ни Пирот ни Врања, јер су Бугарска места, а у овоме га је потпомогла и депеша, да је српска власт у Пироту ухапсила четрнаест отмених Бугара и Митрополита, што су се за Бугарску изразили. Ова је вест, рече, учинила то, да Вел. Кнез

није хтео ни да чује за Пирот, да Србији припадне. Што се пак тиче потписа за Пирот, рече, да он за те потписе ни две копејке неда, јер су чисто ујдурме српских власти, и по томе Пирот нећете добити. Ово није дубара, приметих ја, јер људи јавно пред свстом исповедају, и пре би се казало, да је оно дубара, што Бугари, живећи у Русији, подмећу тамошњим народима, неке жеље и протестације, а нису тај народ ни видели. Из тог разговора ја изводим, да су оно само изговори били, да бајаги Аустрија не да ширење наших граница."

Суд јавнога мишљења руског о Св. Стеванском Уговору, доноси чувени енглески лист „Тајмс" у једноме допису своме из Петрограда (од 10 марта 1878). Ми ћемо га овде изнети, у колико се он односи на Србију, јербо се тај суд више мање слаже са извештајима Српскога Повереника, а и по себи заслужује сваку пажњу, као веран нацрт политичких погледа, који су онда владали и у Петрограду, као и у Главноме Стану руском. Он гласи:

„Члан уговора односан на Србију, можда је произвео код руског јавног мњења највеће изненађење. Док се с Бугарима, који, тако рећи, ништа дају ослобођења допринели нису, поступа најлибералније, а Црногорци добијају [illegible] земљишта, колико га имају,

Срби, који су, прво својим ратом од 1876 а после својим наступањем у време кад се руска војска спремала да пређе Балкан, толико допринели пропасти Турске Царевине — ти Срби, добијају само незнатну исправку граница. („A slight rectification of frontier.") У Београду, где се о главним условима одавна или знало или нагађало, овај члан уговора, са свим природно је изазвао велико незадовољство ; *али њега овде и* **званични и незванични** *кругови одобравају.* Историја руских добровољаца, још није заборављена ; *и та малена Кнежевина, са својим надама да постане славенски Пијемонат, (познато је, има аспирације, које би тешко било помирити с руском политиком).* Осим тога између самих Срба и Бугара постоји такав ривалитет и противност, да је Русија принуђена да бира између њих двоје, па је, као што се види, и изабрала последње (Бугаре) за своје штићенике. **Срби су жив** (active) **и политички предузимљив народ**, и они су у неколико пали под утицај Аустрије, а, по мнењу Славенофила, они су се искварили појмовима и погледима јеретичког Запада. Бугари на против, дају, чисто (virgin) земљиште за развијање чисто руско-славенске културе, а њихов географски положај прави их оруђем руске политике, односно Црнога Мора и Мореуза."

Свакојако стоји, да симпатије нису биле меродавне за политику руску према Србима и Бугарима. Цар се Александар отворено бранио од њих, а он је био човек, који није знао за притворство. Примајући Генерала Лешјанина, он је изјавио: „Говори се, како је Русија више наклоњена Бугарској него Србији, ну то није истина, и немојте веровати. Могућно је, да ће Аустрија покушати, да Србију задобије за себе каквим обећењима, али се ја надам, да се Србија неће дати завести, већ да ће и у будуће остати уз Русију."

Ми треба да признамо да руска политика према Србима мора да држи рачуна и од противности Аустријских, на које удара на сваком кораку, свакојако мање но према Бугарима, а за несрећу Срба још се био придружио Аустрији још један противник у правцу Српству ненаклоном. Тај је противник био Немачка Царевина, вођена Кнезом Бизмарком. Немачки Канцелар усвојио је био политику, да сваком приликом потискује Аустро-Угарску на Исток, а она је западни део Балканског Полуострва била узела на око. Према томе, Русија је имала да савлађује двојаке тегобе у својој политици према Српству, па се није чудити, ако им је кад и попустила, као што ћемо доцније видети, да

је учинила, кад је решавана судбина српских области, Босне и Херцеговине.

Св. Стеванске стипулације колико су могле умирити и задовољити Србе, остављајући им Ниш задобивен њиховим оружјем, ипак су их ожалостиле, одузимајући им из реда њихових ратних тековина Белу Паланку, Пирот, Врању, Трн и Бресник, крајеве, који су били не само српски, но још и [illegible] крвавих жртава њихових. По стипулацијама Св. Стеванским, ове би тачке припале Бугарској, а ту би остале болне тачке у односима између два сродна народа. У овоме погледу улевала је ова погодба зебње за будућност. Али ми нећемо да верујемо, да су овај распоред на штету Срба извршили Пуномоћници Руски са потпуним познавањем ствари.

Студије о народностима на Балкану онда још нису биле довољно разбистрене. Али је главна струја руске политике и на Влади и у словенофилским круговима тим правцем била упућена. Кад је Повереник Српски М. Протић тражио објашњења о овој тенденцији руске политике од Гирса, Помоћника Руског Министра Спољ. послова, он му је отворено одговорио: *„најпре иду интереси руски, па онда [illegible], па тек после ових долазе српски; и [illegible] лика у којима бугарски интереси стоје [illegible] . . . ,*

нози са рускима. Ово искрено објашњење налазило је од вајкада свога потврђења. Тако је било и кад је Бугарска Егзархија основана. И судбина је хтела, да и бугарску Егзархију и бугарску државу један исти творац задахне духом живота: Генерал Игњатијев. То се, наравно, нема приписати слепоме случају, но ономе историјском правцу, који је географски положај Бугарској створио.

Св. Стевански Уговор обухвата све државе хришћанске на Балкану, *изузимајући Краљевину Грчку*, која је и сад, као и за време нашег првог рата, остала непомична, ма да ју је и онда везивао уговор потписан између Кнеза Михаила и Краља Ђорђа (1867), јер са смрћу Кнеза Михаила није био пао, нити је могао пасти овај уговор, као што се доцније изговарао Грчки Министар Кумундурос.

Преко лета 1877, а нарочито у току месеца септембра била је жива измена мисли између Владе Енглеске и Краљевине Грчке. Енглески се Кабинет трудио, да одврати Грчку од акције, а Трикупис се старао, да сачува Краљевини право самоопредељења. Он је нарочито доказивао Енглеској Влади, да Краљевина не сме, у овим приликама, занемарити интересе Јелинизма.

И заиста, он је у исто време покушавао да уђе у додир са Србијом. У јулу телеграфао је Трикупис Доску, Генералном Консулу Грчком у Београду, да с дана на дан постаје све вероватније, да ће Грчка ући у акцију, „али бисмо, вели, желели, још позитивније знати, на што смера Србија и који ће правац узети њене операције. Упознајте Министра Ристића са нашом жељом у овоме погледу и изјавите му нашу готовост на споразум и суделовање са Србијом и Румунијом.“ То је било 12 јула.

Влада је Српска одговорила, да је готова на измену мисли с Грчком — „Улазак је Србије у акцију вероватан. Због тога придаје Влада Српска велику вредност суделовању Грчке. Такођер је вероватно, да ће операције српске бити управљене тако, да ће допустити комбиновану акцију. Ако би Грчка узела иницијативу акције, ова околност не би остала без великог утицаја на јавни дух у Србији.“ Овај је одговор саопштио Доско својој Влади телеграмом од 17 јула 1877.

14 Августа јавио је Трикупис, „да ће сухоземна ратна спрема Грчке бити, у главноме, свршена за два месеца, па да ће Грчка у томе року (од два месеца) бити готова за рат. Почетак ће зависити од споразума и прилика. Примамо, вели, са задовољством мишљење Ми-

нистра Ристића, да има узајамних интереса између Србије и Грчке."

Кад је Србија била већ на прагу рата, она је известила Грчку о својим намерама, али је није нашла готову на сурадњу. 26 новембра одговорио је Трикупис, „да захваљује Ристићу на саопштењу. „А што се нас тиче, ми, вели, продужавамо наше спреме живо и још у ширем размеру, али не можемо да одредимо тренутак и начин акције, по што то све зависи од прилика."

Међу тим је Србија ступила у акцију (1 декембра), а Грчка, било што не беше спремна, било што се бојала флоте турске, било што је подлегла притиску Енглескога Кабинета, па можда и обећању каквом Лорда Дербија, — тек Грчка није ни овај пут ушла у заједницу Балканских Народа: она је изостала са бојнога поља, па и из Св. Стеванскога Уговора. И као да јој је прешло у систему, да и у радњи и у нерадњи остане изолована од осталих Балканских Народа, докле није најпосле, усамљена, и катастрофу на Лариси доживела.

* * *

Св. Стевански Уговор учинио је у опште неповољан утисак у Европи. Ну од Вел. Сила само су се Енглеска и Аустрија показале вољне да стану на пут његовом извршењу. Енглеска Влада, одговарајући на предлог о сазиву Кон-

треса, изјави, (1/13 марта) да Конгрес не прима другачије, већ ако се пристане, да се поднесе Конгресу на решавање Уговор Св. Стевански у његовој целини, ну, после неких преговора, Цар изјави, (14 марта) да је његова тврда одлука, да се Конгресу не подносе на претрес чланци Св Стев. Уговора, који се тичу само Русије и Турске (а то су најважнији).

Одговарајући овако одсудно, Русија се надала, да ће се моћи споразумети са Аустријом, па би онда са самом Енглеском лакше изашла на крај. И заиста, одмах по закључењу Св. Стев. Уговора, Цар је послао у то име Генерала Игњатијева у Беч. Генерал је нудио Аустрији окупацију Босне и Херцеговине. Ну Цар Фрањо Јосиф и његов Министар Андрашија желели су више. Они су тражили: 1во да Аустро-Угарска заузме Босну и Херцеговину; 2го да ове две области буду аутономне Кнежевине, којима би владала Аустро-Угарска; 3ће тако исто да се поступи и са Албанијом и Македонијом са Солуном; 4то да може са Србијом и Црном Гором, које би биле независне, закључити војне и трговачке уговоре; 5то да са новим Кнежевинама закључи и Царински Савез.

По што би ови услови потчинили нове Кнежевине, и независне и аутономне, Аустро-Угарској монархији, Русија је одбила њене

претенсије, не могавши примити овако скуп савез.

У Лондону се брзо сазнало, да су преговори Аустро-Руски насели у Бечу. За то Енглески Кабинет заузме претећи положај према Русији, верујући, да може рачунати на Француску, где је на место Херцога Деказа био заузео Министарство Спољ. Послова Вадингтон, који је имао симпатије за Енглеску. Биконсфилд је не само говорио но почео и да ради. Он пошље поткрепљење енглеској флоти на острво Принкипо и нареди, да се енглеска војска крене у Турску са Малте па и из саме Индије, а 1 априла (19 марта по нов.) отправи Салисбери, који је међу тим био заменио мирољубивог Дербија, врло опору ноту, којом је доказивао, да је Уговор Св. Стевански потчинио Црно Море Русији, а Турској оставио само варљиву (илузорну) независност.

Положај Русије био је врло озбиљан. По што је издржала са Турском рат огроман, који јој је нанео великих жртава и у људма и у новцу, сад је била на прагу рата са двема Вел. Силама првога реда, Енглеском и Аустро-Угарском ; а није могла рачунати ни на Француску, ни на Италију, па ни на саму Немачку, која јој је била обвезана за своје успехе из 1866 и 1870. Нема сумње, да се Енглеска не би упу-

стила у рат без материјалне помоћи Аустро-Угарске и да се Фрањо Јосиф не би кренуо, ако би му Цар Вилхелм онако говорио, као што му је говорио Александар II осам година пре тога. Мир Европе и будућност Русије беху дакле у овоме тренутку у рукама Бисмарка и његова Суверена.

Повереник Српски у Петрограду Милосав Протић био је у стању, да поднесе Влади својој важна и поуздана обавештења о преговорима у Бечу. Његов извештај (од 5 априла) о томе гласио је:

„Кад сам добио Ваш телеграм од 11 марта, ја сам, као што сам Вам већ и одговорио, одмах ишао г. Жоминију, да што сазнам. Он ми каза, да се ствари све више и више заплећу, да Енглеска, трудећи се, да одржи свој престиж на Истоку, прави Русији грдне незгоде, која опет мора свој престиж да одржи, и тако око престижа двеју држава цео свет мора да кубури. Енглеска, рече, управ иде на то, да Русију финансијски разори, што јој није тешко постићи; јер Русија мора две војске да држи: и на Балканима и на границама. Да би једном свему овоме крај учинио, јер од Конгреса неће бити ништа, кад га Енглеска избегава, а без ње се он не да ни мислити, — Цар се решио, да проба краћи пут, који би, изолировавши Ен-

глеску, могао консолидовати стање створено Св. Стеванским Уговором, или га у нечему и преиначити, а *то је засебна погодба са Аустријом*. Тројецарски пак савез, од кога Русија до сад никакве ползе извукла није, мора се ставити на одсудну пробу, а Аустрији дати прилика, да се одсудно изјасни, је ли с Русијом или против ње. Односно Пруске има се уверење, да неће кварити. Пре рата, рече, а и у течају овог рата прављене су већ између Русије и Аустрије, неке комбинације. Тако н. пр. биле су мисли измењане, шта ће се радити, ако Турска не буде савладана, а шта, ако Русија Турску савлада. У првом случају Аустрија јамчи Русији status quo amélioré на Истоку, а у другом је Аустрији стављено у изглед поседнуће Босне и Херцеговине, да би свој уплив тамо утврдила. Оно прво није се догодило, већ ово друго т. ј. Русија је савладала или покорила Турску, а Аустрија никако не приступи окупацији, што смета Русији, да и њена војска остане на Балкану. Тако сада околности створише, да се проба нешто треће и ново, а то је просто покушај, *да се Турска Царевина подели између Русије и Аустрије.*

Ја му приметих: у таком случају Србија би била жртва те комбинације. Не би, рече, нити би ми на то пристали. *Аустрија би имала*

добити Босну и Херцеговину у сопственост, а Србији би се дале нешто веће од садањих граница. Разграничавање пак, између Србије и Бугарске, морало би тек онда наступити, кад одређене комисије на лицу места извиде, проуче и сазнају жеље оних покрајина. У тој цељи рече Жомини, и полази Гроф Игњатијев сутра у Беч. При овоме напомену и то, како Србији веома много шкоде комунистичке идеје, које су по Србији разграната. Док се Игњатијев бавио у Бечу, разно се говорило, и ја сам једном покушавао што год сазнати, ну приметивши, да дирам у веома тугаљиву ствар, уздржавао сам се до повратка Генераловог. Оног дана, кад је дошао Генерал Лешјанин т. ј. 22 марта, одем, у 3 сата, у Министарство њега ради, те да му спремим аудијенцију код Кнеза Горчакова, што и успем, јер је сутра дан био примљен, — али Кнез не хтеде ништа о политици с њиме говорити. У време мог разговора са Гирсом, дође и Игњатијев и предусрете ме овим речима: „Чорт знает чего Австрија хочет, она зделанас с ума шедшују; но ипак, рече, ја сам за вас Србе и за Црну Гору по нешто углавио с Андрашијем. *Аустрија хоће неке уговоре са Србијом и Црном Гором, неке железничке путове, и Бог зна шта.*“ Пробао сам да

га увучем у даља објашњења, али он није пристао.

„Посетих (24 марта) Жоминија и од њега сазнадох, да се Игњатијев вратио, готово ништа несвршивши; јер Аустрија, односно деобе Турске тражи за себе *до Балкана, Родопских планина у Егејско Море; дакле и Србија би морала ући у тај рејон.* План Аустрије, рече, право је безумље. Односно пак сада постојећег стања ствари, Србије и Црне Горе, Андрашија пристаће, но тражи искључиви уплив на Босну и Ерцеговину, тражи да с нама неке уговоре и неке жељезнице прави и да земљиште између Црне Горе и Србије, продужено у правцу Солуна, дође под њен надзор, како се Србија и Црна Гора не би спојиле, и не пристаје да Барско пристаниште припадне Црној Гори. Аустрија према Русији, рече, игра ону исту улогу, коју је пред Кримски рат играла. Русија је учинила грешку, што није Цариград посела и Турску у Азију пребацила, већ је у пола оставила, а тиме себи неприлике направила. Признавши пак Источно питање за Европско, себи руке везала и подвргла се могућности, не само да јој истргну из руку венце победе, већ и да је понизе. Положај је врло тежак и стање заплетено, а то за то, што су полумере предузимане. Буде ли Конгреса, једина ће Ау-

стрија профитирати, јер ће је Европа, у тежњи за упливом на Истоку, подпомагати; не буде ли пак Конгреса, нема другог излаза осим рата. Саветоваше, да са прогласом независности не наглимо. По вашој препоруци састадох се 31 с Гирсом и дознадох, да је Андрашија доиста захтевао као услов погодбе, да може са Србијом и Црном Гором ћумручке и војне уговоре правити, но да је то само прост разговор био.

„Међу тим, рече, ако Аустрија покуша да то сада Србији предложи, не треба ни примити ни одбацити, већ, изговарајући се садашњим околностима и очекивајући Конгрес, лавирати,— у чему сте се, рече, ви Срби добро извештили, па није нужно, да вас ми у томе учимо. Од Конгреса Србија се нема шта бојати, јер ако не добије, неће изгубити. При овоме хваљаше мудро понашање Кнежево, а паметно и карактерно поступање Владино, како према Русији, тако и у опште. Како радњу тако и правац српске политике у опште похваљиваше, а рече, да се и Персијани добро одзива. На против, румунску политику и њен правац жестоко осуђиваше и неблагодарношћу прекореваше. Тешкаше се тешким данима за Русију, и представљаше, да је стање таково, да нико, па ни сам Цар, не зна, шта ће најпосле бити. Распо-

ложење публике према нама много боље стоји, а и Влада нам се много наклонитија показује."

* * *

У нужди се познају пријатељи. На позиве Руске Владе Немачка је правила оглушке. И Русији би суђено да доживи ужасно разочарење. Немачка се изговарала, да мора мотрити на Француску и бити готова, да јој стане на браник, а сва њена снага није за тај задатак одвише. У ствари, она није ни по што хтела да се завади са Аустријом. Тиме је Русија бачена у немогућност, да подигне рукавицу, коју јој је бацила Енглеска; то је, каже један ауктор француски, било издајство, које народ руски и његови политичари нису још опростили нити ће га лако опростити Немачкој.

Тако, у априлу, Бисмарк већ није крио Горчакову, *да није вољан да га потпомаже,* по што је, тако рећи, до јуче давао првенство Русији, кад је год била реч о њој и о Аустрији. Он се светио Горчакову за увреду од 1875, а можда је желео да се ове три Силе ухвате у коштац, а Немачка, користећи се општом забуном, да баци руку на Холандију, којом би се лепо заокруглила, докле Енглеска, зараћена, то не би могла спречити. А кад се зараћене стране изнуре, Немачка би, својом недодирнутом снагом, посредовала, и диктујући им мир, више но икада постала судија Европи.

Кабинет Енглески проникао је брзо у ове планове, ма како да их је Бисмарк крио. Није му годило, да плати неутралност Немачке тако огромном ценом, као што је Холандија. Аустроугарској, са друге стране, није такође годило, да Немачка постане свемоћна, а Русија није хтела да ставља своју судбину на коцку.

Ове мисли отворише очи Кабинетима у Лондону и Петрограду толико, да за неколико дана попустише запети одношаји њихови. Кнез Горчаков позове Енглески Кабинет, да именује, шта не прима из Уговора Св. Стеванског; и овај, пошто је покушао да то учини у сагласности са осталим Вел. Силама, склони се, да прими предлог Рускога Министра. У Лондону био је тада Руски Посланик Гроф Шувалов, човек у Петрограду врло уважен, а вешт и окретан дипломата. Он склони Биконсфилда на споразум, и потпише 18 маја са Салисберијем тајни меморандум, где буду изложене све уступке, које је Енглеска тражила, а на које је Русија пристајала. Меморандум, и ако тајан, продро је индискрецијом чиновничком у јавност; Енглеска Влада признала је његову аутентичност.

Уступке су руске знатне, али Угов. Св. Стевански обезбеђује Русији, толико тековина да је имало шта и да остане. За нас је од важности да знамо уговорене преображаје, а

ови су били значајни, јер су остали у важности. Они су гласили, да ће се Бугарска Кнежевина, сведена са две трећине, удалити од Егејскога Мора и повратити на Балкан; један знатан део ове области (на западу) повратиће се под непосредно господарство Султаново, остатак, то јест онај део, који лежи на југу Балкана, добиће управну аутономију са хришћанским губернатором, који би се постављао на пет или десет година, са пристанком Европе, а питање, да ли ће се ту пустити турска војска, остаје да реши Конгрес; обавезе односне на Јерменску узеле би се и према Енглеској као и према Русији; уређење грчких области има се потчинити свима Силама; 300 милиона руб. које Турска има да плати Русији као накнаду ратну, неће се претварати у територијске концесије; у осталом дуг, који има да прима Русија, не сме бити од штете правима, која је Енглеска стекла раније као кредитор Турске.

У Азији се Русија одрекла долине Алашкер, вароши Бајазида и обећала да своју границу више не шири у Турској; Енглеска је изјавила, да не одобрава уступање Бесарабије Русији, ну да јој се неће противити. Нарочитом нотом Лорд Салисберија учинио је предлог: 1 да се поднесе Европи уређење Бугарске; 2 о трајању руске окупације; 3 о имену, које

ће се дати источној области; 4 о пловидби Дунавској; 5 о питању Мореуза, а Русија је пристајала на status quo; 6 најпосле о потреби, да се допусти Европи, да заштићава на Св. Гори калуђере народности не руске.

Погодба од 18 маја свела је, више од половине, тековине руске у Уговору Св. Стеванском, но ипак је падало у очи, да се Енглески Кабинет умерен показао према оним тековинама руским, које јој нису биле оспорене. То се објаснило тек кроз коју недељу, кад се сазнало, да је Енглески Кабинет, у исто време, кад је са Шуваловим преговарао, водио тајне преговоре са Турском, да обезбеди и Енглеској неке тековине на њен рачун. Кад није могао да рачуна на Египат, јер је услов Француске да учествује у Конгресу био и тај, да се на њему претресају само питања покренута у последњем рату (руско-турском), Енглеска је показала вољу, да подели са Аустро-Угарском протекторат над Турском, па да јој она узме Азију, а Аустро-Угарској да остави Европу; ну Аустроугарска се није усудила да учини нешто, што би је довело у отворен сукоб са Русијом. Тада је Биконсфилд обећао своју потпору Турској према победоносној и раздраженој Русији. И Порта пристане да тајно закључи уговор са Енглеском (4 јуна по нов.), којим се Енглеска обвезује да брани, по потреби, њену државу

у Азији, а она пристаје, да по енглеском мишљењу и под контролом Енглеске реформује управу ових области и да дозволи Енглеској, да заузме њено острво Кипар, важан положај морски. Ако би то успело, да се изврши, Енглеска би, мисли се, успела да мотри на Русију и да подигне свој углед у очима мусулманских народа у Индији.

Ако је уговор од 4 јуна био тајна за Русију, није он био тајна и за Бисмарка. Њему је годило, што је Енглеска спремала себи нове сукобе са Русијом, ну кад му није за руком испао план са Холандијом, он је гледао да бар употреби ову прилику да скине себи с врата Аустро-Угарску, па да би је учинио себи мање досадном у Немачкој, а за то је он одавно нашао лека у томе, да је упути и потисне на Исток, како би је још више удалио од Немачке. Кад је дакле Русија задобила толике тековине на Дунаву и у Бугарској, а Енглеска на острву Кипру, Немачки Канцелар хтео је, да Аустрија, у накнаду, задобије окупацију Босне и Херцеговине, пут у Солун и на Егејско Море. Мисли се, *да је он тај захтев изложио Енглеској Влади као услов, ша да пристане на њену погодбу са Русијом* (меморандум Шуваловљев). Између Немачке и Енглеске буде дакле утврђено, *да Аустрија захтева ову накнаду, а Енгдеска да прихвати њен захтев.*

XIII.

Преговори између Србије и Аустро-Угарске пред састанак Берлинског Конгреса

Одмах по што је Србија објавила други рат, Аустро-Угарска је узјавила жељу, да се према Босни остане на дефенсиви. Ова је изјава дала повода дискусији у крилу Мин. Савета о томе, да ли да се Влада Аустро-Угарска запита, до које тачке она мисли, да се Србија држи на дефенсиви и да ли је она у стању учинити, да се и од Турске на тој страни остане на дефенсиви. Кад је Министар Спољ. Послова, пошто се у Мин. Савету није дошло до сагласности, примио на своју одговорност, да овај корак учини и учинио га, Српски Заступник из Беча одговори, да гроф Андрашија не пристаје одговорити на положено му питање докле се оно не би писмено учинило. Објашњавајући свој телеграм од 4 дек. односно дефенсиве на босанској граници, Цукић је приметио, да би таквим писменим питањем ми узели на себе међународну обавезу, која би нам спречавала даље опредељивање односно Босне. И ако би примедба Српскога Заступника

зависила од одзива, који би мишљење Бечке Владе нашло у Владе Српске, јер је јасно, да се њено по нас неповољно мишљење не би примило, ипак је решено, да се даље не чини никакав корак.

Кад Српска Влада није писмом учинила корак, онда је Кнез Бреде, аустро-угарски дипломатски Агент (11. дек) изјавио Српскоме Министру Спољ. Послова, да ће се његова Влада управљати према нашем рату по *својим интересима*; ну сад још пријатељски саопштава, да ако Србија почне офенсиву према Босни или подстакне устанак, да ће она то сматрати као повреду својих интереса и предузети мере. Додао је, и непитан, да Аустро-Угарска сматра и Ново-Пазарски пашалук као део Босне, ну Министар му је одговорио, да се Ново Пазарска нахија никад није сматрала, и да се и сад не сматра као део Босне, но или је самостална или део Старе Србије, *сад Косовског Вилајета*. У осталом, Ново-Пазарски вилајет тако је удаљен од Аустријске границе, да се ратне радње на тој страни не могу ни у колико дотицати Аустро-Угарских интереса.

Даље је Српски Министар казао Аустријском Агенту, да му је познато, да Српски Командант на Дрини има заповест да се држи де-

фенсиве, ну у свима овим преговорима избегавало се све, што би личило на ма какво обећање.

И гроф Андрашија говорио је Цукићу о овоме питању у ономе истоме смислу, у коме је Кнез Бреде говорио Ристићу.

Кад је састанак Конгреса у Берлину постао несумњив, онда је требало оценити положај, који ће Аустро-Угарска заузети на Конгресу. И предвиђајући, да ће тежина српскога питања на Конгресу пасти у руке суседној монархији, Кнез и Влада Српска реше се, да се претходно објасне са Аустро-Угарском Владом. Тај су корак препоручивала обавештења са свију страна, а поглавито извештаји из Петрограда. Шта више, и сам Заступник Српски у Бечу, К. Цукић, препоручивао је живо тај корак. Он је телеграфао (27 фебр. 1878) своме Министру: „Ако мислите, да неће јако алармовати, и да неће Русији корак немио бити, требало би, по моме држању, за раније учинити овде од стране Кнеза што за боље расположење. А могли би и ви лично овамо доћи, распитавши наравно пре, да ли се на то саизволава. *Положај је врло критичан за будућност Србије.*“

Мисија, да заступа Србију на Конгресу, падне на самога Министра Спољ. послова Јов. Ристића, ну он је, пре одласка у Берлин, имао

свратити у Беч и покушати, да се свестрано објасни са Грофом Андрашијем према новим приликама, које су догађаји створили, у толико пре, што су се пред састанак Конгреса, били растурили гласови, и то доста вероватни, да се суседна монархија спрема, да Србију, Румунију и Црну Гору веже у Берлину начином, који би јако повредио независност ових држава. Говорило се, да ће им се наметнути некаква војна конвенција, којом би се њихова војна снага ставила под команду Аустро-Угарску, а другим конвенцијама, да ће се ове државе довести у савез царински са њом.

Ј. Ристић је стигао у Беч 25 маја 1878. Сутра дан предао је Државном Канцелару Аустро-Угарске монархије, Грофу Јулију Андрашију, писмо свога Суверена.

У томе писму, датираном из Београда 22 маја 1878, Кнез Србије вели, да многобројни интереси, који за Србију потичу из њеног суседства с Аустро-Угарском Монархијом, чијом спољашњом политиком г. Гроф управља са толико исто мудрости колико чврстоће — да ти многобројни интереси Србије стварају за њ дужност, да се обрати Његовом Превасходству са свим искрено. Он је у томе смеру поверио Ристићу да буде тумач његових погледа и да

интереси, које буде имала да брани, то више осећати потребу, да одржава интимне односе с Аустро-Угарском Монархијом, како би се могла ослонити на своју моћну и пријатељску сусетку.

„У тим осећањима Кнез моли г. Грофа, да прими уверења његовог високог поштовања итд.“

Гроф Андрашија, читајући у себи ово писмо, више пута је изражавао своју сагласност, и у опште показа, да је њиме задовољан.

Он изјави одмах Ристићу, да је готов потпомагати Србију на Конгресу, и ако, рече, нема узрока да то чини, по што му Влада Српска никада није тражила савета, па би право било, да јој остави да сама и последице сноси.

„Указивати потпору Србији — рече Гроф Андрашија, за мене није ласно ни према јавноме мњењу у мојој отаџбини, која Србији није наклоњена, ни према Великим Силама, јер, докле Црна Гора налази у Европи више симпатија, Србија није тако срећна да код свију одзива налази!“ —

У одговору на ове примедбе Ристић је представио, како је 1876 и у Србији и у околним пределима турским завладала тако ратоборна струја, да јој нико није могао противстати.

проћи, па ће се та осећања и генерализати (постати општа) чим јавно мњење, појмивши важност одношаја, које нова ситуација Кнежевине ствара за њу и за Аустро-Угарску, могне боље оценити заједницу интереса, која потиче из доброга суседства.

„Држање пуно благоволења, које је Ц. и Кр. Влада заузела према Србији, имаће пресудан утицај на дух Српскога Народа. Кнез чак признаје Њ. Превасходству, да га то држање укрепљује у нади, да ће моћи, приликом дефинитивног регулисања Источног питања на Конгресу, рачунати на потпору Њ. Ц. и Кр. В. да својој земљи задобије не само независност, него и увећање територије, које је безусловно нужно за њено напредовање. Г. Ристић имаће прилике да опширније разложи ово питање и да покаже решења, која би била у стању да угуше сваку клицу будућих немира међу народностима, и да им осигурају благодети трајнога мира.

„Како су ове његове жеље само легитимне, како се оне слажу с општим интересима, то Кнез дозвољава себи да рачуна на потпору г. Министра, који тако исто мора бити уверен да Србија, ма колика била њена територијска увећања, неће због тога престати бити инофансивна за велике државе, и да ће она, што већи буду

интереси, које буде имала да брани, то више осећати потребу, да одржава интимне односшаје с Аустро-Угарском Монархијом, како би се могла ослонити на своју моћну и пријатељску сусетку.

„У тим осећањима Кнез моли г. Грофа, да прими уверења његовог високог поштовања итд.“

Гроф Андрашија, читајући у себи ово писмо, више пута је изражавао своју сагласност, и у опште показа, да је њиме задовољан.

Он изјави одмах Ристићу, да је готов потпомагати Србију на Конгресу, и ако, рече, нема узрока да то чини, по што му Влада Српска никада није тражила савета, па би право било, да јој остави да сама и последице сноси.

„Указивати потпору Србији — рече Гроф Андрашија, за мене није ласно ни према јавноме мњењу у мојој отаџбини, која Србији није наклоњена, ни према Великим Силама, јер, докле Црна Гора налази у Европи више симпатија, Србија није тако срећна да код свију одзива налази!“ —

У одговору на ове примедбе Ристић је представио, како је 1876 и у Србији и у околним пределима турским завладала тако ратоборна струја, да јој нико није могао противстати.

Да се Српска Влада у таким приликама обратила Ц. Кр. Влади за савет, она би се само довела у фаличан положај, јер, по свој прилици, она не би могла следовати саветима, који би јој се дали, а отуда би само нова замерка потекла. Она је дакле морала ући у акцију на своју одговорност, очекујући да ће се праведно оценити тегобе њенога положаја. То је вредило за прву кампању, а после неуспеха, с једне стране, и уласка Русије с друге, друга је кампања била неизбежна потреба у интересу народне репутације војне, јер, и ако су доцнији догађаји довољно осветлили отпорну снагу Србије, свет је опет имао пред очима прости факат, да је Србија подлегла, па на томе и изрицао о њој свој неповољни суд. Што се тиче разлике у мери симпатија, на које су наилазиле Србија и Црна Гора, Ристић рече, да су симпатије за Црну Гору поетичке природе, по којој се њена дела вазда блаже и оцењују, докле је Србија ударила на неодобравање и због своје друге кампање, којој је узроке неотклоњивости напред разложио.

Гроф Андрашија признаде основаност разлозима о потреби друге кампање, а није спорио ни мишљење Ристићево о поетичности симпатија за Црну Гору.

За тим је Ристић разложио колико Српска Влада жели, да се са суседном Монархијом стави на добру ногу. У овој партији њиховог разговора Гроф Андрашија, онако узгред рече, да је опомињао Русе да не цепидлаче („да не финасирају") с њиме. Г. Ристићу учини се да ово може бити каква опомена и за Србију, па рече:

— Најбоље је јемство за искреност преговора изаћи из општности, па прецизовати жеље и с једне и с друге стране. У осталом, искреност нашега корака запечаћена је потписом нашега Суверена, а и мале државе осетљиве су као и велике у питањима достојанства. Што сад и можемо потпуније но пређе приступити споразумевању, то се има приписати поглавито новој ситуацији, која је положај за тај смер олакшала доказима благонаклоне политике Вашега Превасходства, које смо сазнали тек сада из црвене књиге, изјавама В. Превасходства за нас повољним у Делегацијама, као и у опште наклоном држању, које сте ви, г. Грофе, према Србији заузели, држању, пред којим ће се разбити све предрасуде, ако их је још у нашој земљи остало, претпостављајући наравно, да и „ближи земљаци" Вашега Превасходства у Угарској напусте своје непријатељско понашање према Србији. —

Гроф је признао, да се његови земљаци нису мудро понашали према Србији за време рата, и осуђивао их је. За тим је позвао Ристића да формулише изближе шта Србија тражи.

Ристић помену на првом месту *европску гаранцију за независност Србије.* —

— Ја је не могу примити — рече Гроф Андрашија одмах — нити могу допустити да је други приме, из врло простог узрока, што не могу трпети страну гаранцију на граници Монархије. У осталом, ни Русија не мисли друкче односно гаранције према Румунији! —

Кад виде, да не може ништа бити од европске гаранције, Ристић захтеваше само признање *независности.* Аустроугарски Канцелар изјави одмах да то прима.

Сада изнесе Ристић трећу тачку својих предлога: *територијско увећање Србије.*

— У тој тачци — рече Царски Министар — можете рачунати на моју потпору на Конгресу, *под условима који ће следовати,* но у то увећање не може ући предео Ново-Пазарски и Митровачки из познатих обзира на питање железничко.

— И ако ми сматрамо — одговори Ристић — Нови Пазар као важну за Србију историјску тачку, готови смо не наваљивати на то из

призрења на Вашу жељу, и с погледом на *компенсацију на другој страни*! —

— Било компенсације — рече гроф Андрашија — или не, тај крај не можете имати; наша потпора за територијско проширење Србије нема везе са Новим Пазаром, — то је питање за себе.

Ристић је на то желео, да зна, где би онда почела наша граница; замолио је за карту, па онда на њој запитао, да ли би наша нова граница могла почети од планине Борде?

Гроф Андрашија показа — Копаоник...

Ристић стаде доказивати да би Ибар био подеснији, али не нађе одзива.

За Врању рече Гроф, да су и Руси пристали, да се остави Србији, *но не и за Пирот*, који би они желели да се преда Бугарима, али Гроф обећа, да ће у томе питању бити на Српској страни.

На то Ристић обележи будућу границу Србије од Гиљана на Св. Илију, па обухвативши Трн и Драгоман, попео се до теснаца Св. Николе. Следовала су објашњења о популацији и расположењу њеном. Грофу беше пријатно кад је чуо, да Србија може рачунати на повољан одзив народа, ако би дошло до консултовања.

На питање Ристићево, какве су намере г. Грофа о Видину — Андрашија одговори, да их не може казати, јер та тачка још није рашчишћена. Саслушао је жељу Србије да задобије Кулски крај, али се о њој није изразио.

— Смем ли запитати — рече Ристић — на што је В. Превасходство градило алузије саопштењем у Делегацијима, да има протеста неких крајева против анексије Србији?

Ново-пазарски Турци — одговори Гроф — изјавили су, да ће се одупрети оружјем Србији, а Порта, са своје стране, претендује да у Куршумлиском и Вучитрнском крају и нема Срба, но да су све Арнаути?

На то је Ристић дао објашњења о исељењу Срба из тих крајева и о доласку Арнаута. Ма колико да их је, они нису у већини, а *дошљаци* су. Не може сваки анклав бити држава за себе.

— Аустроугарска — настави Ристић — не може са *политичког* гледишта зазирати, што ће Србија добити коју хиљаду душа више, а са *трговачког* гледишта има интереса то да жели, јер се са ширењем граница Србије, шири и Аустро-Угарски трговачки рејон, после кога наступа одмах прва, бугарска баријера, а за овом друга, турска. Кад не можемо добити целу Стару Србију, за нас је више питање части, да

одржимо оно, што смо извојевали. У томе нас В. Превасходство може потпомагати. А било би управо желети, да нам В. Превасходство ту потпору штедро укаже, те да дођемо до неких тековина, *за које ћемо имати само суседној Монархији да захвалимо!* —

Из одговора Грофа учини се Ристићу, да Андрашија не би марио, ако би Србија источно отишла и до Софије, ну, наравно, све под условом, да се обезбеде аустро-угарске *трговачке и железничке* претенсије. У томе смислу Царски Министар сада изложи Ристићу *своје услове, без којих* — рече — *не би могао Србију помагати ни за саме Св. Стеванске границе, па ни за сами Ниш.* Као први од тих услова он помену: **трговачки уговор**. Како Гроф није ближе означио основе за тај уговор, и да би се избегло свако неспоразумљење, Ристић се дотаче сам питања о јединству царинском (Zollverein), и огради се од њега као од питања новог и непроученог.

Ристић упита:

— Шта се има држати о гласовима, које доносе новине, да имате намеру искати од нас царински савез?

— Уверавам вас — рече гроф Андрашија — *да је Русија нудила нама и ту концесију*, али ја не мислим, да вам намећем Zollverein, као

што не намеравам предлагати вам ни војну конвенцију, јер наметнути уговори имају и својих неповољних последица, и свете се временом!

За тим је Гроф прешао на другу тачку својих услова, на *железницу*.

— Ниш је — рече он — Knotenpunkt железничке мреже Цариградско-Софијске с једне стране, а с друге Солунско-Митровачке. *Јединствена управа* је нужна, а ова је осигурана само онда, кад је експлоатација у рукама *једне* кумпаније. С тога вам саветујем да не чините никаквих тегоба у овом предмету, ако не желите да доведете у питање своје жеље односне на теротијиско увећање па и сам Ниш. Ако бих ја нашао интереса, да се одупрем вашим жељама, будите уверени да бих нашао одзива код већине Сила, па и у мојој земљи! —

Појамно је како је тежак био положај Ристићев у том тренутку. Он је све сводио на финансијске тегобе, а већ, када би се железница саградила, питање о њеној експлоатацији могло би се решити или тако: да је Србија сама за себе задржи, или да је уступи друштву коме Гроф жели да се уступи, *дајући томе друштву првенство при једнаким условима*, или најпосле треће: *да Србија остави томе друштву грађење железнице без државне гаранције*, па и експлоатацију, ну у сваком случају да се Ср-

бији сачува независност железничког законодавства.

Гроф је одмах искључио и први начин (државну експлоатацију), и други као „несагласне са пројектом једноставне управе", а о трећем задржао је себи право да се промисли.

На послетку, на жељу Ристићеву Гроф је пристао да одреди једног свог чиновника, са којим би он могао ући у ближа објашњења. Андрашија је за тај смер назначио Барона Швегела, Начелника секције за трговачке послове, кога ће овластити да уђе са Ристићем и у претресање других предмета нетрговачке природе, јер ће тај господин пратити Грофа у Берлин. Уговорише да први састанак Ристићев са Бароном Швегелом буде 29-ог маја.

И ако у овим врстама није исцрпен цео разговор Ристићев са Грофом Андрашијем, који је (разговор) трајао сахат и по, опет није изостављен ни један предмет, о коме су се разговарали, ни једна главнија мисао, која је у том разговору додирнута.

После Грофа Андрашија, посетио је Ристић и *Руског* Посланика у Бечу и изјавио му је Српску наду, да се Русија не може за Србију мање интересовати од Аустро-Угарске Владе, наду, да Руска Влада неће дати свету тај немио призор да буде у опозицији против

Аустро-Угарске *на штету Србије*. Руски Посланик одговорио је Ристићу, да се и он „нада" да неће до тога доћи....

27-ог маіа (8-ог јуна) телеграфисао је Ристић Кнезу Милану од прилике ово:

Имао сам дуг састанак са Грофом Андрашијем. Писмо учинило добар утисак. Гаранцију европску за нас не прима; независност прима; територијско увећање са Вр̀ањом, Пиротом па и са више готов потпомагати, а за то захтева: трговачки уговор с нама; експлоатацију наше железнице за Друштво Турских путова, и то као неизоставан услов, без кога нас неће потпомагати ни за границе Св. Стеванске. Конвенције војне не тражи, а ја сам цолферајн одбио.[1]) Данас са једним стручним чиновником улазим у ближа објашњења.

Кнез Милан је истог дана одговорио Ристићу од прилике ово:

Вама су познати моји назори, да за добити Пирот и веће границе Србије и за осигурати добре односаје са Аустро-Угаском вреди обвезати се, дати експлоатацију будућих наших железница Друштву Турских путова, али, разуме се, да Аустрија треба да се свесрдно

---

[1]) Барон Швегел је био за царински савез и онда кад је Гроф Андрашија изјавио, да не мисли искати га, и навео је најпосле Царског Министра да га и он захтева

заузме за нас на Конгресу; ну ресерву за експлоатацију самом државом имајте пред очима, ако је могуће.

Изгледа да се Ристић састао са бароном Швегелом пре уговореног рока (29 маја), јер има једна његова депеша Кнезу Милану од 28ог маја после подне, у којој вели, да му је у „јучерашњој" (дакле 27 маја) конференцији са бароном Швегелом изјављена жеља, да се у Берлину, пре закључења Конгреса потпише српско-аустријска погодба, у којој би се изразиле главне мисли и узајамне обвезе. Сутра ће, вели, имати опет конференцију са Бароном Искаће да се ствари прецизују писмено, али, вели, неће ништа потписати без одобрења Његове Светлости и пристанка Владе. Најзад, у тој депеши вели, да му је нуждан човек стручан економ као што је Цукић, који би могао доцније доћи у Берлин, ако би Његова Светлост одобрила. Јавља да сутра на вече полази у Берлин.

На ово је Кнез Милан сутра дан (29. маја) телеграфао Ристићу, да ће његову депешу предати сутра Министарском Савету, због депеше, коју је Ристић послао Јеврему Грујићу. Министарски Савет послаће му своје мишљење. Ако Кнез не буде потпуно сложан са тим мишљењем, ои ће му телеграфисати засебно. У

сваком случају Кнез мисли, да ће се аранжман с Аустријом морати примити, ако Аустрија хоће да подржи наше захтеве на Конгресу. Што се тиче економа који му је потребан, и Кнез мисли, да је Цукић најбољи.

Барон Швегел учинио је на Ристића утисак човека, који је потпуно посвећен у сва питања, која се односе на Србију и у опште на источне ствари.

Предмети, које су њих двојица претресали, били су, у неколико, они исти, о којима се Ристић разговарао и са Грофом Андрашијем, а у неколико и други, нови. Међу прве улазе: 1^{во} Европска гарантија, 2^{ро} Независност Србије и 3^{ће} њено Територијско увећање.

Односно прва два предмета није Барон изнео никаквих нових погледа, а односно територијског увећања могао је Ристић из баронових речи увидети, да је *решено*, да се Србији не допусти проширење даље од Копаоника. Противу Врање, Трна и Пирота нису му чинили никакве примедбе; али односно Гиљана питање удара на скрупуле, под изговором, да тамо има много Арнаута, који би Србији стварали несавладљивих тегоба. Ристић је обарао те примедбе, разлажући, да у Гиљанском округу има више Срба но Арнаута, да су ови сами изјављивали, да претпостављају Српску управу Бугарској.

— Најпосле — рече Ристић — ми примамо тегобе, које нам буду у део пале, и то да их тако савладамо, да можемо јемчити за мир у оним крајевима, бар за једну генерацију! —

Ристић је одмах видео, да ова нежна брига баронова о нама није озбиљна, да су њихове праве побуде основане на тежњи, да нас држе што даље од друма ново-пазарског и од железнице. С тога се и трудио, да нам каже, да од наше Гиљанске границе, какву Србија предлаже, има 2—3 сата растојања до железничке пруге, а то је растојање довољно да обезбеди њихове намере односно железнице.

Односно увећања Србије са Кулским округом. Барон рече, да се Гроф Андрашија томе неће противити, али сумња, да ће се код других Сила за то наћи одзива.

За исељење М. Зворника није било никакве примедбе.

Ристић је изнео и ректификацију наше границе код Увца, како би оно неколико села, што је Архим. Дучић ослободио, ушло у границу Српску, ну Барон му је саветовао, да то питање и не покреће за то, што је на оној страни Турска толико притешњена, да нема никаквог изгледа, да би се још више могла притеснити.

Даља питања, која је Барон Швегел сам изнео на претрес, била су:

4. Пловидба дунавска,
5. Регулисање Ђердапа,
6. Железничко питање,
7. Трговачки уговори и
8. Капитулације.

Ристић је још у Београду предвиђао, да ће сва та питања изаћи на тапет, па их је једном приликом изнео на претрес у седници Министарскога Савета, који је о њима измењао мисли и сагласио се, те је тако Ристић био спреман за њих.

Односно Ђердапа Барон рече, да Аустро-Угарска жели сама да га регулише, а од Србије тражи само локалне олакшице, као од прибрежне државе.

У погледу на железничко питање Барон је изнео оне исте мисли, које смо видели из разговора Ристићева са Грофом Андрашијем.

Имајући пред очима претње Царскога Министра, да неће помоћи Србију ни за границе Свето-Стеванске, ни за сами Ниш — Ристић је дао израза готовости Србије да олакша питање о железници, али је отворено исповедио, да Србија нити има нити може наћи средстава да сагради железницу, нити може дати гарантију ни субвенцију.

Барон Швегел му је доказивао, да се железнице нигде без жртава не подижу, и питао је, да ли Србија може олакшати предузетак земљиштем, шумом итд.

Ако би се ствар могла на то свести — помислио је у себи Ристић — ми бисмо имали узрока бити задовољни, јер су изгледи, да ће нам сви ови пројекти, ако не у један пут, а оно мало по мало *и без нашег пристанка* бити наметнути.

У погледу на самосталност српског железничког законодавства трудио се Барон да успокоји г. Ристића пројектом, који постоји, да се у Бечу установи *Стална Железничка Комисија*, у којој би биле представљене: Аустро-Угарска, Србија, Бугарска и Турска. Тој комисији био би задатак, да начелно одржава једнообразност законодавства и управе железничке, а основе и тарифе, које би Аустро-Угарска пристала да примени на себе, моћи ће — рече Барон — свагда усвојити и Србија.

Односно капитулација држао је Барон, да оне треба да остану, докле се год, уговором између Аустро-Угарске и Србије, не замене новим редом ствари.

Ристић је нашао, да је то схватање погрешно. Независношћу Србије падају за њу и капитулације и сви уговори са Турском, и ту

се не мора чекати на нови ред ствари; а што се тиче пловидбе дунавске, ту је Ристић рекламовао права прибрежне државе.

Ну најзначајнија Аустро-Угарска намера, коју је Ристић сазнао из ове конференције са Бароном Швегелом, беше, да се у Берлину, *још пре свршетка Конгреса, писмено* утврде основи о железници, трговини, Ђердапу итд. Ова намера, која изгледаше, да је неотклоњива, јако је бацала у бригу Ристића.

Та се брига види из једног пасажа у писму Ристићеву Јеврему Грујићу (од 29. маја) који гласи овако:

„Влада Његове Светлости види, да ја сматрам сва ова питања као врло тешка, тугаљива, као питања која нам бригу задавати морају. Разговор с Аустро-Угарским Министром Иностраних дела и са шефовима његовог Министарства, довео ме је до уверења, да ми ова питања избећи не можемо. Не бих рекао, да има икакве намере преварити нас, или да теже да нас изиграју: али је *очевидна намера*, која се много не крије, да се Руски утицај искључи из предела, који се сматрају као *сфера* Аустро-Угарске, и свестрано сломи. И по што ће већина Сила, у томе правцу, стајати уз Аустро-Угарску, изгледи су јаки на њен успех, а с тим изгледима пада и нада за нас, да се можемо

успешно одупирати. Стање ствари, у кратко изражено, ово је: ако пристанемо на предлоге Аустро-Угарске, имамо потпору суседне Монархије са изгледима на територијско увећање *и преко граница Св. Стеванских прелиминарија*; не пристанемо ли, онда *све* долази у питање, *па и саме Св. Стеванске границе са Нишем*".

„То ми је дато доста јасно на знање."

„Ну у овим тегобама положаја има нешто и утешнога, а то је: у колико Аустро-Угарска полаже већу вредност на своје предлоге, у толико више добијамо и ми снаге да територијском питању дајемо *шири обим*, а то је за нас *главно питање*. Позитивно мишљење о новом положају, који се пред нама отвара, моћи ћемо добити тек кад видимо писмено прецизоване предлоге Аустро-Угарске. Онда ћемо их *заједнички* оценити, јер ја намеравам послати вам их телеграфом из Берлина. Пре одобрења Његове Светлости и формалног пристанка Владе Кнежеве, ја нећу потписа свога давати."

„Разуме се, да ћу се трудити, да у писмени акт уђу узајамне обвезе, т. ј. поред наших и Аустро-Угарске о мери њене потпоре на Конгресу."

Чим је ово писмо послао у Београд, 29 маја у вече, отпутовао је Ристић у Берлин, одакле се сутра дан јавио Кнезу депешом.

Кнез му телеграфише 31 маја у 2 сата из јутра, да је одложио свој одлазак у Ниш, јер му је Генерал Протић, Начелник Врховног Штаба у Нишу, јавио, да је кроз Ниш прошао у Београд руски официр са писмима Генерала Тотлебена за Кнеза, у којима Га моли, да се одреди линија између Српске и Руске војске наспрам Пирота.

Ристић одмах, 31 маја, пре подне одговара Кнезу депешом, да би желети било, да се одложи то одређивање линије, или бар да се отеже до свршетка Конгреса. Тога дана (31 маја) имали су сви Пуномоћници Великих Сила бити у Берлину. Руски Посланик му је казао, да су изгледи за мир, али да још нико не зна каква могу бити коначна закључења Конгреса.

Међу тим беше Гроф Андрашија већ у Берлину. Изгледа, да му је први посао ту био, да одговори на писмо Кнеза Милана, које му је Ристић донео, јер тај његов одговор, датиран је из Берлина 11 јуна (30 маја по нашем).

Гроф Андрашија у своме писму, пре свега, сматра, да треба Његовој Светлости да искаже сву своју захвалност за милостиве (gracieuses) речи, које Кнежево писмо садржи односно његове личности.

За тим му је особито пријатно што види, да Његова Светлост цени осећања благово-

љења Његовог Величанства Цара и Краља. Та осећања остају задобивена Његовој Светлости за будућност, као што беху и до сада.

Тако исто, Гроф честита сам себи на доброти, са којом је Његова Светлост благоволела одати правду живом интересовању његовом за Његову личност и за Његову земљу. Као и Његовој Светлости, тако је и њему пријатно надати се, да ће досадашње држање Царске и Краљевске Владе имати пресудног утицаја на дух Српскога Народа. Као што је казао и Ристићу, он не сматра да се са интересима Аустро-Угарске не би могла сложити независност Србије и проширење њених граница у праведној (équitable) мери, и Гроф Андрашија моли Његову Светлост да буде уверена, да ће он водити рачуна о интересима Његове Светлости, приликом европских делиберација, које се сада воде у Берлину. Он ће у томе правцу радити и код осталих Великих Сила. Најзад, он моли Кнеза, да верује у његова осећања високог поштовања.

Кад је отворен Конгрес у Берлину, онда су преговори, који су били започети између Србије и Аустрије у Бечу, продужени у Берлину. Њихов је предмет и стајао у неколико у вези са задатком Конгреским. Ми ћемо их тамо и наставити на своме месту.

XIV.

Србија на Берлинском Конгресу.

Конгрес се састао 1 јуна (1878). И као што се већ у напред очекивало, Кнез Бисмарк био му је одмах изабран за председника. Уза њ су представљали Немачку још Барон Вертер и Кнез Хохенлое. Други су Пуномоћници били: за Аустро-Угарску, Гроф Андрашија, Гроф Каролија (Посланик у Берлину) и Барон Хајмерле (Посланик у Риму); за Француску, Вадингтон, (Министар Спољашњих Послова) Гроф Сен-Валије (посланик у Берлину) и Депре (виши чиновник у Министарству Спољашњих Послова); за Енглеску, Гроф Биконсфилд, Маркиз Салисберија и Лорд Одо Русел (Посланик у Берлину); за Италију, Гроф Корти (онда Министар Спољ. Послова у кабинету Каиролову), Гроф де Лоне (Посланик у Берлину); за Русију, Кнез Горчаков, Гроф Шувалов, (Посланик у Лондону) и Барон Д. Убрил, (Посланик у Берлину); за Турску, Каратеодори-паша, (Министар Грађевина), Садула-бој, (Посланик у Берлину) и Мехмед-Али-паша, (Генерал).

Ристић телеграфа (1 јуна) Кнезу Милану, да му Гроф Андрашија није још ни за што дао последњу реч, али кад је да, Ристић у њу

верује. Барон Швегел још не отвара преговоре, а Ристић избегава иницијативу. Даље јавља Ристић, да је Бобриков придодан Руском Пуномоћнику и да је он „постајано за линију: Гиљане, Свети Илија, Снег-поље, *Ак-палапка*“ — докле је Аустро-Угарска за линију Копаоник, Голак, Трновац, Свети Илија, *Трн, Драгоман*, Св. Никола.

Јавља да ради још за Кулу и околину.

Сутра дан телеграфа Ристић из Берлина, да ће Јеврејска Алијанција предати Конгресу мемоар, у коме се жали на Румунију и на Србију, тражећи равноправност за Јевреје.

Међу тим преговори Пуномоћника Великих Сила, изван Конгреса, напредоваху у духу мира. Јуна јавља Ристић, да се држи, да Српска ствар неће доћи на среду пре једне недеље дана. Пуномоћник Руски Шувалов, који због слабости Горчакова, једини и ради у име Русије, показа се наклоњен усвојити пројекат територијског увећања за Србију повољнији. Енглеска не воли Србију, али је трпи, те се Ристић нада, да нам неће ништа спорити. Пуномоћник Румуније предао је акат којим тражи, да и он ступи у Конгрес. Ристић није хтео да учини такав корак, јер није хтео да квари наше боље изгледе, идентификујући се с њиме.

Како је Кнез Милан 5 јуна рано отпутовао из Београда у Ниш, то је тек 6 јуна мо-

гао одговорити на ову депешу Ристићеву. Он му потпуно одобрава, што не хита са кораком за улазак у Конгрес. Главно је, вели, да се успе израдити што веће територијско увећање, а односно онога корака, нека га чини кад нађе да треба. Примивши Ађутанта Тотлебеновог још пре поласка из Београда. Кнез га је упутио, да дође ради решења у Ниш. Очевидно је Кнез покушавао да одложи, или бар за неко време да развлачи питање, које беше покренуо Генерал Тотлебен, али он беше одлучан, да у одређивању демаркационе линије не попушта од онога, што се може очекивати од Конгреса, као будућа граница Србије. У томе духу телеграфао је Ристић још 3 априла М. Протићу, кад је Софијски Губернатор (Рус) наваљивао на Србију, да у духу Св. Стеванског Уговора напусти Врању, Пирот и Трн, докле Србија не беше још примила ни све оне пределе, који би јој. по истом Уговору, имали припасти. Гирс је потпуно делио мишљење Српскога Министра, *да треба за сад оставити војни штатус кво* (status quo militaire), који је заиста и одржан до коначних одлука Конгреских.

Врло је важан телеграм, који је Ристић послао из Берлина 7/19 јуна како Кнезу тако и своме Заступнику. Ту поред Бисмаркове жеље: *да се Аустро-Угарска задовољи у сфери*

својих интереса, јавља, да ова још не формулише своје захтеве, да Конгрес врло споро ради, и да до сад није ништа закључено, стоји од речи до речи и ово:

„*Шувалов* ми саветује, *да се споразумемо с Аустро-Угарском* **на сваки начин**; а он ће тражити у Петрограду одобрење за границе, на које буде пристала Аустро-Угарска."

Међу тим Кнезу као да се од овог важнија учинила околност, што Аустрија не формулише своје услове. Он би волео, да она говори него што ћути. С тога је одмах, истога дана (7 јуна) у вече телеграфао Ристићу, како он држи да би било мудро и „de bonne politique," када би Ристић сам тражио продужење преговора започетих у Бечу, у место што га избегава. Кнез се боји, да ресервисано држање с наше стране не навуче на нас сумњу и неповољно (défavorable) држање Аустрије, и то без икакве наше вајде, јер ми ћемо морати, раније или доцније, пристати на жељу Аустрије. У осталом, Ристићу ће бити у толико лакше послушати овај савет, што му ето и сам Шувалов препоручује да се споразуме с Аустријом. Нека само Ристић никако не губи из вида потребу, да се добије што веће територијско увећање, јер је без тога цео успех рата компромитован и у земљи и с поља, а ако концесије, које буду цена за уве-

ћање Србије, изазову унутрашње незгоде (embarras), оне ће се ласно савладати.

Сутра дан (8 јуна) јављао је Ристић „да Аустро-Угарска заузима врло важан положај на Конгресу. Све смера на то да њу не само задовољи, но и да избегне и све с пута уклони, што би њену осетљивост могло повредити. Посланик Француски казао је Ристићу (као своме старом познанику поверљиво), да му је Кнез Бисмарк изјавио: *како он полаже важност на то, да се задовољи Аустро Угарска у оном обиму, који она сматра као сферу својих интереса.* С тога је Француски Посланик живо препоручивао Ристићу, да се споразуме с Аустријом, додавши *да Србија само толико може успети, колико се погоди с Аустријом.* — Гроф Шувалов, који због болести кнеза Горачкова, фактички заузима положај првог Пуномоћника Руског, још се више показује заузет бригом, да се између Русије и Аустро-Угарске дође до сагласности. Ево шта о њему вели Ристић у своме писму: „*Он ми је изреком саветовао, не само да се старам доћи до споразума са Аустро-Угарском, но и да никакав корак код Конгреса не учиним, који би ударио на осуде Грофа Андрашија.*“ Даље прича Ристић, да је Италија добро расположена према нама, ну да њен глас није меродаван; већ и положај, који је она на Конгресу заузела, више је уз-

држљив. Енглеска, колико је дотле Ристић могао опазити, ништа нам не спори. Она за нас не мари, али нас трпи, остављајући нас судбини, која нам дође од „Аустро-Угарске сфере." Тежина дакле наше ствари у рукама је Аустро-Угарске. Она може наше територијске добитке свести на незнатан минимум, а може допустити да пређу границе Св. Стеванског мира. Све зависи од погодбе, коју будемо учинили с њом. Међу тим Пуномоћници Аустро-Угарски још не износе Ристићу своје услове, и ако су му их у Бечу наговестили. Ну из тога није закључивати, да их неће ни изнети; синоћ (7 јуна) је Гроф Андрашија у једној прилици изјавио, да се жели састати ово дана са Ристићем."

Територијско питање додирнуто је 7 јуна у једној ужој комисији руско-аустроугарској, која је расправљала питање о границама Бугарским. Ту је генерал Бобриков заступао своје познато мишљење, које Бугарима оставља Трн и Пирот, а за нас иде са запада од Гиљана на Св. Илију, Снег-Поље и Ак-Паланку; ну Ристић се нада, да ће мишљење г. Бобрикова пасти, ако се Србија погоди са Аустро-Угарском, јер у том случају, он рачуна и на Грофа Шувалова. Тада нећемо имати Гиљан, али ћемо имати и Трн и Пирот и све до св. Николе. За границе на другим крајевима, Ристић још није

у стању обележити изгледе. Конгрес није још ништа одлучио, па ни о самом питању о уласку његову у Конгрес ни о уласку Пуномоћника малих држава у опште. Гроф Шувалов изјавио је Ристићу, да Русија не може допустити улазак Пуномоћника *Румунских*, а с тим стоји у вези и наш и Црногорски положај према Конгресу; ну ако би Румунски Пуномоћници ушли, нема сумње, да ни Српски не би изостали. У осталом, Ристић сматра то питање као формално, јер се послови свршавају *изван Конгреса* и између самих Великих Сила, па у толико пре ће се решити и наша питања *иза кулиса*, а на Конгресу ће бити само урегистрована. Ристић је одложио свој корак за ступање у Конгрес, једно, да се не идентификује са Румунима, којима су изгледи десператни, а друго и због обзира на мишљење Шувалова. Нису сјајни изгледи ни Црногорцима. Њима не допуштају Аустријанци *ни стопу прећи преко Таре*, па им чак и Гацко споре. Прилика је, да ће *Бар* остати Црној Гори, ал' Аустро-Угарска тражи, да у њему држи у својим рукама la haute Police.

8ог јуна телеграфа Ристић своме Суверену, да је сигуран, како ће му Аустрија скоро формулисати своје захтеве, јер му је грсф Андрашија јуче казао жељу да га што пре (incéssa-

ment) види. Једна комисија руско-аустријска радила је на нашој источној граници. Бобриков остаје при своме мишљењу, али ће бити приморан да попусти, ако се ми погодимо. Ристић се потпуно слаже са Његовом Светлошћу, да територијско увећање треба сматрати као главно питање. Тековина такве природе једино је стална, а остало, више или мање повољно, може се мењати.

Међу тим је земљиште било довољно спремљено у Берлину, да је Ристић нашао, да не треба више одлагати формални корак код Конгреса, и он је 12 јуна предао мемоар са рекламацијом Србије и писмо са молбом, да се ствар Србије не решава док и њен Представник не би био саслушан.

О овоме своме кораку известио је Ристић Владу писмом од 12 јуна, у коме вели, да сада по што је Бугарско питање у основу решено, учинило му се, да је наступио тренутак, да свој корак даље не одлаже, у толико мање, што и Конгреска радња у опште брже и у духу мира повољније тече. Други разлог, са кога је Ристић дотле застао био, беше тај, што је желео, да поправна пут према АустроУгарским Пуномоћницима, како их не би чим озлоједио или раздражио. Сад је и то извршио. По савету Грофа Шувалова, Ристић је најпре сон-

дирао Грофа Андрашија о пројекту мемоара, и избегнувши све, што би могло породити какве неповољности, спремио је земљиште за формални корак код Конгреса.

У мемоару, као што ћемо одмах видети, разлагано је историјски, како Српско питање вековима не силази са дневнога реда, како оно не може угинути, но стоји стално (impérissable), а за тим се износе два предмета: 1ᵒ Независност са гарантијом Великих Сила и 2ᵒ Територијско увећање у границама, које је Србија још пре Св. Стеванског мира пред Русију изнела, као своје законите ревандикације. И ако је с аустро-угарске стране изјављена жеља Ристићу, да он те ревандикације сведе на меру, која има изгледа на успех, он није могао тај савет усвојити, да не би тиме Србија у неку руку ренонсовала на своја историјска права. Што се тиче Босне, изнећемо какву је алузију учинио Ристић у томе мемоару. То је било све, што је могао изрећи, а да не изазове Аустрију противу Србије. И гарантију није могао оставити неспоменуту, и ако без икаква изгледа на успех.

Са предавањем овога мемоара скопчао је Ристић и свој други корак односан на улазак у Конгрес. Ми ћемо одмах изнети текст његовога писма Председнику Конгреса, Кнезу Бис-

марку. По што му је гроф Шувалов изјавио, да он не може радо видети Румунију заступљену у Конгресу, па због ње не може ни Србе ни Црногорце у том питању потпомагати, то је Ристић избегао, да формално положи питање о уласку у Конгрес, па се ограничио да тражи: да се о питању Српском не решава, док се не би и њему указала част, да буде саслушан. Ако би му се у овом облику жеља уважила, а има неких изгледа, да се може и уважити, онда би смер, у основи, опет био постигнут. Ни Грчка нема изгледа на већи успех у овом питању, јер што је до сад о њој, по предлозима Енглеске и Француске, говорено (а решено још није), своди се такође на то, да јој се допусти консултативан глас у питању (грчком).

Односно Бугарске — јављаше даље Ристић у поменутом писму — изведено је до сада толико на чисто, да ће Кнежевина допирати до Балкана, а теснаци Балкански да ће остати у рукама турским. Овај је услов јако подржавала и Аустрија и Енглеска, желећи у напредак оградити Турску од брзог преласка Руског преко Балкана, као што се у овом рату догодило. За нас је од значења, што ће и Софија припасти Кнежевини Бугарској, ма да је с оне стране Балкана. После овога претресаће се на

Конгресу питање о аутономној провинцији „Бугарској“ испод Балкана.

Завршетак овога писма Ристићевог морамо цитирати:

„О Босни — вели Ристић — није било говора на Конгресу, али је било изван њега. *Руси признају да су, пред рат,* за обезбеђење неутралности аустријске, *били понудили Босну Аустрији,* ну да Енглеска тада није допустила, да се ова држава без рата и освојења користи неприликама Турске, те да јој две провинције присвоји. Сад, кажу Руси, Гроф Андрашија показује вољу, *да употреби негдашњу понуду руску,* тврдећи, да на то и Енглези пристају, но ови тај пристанак *пред Русима* поричу, пребацујући Аустрији дволичност.“

А сад ево текста Ристићевог писма Кнезу Бисмарку:

„Господине Председниче,

Част ми је известити Вашу Светлост, да ми је Његова Светлост Кнез Србије поверио да заступам интересе Србије код Конгреса, сада састављеног у Берлину, и да ме је у то име снабдео с потребним пуномоћствима.

С тога се усуђујем изјавити наду, да ће Конгрес, пре него што донесе дефинитивну одлуку односно Србије, благоволети да ми учини

ванредну почаст, те да саслуша објашњења, која бих имао да му поднесем.

У том очекивању узимам слободу поднети Вашој Светлости, као Председнику Конгреса, приложени мемоар, који тумачи природу жеља и потреба Српскога Народа, и разлаже, у исто време, средства, којима би се оне могле задовољити и сложити с општим интересима.

Ја молим Вашу Светлост, да повољно прими овај документат и да га благоволи изнети на благонаклону оцену Високе Скупштине.

Нека ми буде дозвољено додати, да ми моје блиско познавање ових народа даје уверење, да су изложена средства најподеснија, да им трајно обезбеде мир и срећу, и да од њих направе један од најпоузданијих елемената за одржање реда и мира на Истоку.

Користим се овом приликом да замолим Ваше Превасходство да прими итд."

А сад ево како је гласио мемоар, што га је Ристић предао Берлинском Конгресу:

„Потписани Министар Спољашњих Послова Србије, кога је Његова Светлост Кнез Србије одредио да представља интересе *Народа* Српског (du peuple Serbe) код Конгреса, што се сада састао у Берлину, и који је снабдевен са потребним пуномоћством за тај смер, има

част поднети ово, што следује, на благонаклону оцену те Високе Скупштине.

„Србија, по што је на ново задобила (reconquis) своје политичко биће, имала је неодољиву потребу да буде заштићена и на миру, да би могла постићи онај ступањ благостања и културе, за којим тако жарко жуди. На несрећу, ове њене аспирације ударише су на несавладљиве тешкоће. Постављена у положај несносан, који је претио да постане сталан, Србија је била више принуђена да прими рат, него што је желела да га води.

„Потписани моли да му се дозволи, да у кратко објасни како је до тога дошло.

„Историја Српскога Народа за последњих пет векова није ништа друго до низ крвавих бораба противу Турака. Иза јуначког отпора најезди морадоше Српски Суверени *1375* пристати да постану васали Портини, али под *извесним условима.* Од тога доба државе српске, у правом значењу те речи, беше нестало, она се претвори у неколико аутономних провинција турских, које беху без икакве међусобне везе, и које су свака за се зависиле од Султâнâ. Међу тим борба се наставила, и као што примећује славни историк Хамер, у својој историји Отоманскога Царства, српска држава, и ако сведана на васалство, одупирала се Турцима

још читав један век. За то време два српска владаоца погинуше на бојноме пољу за слободу своје отаџбине. Нема никакве сумње, да је овај отпор страшној експанзивности отоманске силе, учинио велику услугу сигурности и цивилизацији Европе, јер тек по што нестаде српских владалаца, могли су Турци да пређу Дунав и да продру на Запад.

„Док су други народи Балканског Полуострва ћутке сносили јарам, Срби су, како хришћани тако и потурице, одушевљени истим духом независности, и свешћу, да су они једини условно подлегли јачој сили — били једини, који никада не престајаху протестовати противу насиља Отоманског. Овај петвековни протест, који се јављао у непрекидном низу народних устанака, у исељавању масама (емиграцијама), у суделовању при свима ратовима Аустрије и Угарске противу Турске — тај дуги протест у свима облицима саставља непрекидност (continuité) народног српског права на самосталан политички живот.

„Уз ове опште старинске основе прибављене су и друге из новијега доба.

„Има једно педесет година, како је Висока Порта признала политичку егзистенцију Кнежевине, и већ су се Срби на властитом жалосном искуству могли уверити, да се са њима

још поступа као са њиховом старом државом, када она беше постала васал. Било би врло дуго набрајати све, што би Србија имала да изнесе противу Високе Порте од закључења уговора у Букурешту 1812 до потписа Београдске Конвенције у очи онога дана, када су Турци 1862 бомбардали српску престоницу, и од онда до данашњих дана. Међу тим то набрајање није потребно, јер службени свет зна довољно све то.

„Оно што је ископало провалију између Кнежевине и Царства, то је Отоманска владавина у оближњим провинцијама. Кнежевска Влада у своме мемоару, поднесеном Цариградској Конференцији 24 децембра 1876, већ је објаснила утисак те владавине на Србију. Тамо је речено: „сваки устанак у суседним провинцијама утиче на Србију, и доводи у опасност јавни мир и поредак у њој. Ова ће опасност дотле лебдети над њом, мир и поредак у њој дотле се неће моћи стално утврдити, докле год у суседним провинцијама буду трајали узроци за периодичке устанке. Чак изгледа, да Србији већа опасност прети од ових спољашњих узрока, него од оних, у којима би лично Србија имала легитимног основа да се сама жали противу високе Порте.“

„Најзад, пустошења и зверства, што их је турска војска починила у оним партијама Кнежевине, у које је могла продрети за време рата 1876 отуђила су за навек дух Народа Српског од Високе Порте.

„Приложени мемоар од (24 децембра 1876) поднела је Кнежевска Влада Цариградској Конференцији са намером, да заштитницима Србије препоручи судбину своја три опустошена округа, да их замоли, не би ли оне склониле Високу Порту на накнаду (indemnité) инофанзивном становништву упропашћеном у рату, који је вођен противно свима правилима међународнога права. Овај документ заслуживао би с тога и данас високу пажњу Њихових Превасходстава, Представника Гарантних Сила. Он у исто време садржи тешке доказе противу поступака, које није изискивала никаква војничка потреба.

„Сви ови разлози учинили су немогућим повраћање старих односа између Србије и Високе Порте, и нагнали су Кнежевину, да започне свој други рат у име своје независности.

„Немогућност за повраћање старих односа између Србије и Високе Порте није само моралне већ и финансијске природе. За Србију, као земљу малену, тек ослобођену од дугог робовања, у којој је требало све изнова ствара-

ти, данак Порти беше тежак терет, који је спречавао њено развиће. Сада, када је овакво ратовање опустошило један део Кнежевине, плаћање данка, постало је немогућно. Ма колико да буде територијско увећање, које мудрост и благовољење Гарантних Сила ресервишу Србији, то проширење неће јој моћи олакшати њено финансијско стање. На против, српске провинције око Србије тако су упропашћене за последње три године, да ће Кнежевина морати много година да троши од својих властитих извора само да њих опорави.

„Услед тога потписани усуђује се поднети Конгресу, у име Његове Светлости Кнеза Србије, молбу (demande respectueuse) да благоволи признати независност Кнежевине и да је стави под заштиту Великих Сила.

„Он не држи, да му ваља нарочито истицати, како је Висока Порта сама собом већ признала независност Србије и одрекла се свога сузеренства над њом, чим је потписала Св. Стевански Уговор.

„Потреба новог распореда територијског приморава Србију да формулише други свој захтев.

„Уз пркос гласовима, који су доказивали важност Српског питања у великом Источном Питању, изгледа да та важност није довољно

оцењена. Данас, када су догађаји, који су поникли у српским земљама, дотерали источну кризу до тачке, на којој је видимо, данас нико више неће моћи спорити ту важност, докле се год повољно не реши Српско питање; из њега ће потицати тешке незгоде, оно ће остати кључ Иточног Питања. Када Висока Порта, са целом својом силом, и са целом својом безобзирношћу, која је кадра да уздрма и најодлучнију храброст, није могла, за пуних пет векова, да угуши Српско питање, нити да спречи његове периодичке експлозије, онда се може из тога закључити, да Српско питање не може никада угинути, и да општи интерес категорички захтева, да се то питање један пут регулише.

„Што се тиче земаља с оне стране Дрине и Лима, ми се не устежемо нимало тврдити, да у њима не може бити мира без радикалног преображаја. Али Српска Влада не мисли да треба да утиче на регулисање једнога дела, које су Гарантне Силе узеле у своје руке. Она се ограничава да изјави своју веру, да ће Велике Силе, у својој мудрости, наћи решење, по коме ће умукнути јауци очајања, које су до сада Срби у Кнежевини морали да слушају међу својом браћом, која станују с оне стране Дрине и Лима.

„У провинцијама, које су с ове стране тих река, догађаји су створили са свим нову ситуацију. Кнежевина била је приморана, да се и по други пут лати оружја, и услед сталног напредовања, рејон њене акције захватио је скоро целу Стару Србију. Како би се она могла повући из тога рејона и напустити његово становништво осветн Мусломана, а да та земља не потоне на ново у страшну ситуацију, која не може ником ићи у рачун? Најбоље средство, да се тамо осигурају благодети трајнога мира, то је задовољити легитимне жеље становништва, ослободити га и сајузити са мајком Србијом.

„Ако би се земља, која данас саставља Косовски Вилајет, сјединила са Србијом, ова би имала Дрину и Лим као своју западну границу, која обухвата и Мали Зворник, о коме је питање свршено још 1831, и само задоцнење у извршењу беше доцније непресушни извор заплета са Високом Портом. Јужна граница обухватила би околину Кичева, Скопља и Егри-Паланке, а источна би обухватила Трн, Пирот, Београџик и Видин. Једна партија земљишта с оне стране Тимока, безусловна је нужна за одбрану српске границе на тој страни. Догађаји првог рата су доказали, јер су Срби морали да напусте тимочку линију, којом доми-

нују висови на десној обали Тимока, целом дужином те реке. Сем стратегијских разлога, који су од највеће важности за једну земљу, која има да брани своју независност, један поглед на карту довољан је да убеди, да је та територија насељена у већини српским становништвом, и опкољена Дунавом, који је природно сједињује са Србијом, безусловно нужна Кнежевини, како због топографске конфигурације, тако и због слободног трговачког покрета на Тимоку.

„Приложена карта с објашњењима одређује прецизније границе земљишта, које данас Србија тражи за себе.

„Умирена на тај начин односно судбине њене једнокрвне браће, постављена у боље услове, заштићена гарантијама, које би јој осигуравале напредно развијање, Србија би била прожета дубоком захвалношћу спрам Великих Сила, јер би њихово благонаклоно старање створило ово стање ствари. Србија не би могла боље доказати ту своју захвалност, него наставивши свој посао на цивилизацији и развитку, трудећи се, да на све стране заслужи поверење, и служећи свима својим силама за одржање мира и поретка на Истоку, посла од општег интереса, за који би се осећала интимније везана но икада до сад.

„По што су ове идеје у стању да олакшају остварење онога, што намеравају Велике Силе, то је потписаноме мило надати се, да ће Конгрес благоволети да им поклони своју високу благонаклону пажњу.“ —

Није прошло ни два дана од како је Ристић тај свој мемоар предао, а већ је морао (14. јуна) да телеграфа своме Господару, како је с поуздане стране дознао, да Пуномоћник *Руски* намерава предложити Пуномоћнику Аустријском, као транзакцију ову линију: Од Врање, Снег-поље, Цариброд, Пандирало, дакле *без Трна, без Пирота, без Старе Планине, и без Св. Николе*. Ристић је против тога пројекта озбиљно говорио Пуномоћнику Русије, који се изговарао да очекује одговор из Петрограда. Он је и Пуномоћнику Аустријском изјавио, да не може никакву обвезу примити без сигурности за линију, коју је с њим уговорио, јер Србима није стало до „чистога“ Пирота, већ до природне границе, а ова је Св. Илија, границом Нишког пашалука, на Драгоман, Стару Планину, Св. Николу.

Сутра дан (15 јуна) телеграфа Ристић, да му се чини, да је успео поколебати Русе у њиховом отпору за Трн и Пирот, али сад они (Руси) покрећу мисао да би требало питати народ у томе крају, да ли жели да припадне

Србији или Бугарској. Они (Руси) предлажу да се, за време тога народног гласања, повуче војска и управа Српска. Најзад пита Кнеза, да ли би се, у том случају, имали бојати бугарске агитације из Софије и владике у Пироту?

Кнез му истог дана одговара, депешом из Ниша, да ми немамо у Пироту и Трну војске више од две чете. Народ, нарочито у селима, одушевљен за Србију, због мање порезе и што она не тражи регруте, а Руси то чине. Кнез је сигуран, да ће огромна већина народа гласати за Србију и без икакве агитације с њене стране. Ну, ако би се повукла Српска управа, те би се дало маха руско-бугарским агитацијама, онда би положај постао тежи.

Па и ако Кнез, у том случају, не би смео јемствовати за успех, ипак се нада, да би ми успели. Али он светује Ристићу, да у том случају тражи привремену управу под контролом Европе.

* * *

Кад је на Конгресу дошло на дневни ред питање о независности Србије, онда је први Пуномоћник Француски, Министар Вадингтон, предложио, да се независност призна под условом: да се у Србији усвоји потпуна једнакост свију вера. Предлог је овај усвојен једногласно.

Ну о гарантији није било ни помена.

част поднети ово, што следује, на благонаклону оцену те Високе Скупштине.

„Србија, по што је на ново задобила (reconquis) своје политичко биће, имала је неодољиву потребу да буде заштићена и на миру, да би могла постићи онај ступањ благостања и културе, за којим тако жарко жуди. На несрећу, ове њене аспирације ударише су на несавладљиве тешкоће. Постављена у положај несносан, који је претио да постане сталан, Србија је била више принуђена да прими рат, него што је желела да га води.

„Потписани моли да му се дозволи, да у кратко објасни како је до тога дошло.

„Историја Српскога Народа за последњих пет векова није ништа друго до низ крвавих бораба противу Турака. Иза јуначког отпора најездн морадоше Српски Суверени *1375* пристати да постану васали Портини, али под *извесним условима*. Од тога доба државе српске, у правом значењу те речи, беше нестало, она се претвори у неколико аутономних провинција турских, које беху без икакве међусобне везе, и које су свака за се зависиле од Султана. Међу тим борба се наставила, и као што примећује славни историк Хамер, у својој историји Отоманскога Царства, српска држава, и ако сведена на васалство, супротстала се Турцима.

још читав један век. За то време два српска владаоца погинуше на бојноме пољу за слободу своје отаџбине. Нема никакве сумње, да је овај отпор страшној експанзивности отоманске силе, учинио велику услугу сигурности и цивилизацији Европе, јер тек по што нестаде српских владалаца, могли су Турци да пређу Дунав и да продру на Запад.

„Док су други народи Балканског Полуострва ћутке сносили јарам, Срби су, како хришћани тако и потурице, одушевљени истим духом независности, и свешћу, да су они једини условно подлегли јачој сили — били једини, који никада не престајаху протестовати противу насиља Отоманског. Овај петвековни протест, који се јављао у непрекидном низу народних устанака, у исељавању масама (емиграцијама), у суделовању при свима ратовима Аустрије и Угарске противу Турске — тај дуги протест у свима облицима саставља непрекидност (continuité) народног српског права на самосталан политички живот.

„Уз ове опште старинске основе прибављене су и друге из новијега доба.

„Има једно педесет година, како је Висока Порта признала политичку егзистенцију Кнежевине, и већ су се Срби на властитом жалосном искуству могли уверити, да се са њима

још поступа као са њиховом старом државом, када она беше постала васал. Било би врло дуго набрајати све, што би Србија имала да изнесе противу Високе Порте од закључења уговора у Букурешту 1812 до потписа Београдске Конвенције у очи онога дана, када су Турци 1862 бомбардали српску престоницу, и од онда до данашњих дана. Међу тим то набрајање није потребно, јер службени свет зна довољно све то.

„Оно што је ископало провалију између Кнежевине и Царства, то је Отоманска владавина у оближњим провинцијама. Кнежевска Влада у своме мемоару, поднесеном Цариградској Конференцији 24 децембра 1876. већ је објаснила утисак те владавине на Србију. Тамо је речено: „сваки устанак у суседним провинцијама утиче на Србију, и доводи у опасност јавни мир и поредак у њој. Ова ће опасност дотле лебдети над њом, мир и поредак у њој дотле се неће моћи стално утврдити, докле год у суседним провинцијама буду трајали узроци за периодичке устанке. Чак изгледа, да Србији већа опасност прети од ових спољашњих узрока, него од оних, у којима би лично Србија имала легитимног основа да се сама жали противу високе Порте."

„Најзад, пустошења и зверства, што их је турска војска починила у оним партијама Кнежевине, у које је могла продрети за време рата 1876 отуђила су за навек дух Народа Српског од Високе Порте.

„Приложени мемоар од (24 децембра 1876) поднела је Кнежевска Влада Цариградској Конференцији са намером, да заштитницима Србије препоручи судбину своја три опустошена округа, да их замоли, не би ли оне склониле Високу Порту на накнаду (indemnité) инофанзивном становништву упропашћеном у рату, који је вођен противно свима правилима међународнога права. Овај документат заслуживао би с тога и данас високу пажњу Њихових Превасходстава, Представника Гарантних Сила. Он у исто време садржи тешке доказе противу поступака, које није изискивала никаква војничка потреба.

„Сви ови разлози учинили су немогућим повраћање старих односа између Србије и Високе Порте, и нагнали су Кнежевину, да започне свој други рат у име своје независности.

„Немогућност за повраћање старих односа између Србије и Високе Порте није само моралне већ и финансијске природе. За Србију, као земљу малену, тек ослобођену од дугог робовања, у којој је требало све изнова ствара-

ти, данак Порти беше тежак терет, који је спречавао њено развиће. Сада, када је овакво ратовање опустошило један део Кнежевине, плаћање данка, постало је немогућно. Ма колико да буде територијско увећање, које мудрост и благоволење Гарантних Сила ресервишу Србији, то проширење неће јој моћи олакшати њено финансијско стање. На против, српске провинције око Србије тако су упропашћене за последње три године, да ће Кнежевина морати много година да троши од својих властитих извора само да њих опорави.

„Услед тога потписани усуђује се поднети Конгресу, у име Његове Светлости Кнеза Србије, молбу (demande respectueuse) да благоволи признати независност Кнежевине и да је стави под заштиту Великих Сила.

„Он не држи, да му ваља нарочито истицати, како је Висока Порта сама собом већ признала независност Србије и одрекла се свога сузеренства над њом, чим је потписала Св. Стевански Уговор.

„Потреба новог распореда територијског приморава Србију да формулише други свој захтев.

„Уз пркос гласовима, који су доказивали важност Српског питања у великом Источном Питању, изгледа да та важност није довољно

оцењена. Данас, када су догађаји, који су поникли у српским земљама, дотерали источну кризу до тачке, на којој је видимо, данас нико више неће моћи спорити ту важност, докле се год повољно не реши Српско питање; из њега ће потицати тешке незгоде, оно ће остати кључ Иточног Питања. Када Висока Порта, са целом својом силом, и са целом својом безобзирношћу, која је кадра да уздрма и најодлучнију храброст, није могла, за пуних пет векова, да угуши Српско питање, нити да спречи његове периодичке експлозије, онда се може из тога закључити, да Српско питање не може никада угинути, и да општи интерес категорички захтева, да се то питање један пут регулише.

„Што се тиче земаља с оне стране Дрине и Лима, ми се не устежемо нимало тврдити, да у њима не може бити мира без радикалног преображаја. Али Српска Влада не мисли да треба да утиче на регулисање једнога дела, које су Гарантне Силе узеле у своје руке. Она се ограничава да изјави своју веру, да ће Велике Силе, у својој мудрости, наћи решење, по коме ће умукнути јауци очајања, које су до сада Срби у Кнежевини морали да слушају међу својом браћом, која станују с оне стране Дрине и Лима.

„У провинцијама, које су с ове стране тих река, догађаји су створили са свим нову ситуацију. Кнежевина била је приморана, да се и по други пут лати оружја, и услед сталног напредовања, рејон њене акције захватио је скоро целу Стару Србију. Како би се она могла повући из тога рејона и напустити његово становништво осветн Мусломана, а да та земља не потоне на ново у страшну ситуацију, која не може ником ићи у рачун? Најбоље средство, да се тамо осигурају благодети трајнога мира, то је задовољити легитимне жеље становништва, ослободити га и сајузити са мајком Србијом.

„Ако би се земља, која данас саставља Косовски Вилајет, сјединила са Србијом, ова би имала Дрину и Лим као своју западну границу, која обухвата и Мали Зворник, о коме је питање свршено још 1831, и само задоцнење у извршењу беше доцније непресушни извор заплета са Високом Портом. Јужна граница обухватила би околину Кичева, Скопља и Егри-Паланке, а источна би обухватила Трн, Пирот, Гораџик и Видин. Једна партија земљишта с оне стране Тимока, безусловна је нужна за одбрану српске границе на тој страни. Догађаји првог рата су доказали, јер су Срби морали да напусте тимочку линију, којом доми-

нују висови на десној обали Тимока, целом дужином те реке. Сем стратегијских разлога, који су од највеће важности за једну земљу, која има да брани своју независност, један поглед на карту довољан је да убеди, да је та територија насељена у већини српским становништвом, и опкољена Дунавом, који је природно сједињује са Србијом, безусловно нужна Кнежевини, како због топографске конфигурације, тако и због слободног трговачког покрета на Тимоку.

„Приложена карта с објашњењима одређује прецизније границе земљишта, које данас Србија тражи за себе.

„Умирена на тај начин односно судбине њене једнокрвне браће, постављена у боље услове, заштићена гарантијама, које би јој осигуравале напредно развијање, Србија би била прожета дубоком захвалношћу спрам Великих Сила, јер би њихово благонаклоно старање створило ово стање ствари. Србија не би могла боље доказати ту своју захвалност, него наставивши свој посао на цивилизацији и развитку, трудећи се, да на све стране заслужи поверење, и служећи свима својим силама за одржање мира и поретка на Истоку, посла од општег интереса, за који би се осећала интимније везана но икада до сад.

„По што су ове идеје у стању да олакшају остварење онога, што намеравају Велике Силе, то је потписаноме мило надати се, да ће Конгрес благоволети да им поклони своју високу благонаклону пажњу.“ —

Није прошло ни два дана од како је Ристић тај свој мемоар предао, а већ је морао (14. јуна) да телеграфа своме Господару, како је с поуздане стране дознао, да Пуномоћник *Руски* намерава предложити Пуномоћнику Аустријском, као транзакцију ову линију: Од Врање, Снег-поље, Цариброд, Пандирало, дакле *без Трна, без Пирота, без Старе Планине, и без Св. Николе*. Ристић је против тога пројекта озбиљно говорио Пуномоћнику Русије, који се изговарао да очекује одговор из Петрограда. Он је и Пуномоћнику Аустријском изјавио, да не може никакву обвезу примити без сигурности за линију, коју је с њим уговорио, јер Србима није стало до „чистога“ Пирота, већ до природне границе, а ова је Св. Илија, границом Нишког пашалука, на Драгоман, Стару Планину, Св. Николу.

Сутра дан (15 јуна) телеграфа Ристић, да му се чини, да је успео поколебати Русе у њиховом отпору за Трн и Пирот, али сад они (Руси) покрећу мисао да би требало питати народ у томе крају, да ли жели да припадне

Србији или Бугарској. Они (Руси) предлажу да се, за време тога народног гласања, повуче војска и управа Српска. Најзад пита Кнеза, да ли би се, у том случају, имали бојати бугарске агитације из Софије и владике у Пироту?

Кнез му истог дана одговара, депешом из Ниша, да ми немамо у Пироту и Трну војске више од две чете. Народ, нарочито у селима, одушевљен за Србију, због мање порезе и што она не тражи регруте, а Руси то чине. Кнез је сигуран, да ће огромна већина народа гласати за Србију и без икакве агитације с њене стране. Ну, ако би се повукла Српска управа, те би се дало маха руско-бугарским агитацијама, онда би положај постао тежи.

Па и ако Кнез, у том случају, не би смео јемствовати за успех, ипак се нада, да би ми успели. Али он светује Ристићу, да у том случају тражи привремену управу под контролом Европе.

* * *

Кад је на Конгресу дошло на дневни ред питање о независности Србије, онда је први Пуномоћник Француски, Министар Вадингтон, предложио, да се независност призна под условом: да се у Србији усвоји потпуна једнакост свију вера. Предлог је овај усвојен једногласно.

Ну о гарантији није било ни помена.

Исто тако и Румунија је тражила, да јој се призна Европска гарантија, али у томе нисмо успели ни ми, ни Румуни. Пуномоћници су се изражавали, да нове источне државе треба саме собом да покажу своју виталну снагу. И тако питање о Европској гарантији није ни дошло на дневни ред Конгреси. У осталом, права гарантија лежи у фактичним односајима, а не на хартији. Ова би нас могла уљуљати у осећањима сигурности, те нас навести, да заборавимо на потребу, да се старамо обезбедити себи стварну гарантију. Порта је имала уговорима обезбеђену гарантију, па видимо, да она није у стању била, да спасе целокупност Отоманске Царевине; па ни саму независност није могла да јој потпуно одржи, но ју је можда пре на распутице навела.

Независност сама по себи призната је Србији. Не треба да мислимо, да је добитак независности незнатан добитак. Не треба тај добитак да оцењујемо са гледишта *материјалног*, па да кажемо: нећемо више плаћати 40.000 дуката годишње трибута, и то је све! Ми смо добили много више. Што је год слобода за појединог човека, то је независност за државу, и колико је год та независност ограничена, у толико се може упоредити са ограничењем слободе индивидуалне. Славни историк Ранке, који е писао историју ослобођења Србије, честитао

је Ристићу признање независности, *„као највеће благо што је наша земља добити могла“*. И земљиштно увећање, додао је овај славни муж, има своје значајне користи, али је *независност* она *основа*, на којој државе постају и своју будућност обезбеђују, као што показује историја Пруске.

Разуме се да смо пристали и на положени услов, т. ј. на изједначење свију вера у земљи. Повод томе услову, који је предложио Вадингтон, дала је „Алијанција Израиљска,“ која је поднела Конгресу меморандум о стању својих једноверaца у Подунавским Кнежевинама. Да наведемо овде оно место из тога меморандума, које се тиче *Јевреја у Србији*:

„У Србији они (Јевреји) су поступно истерани из унутрашњости и из већине вароши, искључени су из државне службе, из свакога јавног звања, доведени су до мизерије; и ако су им одузета најдрагоценија права, они нису ослобођени никаквог терета; они плаћају све дажбине, служе у војсци као и остали Срби. У последњем рату они су се надали својим патриотизмом савладати неправду, коју им чини рођена отаџбина, а они су се храбро тукли, пролевајући своју крв заједно са својим земљацима. Толике жртве њихове једва што добише неколико речи признања од стране Ми-

нистра Унутрашњих Дела, на Великој Народној Скупштини 1877. За бадава је Турска, закључујући 1877 конвенцију са Србијом, тражила за Јевреје она права, која им Србија тако постојано одриче. Њихов положај није се ни у колико изменио. Под таквим режимом њихов се број одавна смањио за половину; они се налазе само у неким варошима под непрекидном опасношћу да изађе какав декрет, који их изгони из земље. Узрок за ово гоњење казао је једном Кнез Михаило овим речима: „„Једини узрок, који смета еманципацији Јевреја у Србији лежи, као што су то Српски Министри казали Генералном Консулу Енглеске, у суревњивости трговаца, који састављају Народно Представништво, јер ови се боре против Јевреја као против својих конкурената који бољу робу продају јевтиније од њих.*)“ —

Као што се могло у напред знати, молба је јеврејска имала јаког изгледа на успех, па се и на Конгресу показало, да она ни једног противног гласа није имала.

Кад је Ристић примио од Кнеза Милана овлашћење, да може обећати ово изједначење, он је похитао да то саопшти Вадингтону, предлагачу услова.

---

*) Писац ових редова зна поуздано, да се Кнез Михаило није никада у овоме смислу изразио

— Ја вам саветујем — рече му на то Француски Министар — да то писмено саопштите Председнику Конгреса, јер Европа сматра изравнање Јевреја с осталим верама као питање части. *Ја сам уверен, да би такво ваше саопштење имало повољнога дејства и на друга ваша питања.* Кад је о овима реч, онда ми дозволите г. Ристићу, да вам кажем како налазим, да сте ви, у овако тешким политичким приликама, српску ствар тако руководили, да се може честитати и вама и Србији. Ваша ће Отаџбина добити максимум од онога, што се у садашњим околностима добити може! —

— Само искрено благоволење — рече Ристић, које је Ваше Превасходство, заједно са г. Сен. Валијем, указивало нашој ствари, могло је бити узрок за тако ласкаву оцену мојих напора, да у овој прилици послужим, по могућству, своме Суверену и својој Отаџбини, и, ако од мојих немоћних напрезања буде какве користи за Србију, за то ће имати да се захвали и племенитој потпори, коју је Француска, и овом тешком приликом, указивала мојој Отаџбини. С тога је сваки савет Вашега Превасходства за ме тако драгоцен, да ја управо сматрам за своју дужност увек по њему поступити. Ја ћу још данас дозволити себи сло-

боду, да пишем Његовој Светлости Кнезу Бисмарку о овој ствари! —

И одиста је Ристић истога дана, 21^{ог} јуна, писао Председнику Конгреса, користећи се саопштењем, које је имао учинити, да уједно, индиректно, одбије жалбе Јевреја против Србије, и да представи у правој светлости стање верозаконских одношаја у Србији.

Писмо је гласило:

„Господине Председниче,

„Сазнадох, да се Конгрес бавио питањем о Јеврејима на Истоку, па следствено и у Србији.

„О тој ствари ја се усуђујем поднети Вашој Светлости неколика објашњења, за која се надам, да ће Конгрес благоволети, да им поклони своју високу пажњу.

„Ја могу да тврдим, г. Председниче, а да се не бојим, да ће ме ико моћи демонтовати, да од свију земаља на Истоку нема ни једне, која је толико толерантна у религиозним питањима, као што је баш Србија. Слободно вршење свију верозаконских обреда није само признато и зајемчено уставом земаљским (члан 119), него им Влада чини сваку могућу олакшицу. Тако, ма да је број Протестаната веома мален, Влада им је подигла храм у Београду и издржава им пастора о државном тро-

шку. Нарочито место ресервисано је за грађење католичке цркве. И ако у Српској престоници нема мухамеданског становништва, Влада издржава једну џамију само за оне Мусломане, који би се у пролазу задржали у Београду. Што се тиче Јевреја специјално, морам пре свега констатовати, да их нема више од 1200 душа. Они уживају, у религиозном погледу, потпуну равноправност са својим сугрђанима других вера. Ја бих чак могао додати, да су они у неку руку привилеговани, јер, док православни хришћани морају своје свештенике сами да издржавају, дотле израиљски рабинер у Београду има од државе субвенцију од шест стотина динара. Њихове школе издржава држава као год и друге своје школе.

„Јевреји имају она иста политичка права, која имају и остали српски држављани. Они имају приступа у све јавне службе, они су би рачи и могу бити изабрани. Доказ је, што је, на последњој Великој Народној Скупштини, један од осам Београдских посланика био Јевреjин.

„Да би се постигла потпуна једнакост, има само да се укине једна једина законска одредба, која Јеврејима забрањује да стално живе изван Београда. Они Јевреји, који су се затекли настањени по варошима унутрашњости, као у Шапцу, Смедереву Пожаревцу, остали су, и

после промулгације ове законске одредбе, на својим огњиштима и никоме није пало ни на ум, да их узнемирава. Изгледало је, дакле, да је малени број Јевреја, настањених у Србији, довољно заштићен у свакоме правцу и у свима својим грађанским правима. Али било како му драго, ја сам срећан, г. Председниче, што могу доставити на знање Конгресу, да ме Његова Светлост Кнез Србије баш сад овлашћује да изјавим: да ће Српска Влада прихватити прву прилику, да законским путем поништи и последње ограничење, које се тиче Јевреја, те да их потпунце изравна са свима њиховим суграђанима других вера.

„Примите итд. *Ристић*".

Као што се види из протокола Конгреских, Председник Конгреса као да је замерио резерви, коју је учинио Српски Заступник у овоме писму за признање једнакости, потчинивши га решењу Народне Скупштине: Ну ствар је повољно свршена.

* * *

Што се тиче земљишта, наш је положај био врло тежак. Свуда смо наишли на тегобе. По Уговору Свето-Стеванском, имали смо да добијемо један део пашалука Ново-Пазарскога.

Ну Аустро-Угарски Министар Иностраних Дела, изјавио је, као што нам је познато, још пре састанка Конгреса, да на тај део не можемо рачунати, јер је то земљиште потребно, да се спроведе гвоздени пут, који се прави кроз Босну преко Сарајева, да се сајузи са Митровицом и Солуном. То је тако категорички речено, да није никаквог изгледа остајало, да се може та одлука суседне монархије преиначити.

Докле нас, пише 15 јуна Српски Заступник на Конгресу, докле нас Аустро-Угарска потискује из Ново-Пазарског предела, *Русија није у стању, да нас заштити*; а докле нам Аустро-Угарска даје (или тачније рећи *продаје*) накнаду према Бугарској граници, остављајући нам поред Врањског, Трнски и Пиротски *предео, Русија се противи и за Трн и за Пирот*, па предлаже у накнаду Гилански крај, на што опет Аустро-Угарска не пристаје, не желећи нам оставити ни само Ново Брдо, за које Ристић још неодступно наваљиваше. Уз то још Аустро-Угарска условљава свој пристанак питањима о железници и трговини.

У тегоби овакога положаја морао је Ристић да говори Русима (Грофу Шувалову, Барону Жоминију и Генералу Бобрикову) врло озбиљно и јасно. Ево шта им је казао:

— Кад нас Аустријанци гоне из Новог Пазара, ви нисте у стању да нас одбраните, а

кад нам они остављају неку накнаду, ви јој се противите. Накнада пак, *специјално ова*, нас толико интересује, да је *под сваку цену* морамо имати, и што је год *скупље* добијемо, то ће бити вашим узроком, јер Аустро-Угарска, видећи да због вашег отпора држи кључ наше југо-источне границе у својој руци, не попушта од својих тешких услова. *Призор је жалостан за нас, да видимо Русију у борби с Аустријом* **противу нас**. Доста је било погрешака. *Св. Стевански мир дао је био целу Стару Србију Бугарима.* Прилика је сада, да се погрешке исправе, а не да се оставља *квасац за раздор* између два сродна народа с једне стране, а с друге, да се остављају успомене, које ће *отуђивати Српски Народ од Русије!* —

— Ја се надам — одговори гроф Шувалов Ристићу — да дотле неће доћи. Ја очекујем нова упутства из Петрограда, и мислим, да ћу онда моћи поднети један *предлог за трансакцију*! —

— Тај предлог — рече Ристић с места — ако је онакав, какав је мени до знања дошао, неће нас задовољити. Нама није до голог Пирота, већ до природних граница, а *ове су иза Пирота!* —

— Ама тамо је — примети Гроф Шувалов — као што ме наши уверавају, све сам Бугарин! —

— Нека се пита народ — одговори Ристић — нека се гласа, а ево ми се у напред потчињавамо ресултату гласања, ма како он испао. У осталом, г. Грофе, молим вас да не заборавите да ћете ви, Руси, имати и крупнијих рачуна да пречишћавате с Аустријом, а кад дође тај тренутак, верујте, да ће се показати да Србија више вреди но Бугарска! —

Изгледа као да овај разговор Ристићев са Грофом Шуваловим није остао са свим без последица, јер када је Ристић после два дана обишао Жоминија и Бобрикова, обојица му стадоше говорити о потреби да се саслушају жеље народа у Трнском и Пиротском крају; ну тако (говораше Бобриков), да се претходно повуче и војска и управа Српска из тих крајева, па да се предузме гласање под контролом Европске Комисије, која да буде овлашћена да и цело питање, према исходу гласања, дефинитивно реши (као последња инстанција).

„Није још сигурно — јавља Ристић — да ли ће се овај начин усвојити, јер се „око" Конгреса мишљења таласају; ну ако би се то догодило, онда би за нас било важно питање: какав би био исход? Ако се смемо поуздати у повољан исход, онда би још сада смели и према Аустро-Угарској узети други тон, ако ли не, онда се морамо погађати. У случају по-

годбе не би ни дошло до гласања, јер то Аустро-Угарска може одбити, у толико пре, што она није наклоњена начелу гласања из лако појмљивих узрока."

У даљим преговорима за границе на југо-западној страни, т. ј. од Копаоника на Врању, Црни Врх и Св. Илију, наишли смо на отпор од стране Енглеске и Турске. Турски Заступник, Мехмед-Али-паша, поднео је предлог Конгресу, пре него што је и дошло на дневни ред питање о границама Србије (у VII седници), захтевајући за границе Турске према Србији „природну и стратегијску пругу." Између осталога, он је захтевао, да се срезови: Вучитрнски, Куршумлијски, Прокупљански и Лесковачки не одвајају од Царевине, и да у случају, ако би Конгрес решио, да се који од ових крајева одвоји од Турске, теснац Преполачки (Такталихан-геџиди) између Куршумлије и Приштине, и теснац Грделички, што лежи између Лесковца и Врање, остану, у сваком случају, Турској, као неизоставно потребни за одбрану округа Приштинског и Врањског. Разлози, што су за овај захтев служили, били су војне природе. Говорили су, да су Срби нападачи, па оставити у рукама њиховим те кланце, нарочито Грделички, претило би целом простору Турском до Скопља. Што је Турска овај захтев

изнела, могло је и не имати за нас штетног утицаја, јер се њен глас на Конгресу за мало рачунао; ну било је од значења, што је њене захтеве ове врсте прихватала Енглеска, која је смерала, да пределе, који Турској остану, огради јаким границама.

С друге стране, са истока, радили смо, да нам граница буде *стара граница Нишког пашалука*, т. ј. административна међа између Нишког и Софијског пашалука, која је, у исто време, била и добра природна граница.

На овој страни наши су интереси дошли у сукоб са интересима Бугарским. Ово се питање заплело још и тиме, што је још при ограничењу Бугарске Кнежевине решено било, да се тој кнежевини придружи и Софијски пашалук. Кад је Енглеска на то пристала, она је положила тај услов, да се од тог санџака одсече стратегијска граница и придода Турској. У колико би тај Енглески захтев успео, у толико би и наше границе према Пироту и Трну биле скучене, јер би оне имале послужити за накнаду Бугарској. По пројекту Руских војних људи, који су били у Конгреској комисији за ограничавање, наша би Источна граница ишла од Св. Илије на Снег-Поље, па на Пандирало. На тај начин Србија би остала и без Пирота и Трна и Св. Николе. Отпали би од нас готово

сви они крајеви, за које су везане најславније успомене наше друге кампање.

У оваковим приликама не може се никоме замерити, кад брани своје интересе. И ми смо морали да тражимо помоћи, где смо је могли наћи; ну то није била никаква тајна радња, ту је сваки бранио своје интересе јавно. Шта више, сами су нам Руски Пуномоћници саветовали, да тражимо споразумљења са Аустријом, да бисмо олакшали Српско питање на Конгресу; речено нам је, *да ћемо у толико само успети, у колико се с њоме споразумемо.* Савет је био благонаклон, јер је положај Аустро-Угарске Монархије на Конгресу био врло јак, нарочито у питањима, која су сматрана, као да улазе у сферу њених интереса. У тим границама све су Силе држале великог рачуна од њених жеља.

У Конгресу решавале су се ствари на овај начин.

Биле су образоване две комисије: једна политичка, која се састојала из Пуномоћника — дипломата, а друга је састављена била из људи војног реда. Комисија политичка решавала је ствари са политичког гледишта; она је опредељивала и границе, у колико их је требало коме признати, па је своје извештаје подносила Конгресу, а овај их, по што је своје одлуке доносио, упућивао војној комисији, која

је после границе технички обележавала, нарочито са гледишта војничког. Одатле је ствар ишла опет Конгресу. Гласови су у комисији били по нас повољно подељени: за нас пет или четири, а против нас два и три. Тако је било скоро у свима нашим стварима — са малим изузетком. Пред Конгрес изашла је најпре прва половина наших граница, а то је југозападна. Ту је Копаоник узет за границу. Питање је, по предлогу Турском, било о *Преполцу*, и решено је, да Место (село) остане Турцима, а *теснац нама*, ма да је Мехмед-Алија, у више седница наваљивао, да и теснац Турској остане тако, да га је Председник опоменуо, да се Конгрес више не може враћати на већ решена питања. Медвеђска долина (Жупа) остаје такође Србији, а Лабска долина Турској.

То су била питања, која је Конгрес сматрао као мање важна; ну питање, које је Конгрес сматрао као врло важно, било је питање о Врањи. Комисија је била решила, да јужно од Врање последње село Српско буде Кончул, а последње село Турско Лужан. У Конгресу се одмах није могло доћи до сагласности. Било је у један мах дошло све у опасност (Врања са Грделицом), јер је отпор Енглески био јак. У том тренутку, кад се ствар незгодно по нас хтела да прекине, помогла нам је Аустрија

тиме, што је њен Заступник, гроф Андрашија, изузетно захтевао гласање. Председник стави ствар на гласање. Гласови су падали овако: *за* нас: Немачка, Аустрија, Француска, Русија; *против* нас: Енглеска, Турска и Италија. Да, и Италија!

Ето како је ствар текла; још да нас је оставила Аустрија, онда би Турска имала за се већину и све до Грделице остало би и даље њено; јер ма да Конгрес није решавао по већини гласова, као што се радило у комисијама, вероватно је, да би се у овоме случају створила сагласност на нашу штету.

Ну и после тога гласања Енглески Пуномоћник устане на ново против уступања Врање (с Грделицом) Србији и изјави, да ако то решење остане, *он неће пристати на нове границе Српске.* Препирка је била жива, и по што, као што рекох, Конгреска решења важе, само кад су *једногласна*, то Председник обзнани са сажаљењем, да се мора одложити питање о Српским границама, којима се, говораше, неће ваљада потчинити питање о миру Европском. Тада прихвати нашу ствар други Пуномоћник Француски, Гроф Сен-Валије, који се лично познавао са Заступником Србије, још од времена његова бављена у Цариграду, и нашим интересима на Конгресу више пута у одсудним

тренутцима помогао. Он предложи, да се, у духу помирљивости, нађе погранична пруга јужно од Врање, где би се Турској дали услови сигурности, а Врања сама да остане Србији. Овај се предлог и прими, као компромис, и ствар се упути комисији за ограничавање.

Тако је свршена прва половина наших граница.

Али одређење друге половине текло је готово још и теже. Говорило се, да у Пироту и Трну живе сами Бугари, да је то Бугарска земља и да Срби немају на те земље права по другом основу, сем по основу освојења. Српски је Заступник доказивао, да су у тим местима становници прави Срби, да се ни по обичајима, ни иначе по језику не разликују од нас. То се примало и непримало; на послетку за боље уверење о ономе, што је тврдио, он је изјавио, да би Србија готова била, да се *потчини резултату гласања народа из тога краја*, т. ј. да се позове народ у том крају да гласа: је ли Србин или Бугарин, и где жели да се придружи, Србији или Бугарској? У тој прилици, он је добио овлашћење од стране Кнеза, да такав предлог и формално изнесе почем се, према расположењу тога народа и правом стању ствари, није могло ни сумњати, да би успех био сигуран на нашој страни. Он је то саопштио

многим Пуномоћницима усмено, а грофу Шувалову имао је узрока, да и писмено учини то саопштење, које гласи:

ПРЕВОД (С ФРАНЦУСКОГ) ПИСМА, КОЈЕ ЈЕ РИСТИЋ УПРАВИО ЊЕГОВОМ ПРЕВАСХОДСТВУ ГРОФУ ШУВАЛОВУ У БЕРЛИНУ.

У Берлину $\frac{\text{20. Јуниja}}{\text{2. Јулија}}$ 1878.

Господине Грофе,

Ја сам изјавио Вашем Превасходству, да је Србија готова потчинити се резултату општег гласања становништва у пределу Трна и Пирота. Ми рачунамо на добро расположење овог становништва, које је у великој већини Српско, и које има симпатију за Србију, по што је било сведок крви, проливене за његово ослобођење.

По себи се разуме, да би Његова Светлост Кнез Српски *коначно* наклоно решење претпоставио решењу, које би оставило ствар нерешену; али ако овакво решење није одмах могуће, *ја сам овлашћен, да одржим моју изјаву.*

Ваше Превасходство саопштило ми је своју намеру, да предложи не гласање становништва, него извиђај, који би нарочита комисија извршила.

Ваше Превасходство опростиће ми, што се усуђујем овај начин решења сматрати као врло штетан и за Бугаре и за Србе. По што би питање на тај начин остало отворено, могло би се годинама ишчекивати на његово решење.

За то време конкуренција, која би се развила између обе интересоване стране, не би била угодна за међусобно споразумљење, које треба да се створи између њих. Само противници Словена, могли би се користити раздраженошћу, која би отуд проистекла и која би се лако изметнула у непријатељство.

Цео Народ Српски био би ожалошћен оваквим одлагањем.

Нећу покушати, да Вашем Превасходству описујем изненађење, које би осетили сви Срби, кад би чули, да је само од Русије зависило, да им осигура извесне користи, али да су их њени Пуномоћници одрекли, док су, на против, Представници свију других Сила били склони, да их укажу.

Ја се усуђујем додати, да би слично држање било погрешка, која би остала историјска. Србија тражи само своје право основано на Српској народности велике већине реченог становништва и на крви, коју је пролила у овим крајевима.

Ми у толико више имамо права навaљивати, да на истоку добијемо добру границу, што изгледа, да ће се она на западу утврдити у смислу за нас са свим некорисном. Морајући се, по захтевању Аустрије, повући из Ново-Пазарскога пашалука до Копаоника, ми смо и ту осакаћени од војничке комисије, која се изјаснила за повраћај Турској долине Лаба тако, да нам на југо-западу остаје само неплодно и непроизводно земљиште. Ваше Превасходство треба да погледа на карту, те да се о том увери.

Ја се усуђујем надати се, да ће Ваше Превасходство оценити ова посматрања и узети под Вашу благонаклону заштиту жеље Србије, јер од Вашега Превасходства зависи њихово остварење.

Примите и т. д.

потп. **Ристић** с. р.

Наше настојавање имало је важности толико, да се најпре заиста мислило на одређење једне комисије, у којој не би били заступљени ни ми, ни Бугари, него само Велике Силе, ради саслушања становника у пределу Пиротском и Трнском; ну по што начело општег гласања није годило гледишту, са кога се на Конгресу решавало, то се од тог пројекта одустане.

За тим било је речи, да се пошље једна комисија, *али не да пита Народ*, него да сама проучи и сазна, какве су жеље и интереси тога Народа. Кад би се ово догодило, можда би била ствар и повољно решена, али не би се тако брзо у извршење привела, као што је био случај и са Малим Зворником, који је толико година остао под Турцима, ма да је у *основу* пре скоро 50 година решено било, да припадне Србији. А осим тога, то би нас могло довести и у неприлику са Бугарима, јер бисмо и ми и они доказивали своја права на те земље.

Интерес је наш био, да се одлагање решења отклони.

Наш је Заступник и нашао одзива код неких чланова Конгреса за то, да се ова ствар не сме оставити отворена, него, као што ће сва питања бити свршена, да се и то питање на чисто изведе. Ствар је дакле изашла на претрес. Најпре је дошла пред Комисије, и Комисије су биле за нас, и једна и друга, са огромном већином гласова. Ну да би се нешто као изравнало, решено је, да се Цариброд остави Бугарској, а Пирот и Трн да дођу под Србију. У исто време решавано је и питање о границама Санџака Софијског, и кад је решено, да се Ихтиман, из стратегијских обзира, остави Турској, онда је решено, да се за то да накнада

Бугарској с друге стране, на име, *да се њој да Трн.* На тај начин дошло се до одлуке, по којој је Бугарској остао Трн, а *Србији Пирот до Цариброда и Балкана, са једним делом среза Трнског.*

И овде смо имали јаку и снажну потпору од стране Аустрије, и што нисмо изгубили и Пирот и цео Трнски срез, имамо да захвалимо поглавито заузимању Аустрије, која је и сама поднела Конгресу нарочити предлог о новим границама Србије, где је наша нова источна граница врло повољно за нас била пројектована (до границе Софијског Пашалука).

Сматрамо за пријатну дужност поменути и то, да смо велику потпору налазили и код Пуномоћника Француских. Они су нас потпомагали у свима тачкама за границе и у свима другим питањима. Француска нас је, управо обвезала. Њен први Пуномоћник на Конгресу, државник виших начела, прихватао је на Конгресу сва питања, која су се тицала Србије, у духу благонаклоности и правог слободоумља. Макар да Француска није на Конгресу играла прву улогу, јер је није ни тражила, ипак је Министар Вадингтон поклањао своју живу пажњу интересима малих и потлачених Народа. Сем питања о Трну и Пироту, наша ствар налазила је потпоре и у Руских Пуномоћника,

а нарочито у питању о капиталисању трибута, као што ћемо доцније видети. Ну Талијански Пуномоћници могли су нас више потпомагати, али, на жалост, они нису учинили оно, што смо од њих очекивали и што смо у праву били да очекујемо према упутствима, која су они од своје Владе имали и према обећању, које је у Риму дато Кнежевом Ванредном Посланику Матићу.

Тако је свршено питање о границама.

Сад још нешто. Тражили смо и неколико села тамо око реке Увца, које је Архимандрит Дучић ослободио; али у томе нисмо могли успети, јер се налазе на оном крају, који Аустрија доводи у сферу својих интереса и сматра, да је простор на ономе крају и по себи тесан, те би се одвајањем ових села још више сузио пролазак у Босну. Што се тиче Куле, видели смо, шта је о томе наведено у меморандуму, који је предат Конгресу. Кад то није могло бити, тражили смо не Кулу, него само воподелницу између Куле и наше садање границе. Ну ту су се појавиле тешкоће одмах с почетка. Чим је решено, да се Бугарска подели и сведе на далеко уже границе, но што јој је обезбеђивао Уговор Свето-Стевански, тако да јој се одузело две трећине земљишта, које јој је тим Уговором обећано, изгледи су наши на проши-

рење с те стране са свим били пали; нико није хтео да прими на се, да посредује код Конгреса, да нам се ово земљиште, које смо ослободили, призна. Ну ипак наш је Заступник о тој ствари радио непосредно са Русима, и речено му је најзад, да је то ствар, коју ми и Бугари можемо, као своју унутрашњу, сами расправити, и да се можемо надати, да ће нас Руси при том потпомагати. Наравно, ако нас Русија потпомогне, можемо и успети, али нема узрока надати се, да бисмо ми то, као своју унутрашњу ствар, могли с Бугарима сами да уредимо.

То је био процес, кроз који је прошло питање о увећању Србије. Земљиште, које нам се признавало по Свето-Стеванском Уговору мира, износило је на 150 квадратних миља; а земљиште, које нам доноси Берлински Уговор, заузима око 200 квадр. миља, дакле 50 квадр. миља више. Кад се узме у обзир положај, у коме смо били, можемо казати, да смо имали *успеха*; јер док су Грци долазили у сукоб *само* са интересима Турским, Црногорци са интересима Аустрије и Турске, а Румуни само са интересима Русије, — ми смо дошли били у сукоб са интересима готово свију држава, које су нам на близу. Узмимо у обзир ток догађаја о опредељивању граница: један нас на једној

тачци потпомаже, а на другој сузбија. Да бисмо добили од кога потпоре на једној тачци, како можемо ући с њим у борбу о питањима на другој, где он држи, да је интересован. И опет се то догађало и морало се догађати. Наш је положај заиста био тежак — па опет смемо тврдити, да нисмо прошли без успеха. Ово ће нам још јасније бити, кад чујемо, како су прошле друге источне државе на Конгресу. Црна је Гора, на жалост, јако осакаћена. Она је по Уговору Свето-Стеванском имала да добије на 200 квадр. миља земљишта, а сада не добија ни половину тога. — Румунија је имала да изгуби једну плодну провинцију; истина, да јој се даје накнада у другом земљишту, тек, свакојако, она се осећа оштећена у својим интересима. Још кад се узме у обзир и то, да су Силе дошле с намером на Конгрес, да склопе мир *ио што ио то* — онда се може разумети овакво решење, какво нам је донео Берлински Уговор.

По овоме Уговору (члан 36) нова пограничка пруга Србијина иде у целини овако: најпре иде уз корито Дрине, од њеног слива са Савом, остављајући Кнежевини Мали Зворник и Сакар, па наставља старом границом Србије до Копаоника, од кога се одваја на врху Канилуга. Одатле она иде западном границом

Нишког Санџака, контрфорима Копаоника, гребенима Марице и Мрдар-планине, на којима је вододелница Ибарског и Ситничког басена с једне, и Топличког с друге стране, остављајући Преполац Турској.

Одатле она скреће на југ вододелницом између Брвенице и Медвеђе, остављајући цео басен Медвеђе Србији, иде гребеном Голака планине (вододелницом између Криве реке с једне и Пољанице, Ветернице и Мораве с друге стране) до на врх Пољанице. За тим она иде контрфором Карпине планине до слива Коњске са Моравом, прелази ову реку, пење се вододелницом између потока Коњске и потока који се улева у Мораву код Нерадовца, да се дохвати планине Св. Илије над Трговиштем. Од те тачке она иде гребеном Св. Илије до брда Кључ, и пролазећи преко тачака, које су на карти обележене са 1516 и 1547 и преко Бабине Горе, излази на Црни Врх. Одатле т. ј. од брда Црног Врха нова граница се поклапа са границом Бугарске, то јест:

Гранична линија иде вододелницом између Струме и Мораве преко врхова Стрешера, Вилогола и Мешид-планине, одатле на Гачину, Црну Траву, Дарковску и Драјницу планину, па на Дешчани Кладенац; даље вододелницом

Високе Сукове и Мораве право на Сто. Одатле се спушта да пресече друм из Софије у Пирот на хиљаду метара северо-западно од села Жељуше. Одатле се пење правом линијом на Видлич-планину, а одатле на брдо Радочину у Коџа-Балкану, остављајући Србији село Дојкинце, а Бугарској село Сенокос.

Са врха брда Радочине границе иде на северо-запад гребеном Балкана преко Ћипровца и Старе Планине до старе источне границе Кнежевине Србије, код куле Смиљеве Чуке, а одатле остаје стара граница до Дунава, који достиже код Раковице.

До сад је било у свету више Конгреса. О сваком се зна, да је заступао неко начело, а знало се и какво начело. Тако се један руководио начелом легитимности, други начелом освајања итд. Ну какво је начело овај Берлински Конгрес заступао, тешко би се знало изразити, ван ако би се рекло, да се тражило и радило, да се велики задовоље, а мали да се истисну из положаја, који би били од важности и могли да сметају великима.

Свакојако може се рећи, да је на Берлинском Конгресу извршена *прва подела Турске*, и тај дух владао је Конгресом и кад је нова граница Србији одређивана.

* * *

Сад да пређемо, на поједине чланове Уговора, у колико се нас тичу.

Тако чланом XXXIV овог Уговора признаје се Србији Независност. Ну изреком се каже, да се та независност потчињава извесним условима, а ти су изложени у члану XXXV истог Уговора. Прво је, као што већ знамо, постављен услов, да се не ставља разлика верозаконска као побуда за искључење односно уживања грађанских и политичких права, постављана у државна звања и радње у ком му драго месту Србије.

Ово, што се тада тражило, ми знамо, да је готово са свим и дотле постајало код нас, сем забране насељавања Јевреја по унутрашњости. У осталом, ово није нешто, што се може узети, да је само према нама учињено, и да је учињено са неког гледишта ненаклоног према нама. Француски први Пуномоћник, који нас је потпомагао живо у свима питањима, изјавио је нашем Заступнику, да Европа сматра као задатак части, да се дижу свуда све препреке верозаконске у Европи. И по томе, да смо се ми опирали овом начелу цивилизације, могли бисмо учинити велику штету другим својим интересима, у толико пре, што је и дотле слобода вероисповести у нас била потпуна, а

Јевреји, наши сугрђани, још су и политички с нама били већ изједначени. Ну све и да то не би постојало, опет овај услов морали смо примити, кад видимо, како Европа полаже велику важност на ово питање.

У истом члану (XXXV) стоји даље као услов признању независности Српске и то, да се не сме полагати никаква сметња хијерархијском уређењу разних вероисповести, нити њиховим одношајима са својим верозаконским старешинама. Не треба да нас забрине празнина, која као да се овде опажа, на име, што није ближе обележена граница, у којој се могу развијати одношаји између разних црквених општина и њихових духовних старешина ван земље. Први Пуномоћник Француски, кад је овај предлог пред Конгрес изнео, у исто је време и међу ових одношаја објаснио, изразивши се: „*Србија, која тражи, да у фамилији европској стане на исту ногу, на којој стоје остале државе, треба претходно да призна начела, која служе за основу друштвеном уређењу свију осталих евроаских држава.*“ У којим се дакле границама ови одношаји развијају у осталим државама европским, те ће границе важити и за Србију. Ни ове државе неће, сигурно, од нас *више* захтевати, него што саме дају, а ми нећемо мање ни сами нудити.

После чланака о независности и новим границама (XXXIV, XXXV и XXXVI) долазе

три нова чланка (XXXVII, XXXVIII и XLII.) и три узета из Уговора Свето-Стеванског (XXXIX, XL и XLI.) са неким, већином незнатним изменама.

На жалост, нови чланци или садрже закључења за нас неповољна по самоме начелу, или нам доносе немиле, али неизбежне терете. До закључења нових уговора са страним државама не можемо мењати ништа у нашим трговинским одношајима са њима, нити у стању консулске јурисдикције и заштите, као што је оно тада постојало.

Не може се одрећи, да се у погледу на трговинске одношаје морало учинити неко расположење у тренутку, кад се мењају спољашњи одношаји Србије признањем њене независности; али је неоспорно, да би много природније било, да се у погледу на консулску јурисдикцију прогласило њено укинуће, као једино сагласно са независношћу и височанским правима, која се Србији у истоме тренутку признају.

Чланом XXXVIII преноси се на Србију уговор, који је Порта закључила о жељезници, која се има довршити од Цариграда с једне, а од Солуна с друге стране до наше старе границе. Ближе уређење овога питања уговориће се између Аустро-Угарске, Србије, Порте и Бугарске, на коју је такође примењен поменути уговор, у колико се ње тиче. Ово је

једна од најнемилијих обвеза, које нам је Конгрес наметнуо, јер ту морамо да примамо обавезе, које и не познајемо, ну Конгрес је то учинио по својој сувереној власти и не саслушавши оне, на које је тај терет пренео. У осталом ствар је само у начелу решена, а ближе формулисање ове обвезе определиће се специјалним конвенцијама, које предвиђа овај исти члан Берлинског Уговора.

Најпосле, међу терете, које Берлински Уговор намеће и Србији, као и другим Балканским државама, којима су границе проширене, спада и један део турског државног дуга за ново земљиште, које јој се Берлинским Трактатом признаје. Количина овога дуга није одређена, но је остављено, да је одреде Представници Сила у Цариграду на правичној основи, (Чланак XLII).

Да су се у Турској држави, државни зајмови употребљивали на плодне предузетке, као што се чини у европским државама, не би се могло друго што изнети противу овог закључења, до то, да ми своје ново земљиште нисмо задобили ни променом, ни куповином, но по праву освојења; али у овоме случају, терет је у толико неправеднији, што се овим зајмовима не зна трага, и што су већином, као што се Кнез Горчаков у Конгресу изразио,

„жалостан ажиотаж.“ Ну ми се ове обвезе нисмо могли одрећи. Уговор је Берлински једна целина, која се, *као таква*, или прима, или одбацује, али никоме није стајало на вољи, да један део уговора прими, а други да одбаци.

Ако упоредимо блага, која нам Уговор даје, са теретима, које нам он доноси, онда се ни мало не треба колебати у мислима шта од њих претеже. Независност, 200 квадратних миља новога земљишта са *новим јаким границама*, са градом Нишем, који је ваздa био кључ од Србије, а кад је у нашим рукама, онда је он кључ од Старе Србије; даље ослобођење највећега и најбољега дела Старе Србије и у толико ојачање Србије за будућност — све то претеже, далеко претеже обвезе: да подижемо железницу, коју бисмо и без те обвезе морали сами саградити, и да са новом кућом примимо на себе и терет, који се на њој нашао.

У осталом, овај је терет више изгледао страшан, но што се на делу показало. Ну био је други један терет, који је претио да се свали и на Србију и на Румунију, као каква тешка стена колико по жртвама, које бисмо морали поднети, толико по неправичној основи, на којој се хтео на нас бацити.

Како је решено у Конгресу (у VIII седници 16 јуна), да се признаје Србији неза-

висност, први Пуномоћник Турски, Каратеодори-паша, предложи, да се трибут, који је Србија Порти плаћала, капиталише, па сума отуда добивена положи у царску касу, у року, који би се одредио. Капиталисати трибут значи: узети годишњу суму, која је Порти плаћана, као *интерес годишњи*, па пронаћи капитал од интереса. Количина интереса одредила би количину капитала.

Предлог овај, нашавши отпора само од стране Пуномоћника Руских, био је услед наваљивања другог Пуномоћника Енглеског скоро усвојен, јер је решено, да се упути Комисији за редакцију, а овој су бивала упућивана само она питања, која су, *у основу*, решена била, па је само остало, да се редигују.

У седници X-ој (19 јуна) учињено је исто тако закључење и у погледу на Румунију, ну као што закључење, учињено истога дана и о Бесарабији, није задовољавало Румунске Пуномоћнике, ови су, зловољни, сутра дан отишли кући. На самог дакле Српског Заступника пала је коцка, да покуша отклонити терет један, који је претио заједнички и Србији и Румунији.

Он је одмах представио Пуномоћницима код којих је мислио, да ће наћи заштите, и теретност и неправичност обавезе, коју нам на

Конгресу спремаше Пуномоћници Турски и Енглески. Овај је терет — представљао је он — пре свега, неправедан, јер Србија није дошла пред Конгрес, да купи своју независност, *но ју је извојевала*; а да ју је хтела куповати, она се не би излагала рату и његовим крвавим и скупим последицама, но би се, пре рата, упустила у погодбу с Портом. Даље, овај терет не би могла Србија ни поднети данас, после толике изнурености, коју јој је донео рат вођен и за независност. Конгрес би дакле донео решење не само неправедно, но и *неизвршљиво*, а ако би га желео учинити извршљивим, он би морао у исти мах одредити и војску, која би његово решење силом егзекуције извршила.

У сваком случају закључење Конгреса или би било илузорно, или би оставило *клицу за нове сукобе између Србије и Порте*, а то не може желети Конгрес, који се састао, да утврди мир на Истоку, уклањајући са његова земљишта све узроке сукобима.

Српски је Заступник био срећан, да су му кораци нашли одзива, који је од наше земље отклонио тежак један терет. Држале су се већ последње седнице, у којима је Комисија за редакцију подносила стилизован у целости инструменат мира. Чланак о капитализацији трибута српског (и румунског), прочитан у XVШ

седници (29 јуна), гласио је: „Трибут српски (румунски) биће капиталисан, а Представници Сила у Цариграду одредиће суму овог капиталисања у сагласности са Високом Портом."

Лорд Салисбери ступи на браник капиталисања. Он налази у овоме предмету два питања: питање трибута по себи, и питање интереса поверилаца Портиних. Односно трибута, налази Лорд, да он није откупљен великим жртвама, ни великим победама. Да су Румуни и Срби заиста били победоносни, трибут би био откупљен; али је у ствари *Русија* победила Отоманску Порту. С друге стране, трибут је део залоге повериоцима Отоманским, која им се не може одузети.

Противу ових назора устао је и најпре и најпресудније кнез Горчаков. Он је наводио, да није било ни речи о капиталисању, кад је проглашавана независност Румуније и Србије; он их сматра као слободне од свију обавеза, сем обавезе на увећани део свога земљишта, на који би пао један део дуга. С друге стране, ако би тај терет пао на Кнежевине, оне би тешко нашле потребне суме, те би обавезе биле веће, но што је данак, од кога би се хтеле откупити.

Кнеза Горчакова потпомагао је снажно гроф Шувалов. Он је нарочито обарао разлоге

Лорда Салисберија, да војске Румунска и Српска нису имале војних успеха, подсећајући, да је Румунска војска освојила више редута на Плевни, а војска Српска да је заузела и да и данас заузима један део територије Турске.

Питање се са свим окрене у нашу корист, кад Француски Министар Вадингтон изјави, да се придружује мишљењу Руских Пуномоћника, наводећи, да су Србија и Румунија сјајно суделовале v рату. Не мање снажно узео нас је у одбрану и Гроф Андрашија, подсећајући, да је Свето-Стеванским Уговором Румунији и накнада војних трошкова у изглед стављена била, па да је Конгрес остао стран овој одредби, исто тако као и сличном захтеву, *који је Србија формуловала, односно штета учињених паљевином и опустошавањем пограничних округа (1876 године)*. Уопште с погледом на то, што би решење, да се трибут капиталише, изазвало нове тегобе у тренутку, кад се ради, да се угуши свака клица нових заплета, Конгрес реши: *да се укине чланак пројекта о капитализацију* **Српског и Румунског** *трибута.*

У ред закључења, која су била пројектована па пала, спада и војни пут, који је, на захтев Руских Пуномоћника, био обезбеђен Бугарској, а на име, *да може, у случају рата, проводити своју војску између Софије и Видина*

кроз Србију, иреко Пирота и Св. Николе. Премда је и наш Заступник чинио кораке против овог закључења и премда му је Гроф Шувалов собом изјавио,. да је од свог захтева одустао с призрењем на његове разлоге: Конгрес је своје закључење напустио поглавито за то, што није хтео ни у основу да допусти могућност рата између трибутарне Кнежевине и њеног Сузерена.

Најпосле, у погледу на чланке, који су суштаствено позајмљени из претходног Уговора Свето-Стеванског, XXXIX (о имању турском у Србији), XL (о положају српских путника по Турској) и XLI (о напуштању земљишта, које није обухваћено новим границама) нема потребе никаквом објашњавању, јер су они довољно јасни. Кад се упореди чланак (XL), који обезбеђује Румунији право јурисдикције над њеним поданицима у Турској, изгледа, да је Румунији, у томе обзиру, бољи положај створен но Србији; ну кад се даље види у истоме чланку, *да се и Турској то исто право осигурава у Румунији над турским иоданицима*, онда ми морамо претпоставити решење, које је о Србији учињено, имајући нешто и мухамеданског становништва у ослобођеним крајевима, где би Мусломани, и ако су наши поданици, могли давати повода свакојаким заплетима, а двојство

власти било је више од по века у нашој земљи извор многим тегобама, па и крвавим сукобима.

У чланку о повлачењу војске (XL) има један израз, који не треба криво разумети. На име, где се изриче, да ће се Турској продужити рок, „да напусти тврђаве и из њих извуче храну — — и друге предмете, које не би могла *собом однети*“ — треба разумети, да је то решење изречено за случај, ако буде таквих тврђава, у којима би се војска Турска налазила, па би се имала повући; но у нас тога случаја није било, а где није било војске, одатле она није могла ни изаћи. То исто опредељење налази се и у чланцима, који се односе на Румунију и Црну Гору. Оно је опште и евентуалне природе.

Да питање о Дринским острвима не би дало повода каквим заплетима, наш је Заступник предлагао, да се у ограничавању Србије изреком каже, да Србији остају острва, која су јој и до сада припадала; ну на то је одговорено, да у оно, што је до сада Србији припадало, нико и не помишља дирати.

Објашњење појединих чланака Уговора Берлинскога показује, као и општи поглед, који смо на тај Уговор бацили, да је Србија у Берлину на Конгресу, према приликама, срећно прошла.

* * *

Сад да видимо на што су сведени преговори са Аустро-Угарском.

Ми смо 26 јуна закључили у Берлину Конвенцију у погледу на железницу, на трговину и на прокопавање Ђердапа. Она је закључена потпуно на равној нози. Она нам не доноси никакве обавезе, које не би биле у форми билатералној, и не би везивале обе стране уговорнице, нити какве жртве, које ми не бисмо морали поднети и без ове Конвенције.

Аустро-Угарска Влада желела је заиста, да нас обвеже на Царински Савез, но та је њена намера отклоњена, јер не држећи, да би оваква веза годила на шим интересима, примљена је само та академијска обвеза, да питање о Царинском Савезу проучимо, а остављене су нам руке одрешене, да закључимо Конвенцију о ономе, што, као страна уговорница, нађемо да је по нас корисније, те је тако и учињено.

Остала је дакле у погледу на трговину једина обавеза та, да са суседном Монархијом

закључимо уговор, ма за коју се форму решили трговински уговор, или царински савез.

Односно железничког питања доноси нам потписана Конвенција само обвезу о року од три године, у коме бисмо имали саградити железницу кроз старо и ново земљиште наше. Било би заиста желети, да је дужи рок био уговорен, на што се и тежило, ну по што је између Аустро-Угарске и Турске постојао уговорен толики исти рок, то је продужење било немогуће. Све друге погодбе о железници или [illegible] из самог Берлинског Уговора, или нису по себи никакав терет, но међусобна потреба.

Био би терет и то опасан, да је примљен захтев Аустро-Угарски, да се обвежемо, да ћемо експлоатацију своје железнице и у новим и у [illegible] страницама предати „Друштву турских железница", коме је на челу стајао Барон Хирш, [illegible] аустро-угарски поданик, а то би значило толико, као да бисмо предали и самој држави Аустро-Угарској. За то су, уз тај захтев, Аустријанци почели били да прете.

Они беху дозвали Барона Хирша у Берлин, па га упутили Ристићу. Од њега, а и непосредно беше Ристић сазнао, да је Барон Шветел био спремио пројекат, којим би нас хтео *безусловно обвезати да дамо Хиршу експло-*

атацију железнице, остављајући нам одрешене руке односно грађења. То је дало повода, те је Ристић 14 јуна, представио, Гофу Андрашију, колико је неправедан пројекат његовога Начелника.

— Хтети нас обвезати — говораше Ристић — да направимо две пруге железничке, на Солун и Софију, које могу стати најмање 5—6 милиона дуката, даље хтети нас обвезати напред, да толике милионе предамо за тим у руке *неком трећем*, без детаљне, па готово и без икакве погодбе, а за све то обећати нам потпору за проширење наших граница на југо-истоку, па најпосле изнети нам ове услове у очи решавања нашег питања на Конгресу, па рећи „бирајте", то није ништа друго него *метнути нам нож под грло*. Овај нараштај није ослободио Кнежевину; сад ако ће њено увећање стати, поред дојакошњих жртава и нових милиона, па и стару тековину наших оцева осетно оптеретити, онда ја не смем узети на себе одговорност да што Кнезу предлажем у томе смислу. И да се Ц. Кр. Влада и не интересује за железницу у Србији, ми бисмо је морали правити; и да се она не заузима да се Хиршу да експлоатација, он би опет остао најозбиљнији конкуренат, али обећати му ек-

сплоатацију безусловно, то не смемо. Може бити речи о томе, да се Хиршу обећа првенство при једнаким условима, или тако нешто, па и у том случају са ресервом да Народна Скупштина пристане! —

— Драги г. Ристићу — рече Гроф Андрашија — ја морам да се браним од вашег схватања као да ја мислим ставити вам *„нож под грло"*. Молим вас, да верујете на кавалерску реч, да ја нисам ни прочитао то, што је спремио мој Начелник Барон Швегел (овде Гроф додаде мимиком оно, што није хтео да искаже речима. Та пантомина показа, да не треба баш тако озбиљно узимати оно, што каже Барон Швегел). Што се тиче ваше ресерве са Скупштинским пристанком на нашу погодбу, ма каква она била, ја од ње зазирем, јер ми ваша Скупштина не улева довољно поверења! —

— Ја сам готов примити на се обвезу да ће Кнежевска Влада не само изнети пред Скупштину нашу погодбу, него да ће је и озбиљно бранити! — рече Ристић.

— Тај предлог већ заслужује да се узме у озбиљну оцену! — рече Гроф.

Овај одсудан отпор донео је собом, да Аустро-Угарска није даље тражила Концесију експлоатације за Хирша.

Што се тиче самога питања о железници у основу, оно не потребује никаквог објашњења. Грађење железнице кроз Србију решавано је више пута, па и законом од 12 Марта 1875 године последњи пут. Потребу железнице већ више нико није ни покушавао да спори.

Трећи предмет потписане у Берлину конвенције тиче се прокопавања Ђердапа.

Познато је, да се Србија, од како постоји као Кнежевина из обзира одбранбених одупирала намерама, којима је смер био, да се Ђердап прокопа, а последњи пут, за време Намесништва 1871. год., приликом Конференције Лондонске, која се бавила Црноморским питањем. Ну од тога времсна догађаји су уклонили узроке, који су Србији наметали ову политику отпора, која је без сумње и за нашу трговину штетна била. Турска, наш вековни непријатељ, не допире више до Дунава, те да имамо потребу бранити се од ње Ђердапом; градови дунавски, из којих нас је непријатељ могао нападати, морају се по одредбама Берлинског Уговора порушити, а војни бродови неће више моћи Дунавом, ниже од Ђердапа, пловити. Те су промењене околности допустиле и нама, не само да се не противимо, но су нам

налагале и дужност, да желимо, да се Ђердап што пре очисти, још ако је могуће, без наших жртава. *И то је све, што смо, у погледу на чишћење Ђердапа, и потписали*, а што би, и без нашег потписа по самом Уговору Берлинском, следовало.

Закључење те конвенције био је услов за потпору, коју нам је указала Аустро-Угарска. Ако сад ставимо на теразије обвезе, које смо примили овом конвенцијом, са користима, до којих нам је Аустро-Угарска помогла да дођемо, онда, неће се наћи ни један глас, који би спорио умесност поступању Владе Српске.

Из дојакошњег разлагања ми смо у стању оценити, како бисмо прошли без потпоре суседне нам Монархије. Без њенога гласа, наша би граница, западно, остала без Преполачког теснаца (Самокова), јужно: без Врање и Грделице, а источно: без Пирота, без једног дела среза Трнског и без целог простора до Балкана и Св. Николе. То би било у случају, да се Аустро-Угарска само пасивно држала према нама; а да смо је још одрицањем, да закључимо конвенцију, раздражили, па да је она према нама заузела положај непријатељски, наша би штета била на Конгресу недогледна. Јер кад је *вето*, које је она подигла била противу увећања Црне Горе, било довољно, да

јој смањи са две трећине Свето-Стеванске тековине; кад је њено *вето* против придружења Србији Ново-Пазарског предела било довољно, да ово питање не дође ни на дневни ред Конгресни — онда није тешко извести све, што би нам могао донети њен противан а моћан глас.

* * *

И Србија, као Кнежевина, могла је, после Св. Стеванских Одлука, заиста бити задовољна исходом свога питања на Берлинском Конгресу. Али, са гледишта опште Српскога, мора се жалити за Уговором Св. Стеванским због решења, које је у Берлину дано питању о судбини Босне и Херцеговине. Из извештаја Српскога Заступника за време Конгреса у Берлину могло се видети, да се нешто иза брда ваља, али шта, то је остало густом тамом покривено до саме одлуке. Вредно је, међу тим, узети на знање ове врсте из његових извештаја :

„Док се пређе држало, пише Ристић, да ће се питање Босанско решити привременом окупа-

цијом Аустро-Угарском, која би престала кад и Руска у Бугарској, сад је реч, и то озбиљна, да се не само Босна, но и Херцеговина анектује Аустро-Угарској.

„Званична Енглеска подржава Аустро-Угарску претенсију, и ту лежи тајна Аустро-Угарских изгледа на успех.

„Лорд Биконсфилд вели, да је дошао на Конгрес, да Турску поткрепи и препороди. Налазећи да Турској долази слабост од њене територијске протегнутости, он допушта, да јој се сви непотребни и слаби делови одсеку, па што јој остане, ту да се прикупи и да своју снагу концентрује. Као такав болан део њен сматра он и Босну и Херцеговину, па и потпомаже Аустрију у њеној претенсији, ма да је пређе имао, а можда и сад има, скрупул да се тиме ствара опасна прецеденција, што једна држава може другој и без рата и драге воље да отргне две провинције.“

Какве погодбе у томе питању постоје између Русије и Аустро-Угарске и од када се дотирају, може Ристић само да нагађа, али што се тиче положаја, који Русија у овоме тренутку према Босанском питању заузима, он зна и види, да је она прегла да у свему попушта.

— Па каква утеха остаје нама — упитао је Ристић Руске Пуномоћнике на Конгресу.

— „Остаје Вам — рече му Барон Жомини — та утеха, што ће то стање бити *за време*, јер кроз 15 год. најдаље, ми се морамо рачунати са Аустријом".

Тако му је исто говорио и Гроф Шувалов.

Међу тим Андрашија још није био задовољан. Није му доста била Босна и Херцеговина. Он је тражио још и теснац Ново-Пазарски до Митровице. Ако од стране Русије — јављаше Ристић — узвлада и даље ова ресигнација, која се сада опажа, Аустро-Угарска имаће и то.

Ристић није могао поуздано да сазна, какве су побуде определиле Аустро-Угарску, да прими у своју средину овај елеменат слабости и компликација, али се држи, да су то били војни разлози, по којима је она желела доћи у стање, да, железницом кроз Босну, извезе своју војску у Солун, а одатле заузме повољне положаје пре, него што би се Русија могла и приближити Балкану.

Тако су се тумачили онда разлози, који су довели до Аустро-Угарске окупације. Ну, данас су већ много потпунија обавештења о оној тачци Берлинских одлука, која Аустро-Угарској предаје окупацију Босне и Херцеговине (Чл. 25 Берлинског Уговора). Ови листови

Аустро-Угарска успе у својим тежњама, и она би, уз такво заузимање, кад тад и успела, *и да није било Српско-Турскога рата*, јер њена тежња за Босном не беше случајна и пролазна, но стална и непроменита. После планова свемоћнога некад Напалеона III, којима је он спремао злу коб Босни и Херцеговини и раније, а нарочито од његова састанка са Царем Фрањом Јосифом у Салцбургу 1867, дошао је на ред у томе правцу и Немачки Канцелар. Он је, одмах после Садове, осетио потребу да своју политику упути у истоме правцу и он ју је и упутио с таквим упорним настојавањем, да би он, без сваке сумње, нашао пута и начина да види своје тежње успехом увенчане и без нашега рата од 1876 — само, што би без тога рата било велике штете за Србију а смемо слободно рећи, и за цело Српство. Босна и Херцеговина остале би да дочекају своју данашњу, а можда и гору судбину, пре а после, а Србија не би без рата дошла до своје независности, до свога увећања и до свога оснажења у становништву, у новим градовима и тврдим границама и не би дала доказа, да она води коло Српско. Шта више, правац, који је владао на Берлинском Конгресу, задовољио се окупацијом, од које има наде и на ослобођење,

садрже довољно доказа, да прави ауктор данашње судбине ових Српских покрајина није био нико други него тада свемоћни Канцелар Немачке Царевине Кнез Бисмарк. Он је, на састанку у Салцбургу, склонио Аустро-Угарског Министра Спољ. Послова, Грофа Андрашија, да у томе питању одустане од отпора у коме се стално налазио према жељи свога Суверена и бечких војних кругова, а да је Андрашија заиста био противан тежњама њиховим на Босну и Херцеговину постоје неоспорни докази, које ће време на јавност изнети. Кнез Бисмарк склонио је, за тим, Енглески Кабинет, да прихвати те тежње, па да предложи Аустро-Угарску окупацију на Конгресу, а за то је примио на себе обавезу, да усвоји и потпомогне погодбе, које је Енглески Кабинет закључио у Лондону са Русијом, преко Грофа Шувалова, о стипулацијама Св. Стеванског Уговора. Знамо, такође, из ових листова, како се Немачки Канцелар заузимао код чланова Конгреских, да се задовоље жеље Аустро-Угарској у ономе обиму, који она сматра као своју сферу, а ту је поглавито нишанио на Босну и Херцеговину.

Толико заузимање Представника онако моћне државе, као 'што тада беше Немачка Царевина, било је више него довољно, да

Аустро-Угарска успе у својим тежњама, и она би, уз такво заузимање, кад тад и успела, *и да није било Српско-Турскога рата*, јер њена тежња за Босном не беше случајна и пролазна, но стална и непроменита. После планова свемоћнога некад Напалеона III, којима је он спремао злу коб Босни и Херцеговини и раније, а нарочито од његова састанка са Царем Фрањом Јосифом у Салцбургу 1867, дошао је на ред у томе правцу и Немачки Канцелар. Он је, одмах после Садове, осетио потребу да своју политику упути у истоме правцу и он ју је и упутио с таквим упорним настојавањем, да би он, без сваке сумње, нашао пута и начина да види своје тежње успехом увенчане и без нашега рата од 1876 — само, што би без тога рата било велике штете за Србију а смемо слободно рећи, и за цело Српство. Босна и Херцеговина остале би да дочекају своју данашњу, а можда и гору судбину, пре а после, а Србија не би без рата дошла до своје независности, до свога увећања и до свога оснажења у становништву, у новим градовима и тврдим границама и не би дала доказа, да она води коло Српско. Шта више, правац, који је владао на Берлинском Конгресу, задовољио се окупацијом, од које има наде и на ослобођење,

а од анексије, коју је предлагао Наполеон III и коју су могле зле прилике фактички донети, била би нада свакојако мања. Од роба икад, од гроба никад.

Будућност ће доказати, да се Србија нема кајати, но на против, да има узрока, да себи честита, што је 1876 развила Српску Заставу и ушла одважно у рат.

XV.

Проглашење Државне Независности.

—

Чланци Берлинскога Уговора односни на Србију поверени су, у достоверној копији, Заступнику Србијином с примедбом, да се не предају јавности, докле Велике Силе потписнице не ратификују Уговор Берлински.

Српска Народна Скупштина била је у јулу 1878 год. на окупу. Она их је (10 јула) усвојила. Кад су утврђени у облику закона, они још нису могли бити обнородовани из обзира на захтев, који је горе поменут. А кад је Уговор Берлински и своју ратификацију добио, онда су и чланци Берлинскога Уговора односни на Србију свечано обнародовани као закон. То је било 10 августа 1878 године.

Закон о независности Србије гласио је у својој потпуности овако:

jouissance des droits civils et politiques, l'admission aux emplois publics, fonctions et honneurs ou l'exercice des différentes professions et industries dans quelque localité que ce soit.

La liberté et la pratique extérieure de tous les cultes seront assurées à tous les ressortissants de la Serbie aussi bien qu'aux étrangers, et aucune entrave ne pourra être apportée soit à l'organisation hiérarchique des différentes communions, soit à leurs rapports avec leurs chefs spirituels.

ARTICLE XXXVI.

La Serbie reçoit les territoires inclus dans la délimitation ci-après :

La nouvelle frontière

политичких права, да не буде примљен у јавне службе, звања и части, или да не врши разне занате и индустрије ма у ком месту то било.

Слобода и јавно вршење црквених обреда биће ујамчени свима српским грађанима, као и странцима, и никаква сметња неће се моћи чинити хијерархијском уређењу разних вероисповеди, нити односима њиховим са црквеним старешинама својим.

ЧЛАНАК XXXVI.

Србија добија земљиште, које обележавају следеће границе :

Нова граница Ср-

suit le tracé actuel en remontant le thalweg de la Drina depuis son confluent avec la Save, laissant à la Principauté le Mali-Zvornik et Sakhar, et continue à longer l'ancienne limite de la Serbie jusqu'au Kopaonik, dont elle se détache au sommet du Kanilug. De là, elle suit d'abord la limite occidentale du Sadnjak de Nisch par le contrefort sud du Kopaonik, par les crêtes de la Marica et Mrdar-Planina, qui forment la ligne de partage des eaux entre les bassins de l'Ibar et de la Sitnica d'un coté, et celui de la Toplica de l'autre, laissant Prépolac à la Turquie.

Elle tourne ensuite vers le Sud par la ligne

бије иде садашњом пругом, коритом Дрине, од утока ове реке у Саву, остављајући Србији Мали Зворник и Сакар, па даље старом границом Србије све до Копаоника, од кога се одваја на врху Канилуга.

Одатле она иде најпре западном међом Нишког Санџака преко јужне стрмени Копаоника гребеном Марице и Мрдар-Планине, који образују вододелницу између долине Ибра и Ситнице са једне, и Топлице са друге стране, остављајући Преполац Турској,

За тим граница скреће на југ водо-

de partage des eaux entre la Brvenica et la Medvedja, laissant tout le bassin de la Medvedja à la Serbie, suit la crête de la Goljak-Planina (format le partage des eaux entre la Kriva-Rjéka d'un côté et la Poljanica, la Vétemica et la Morawa de l'autre) jusqu'au sommet de la Poljanica. Puis elle se dirige par le contrefort de la Karpina-Planina jusqu'au confluent de la Koinska avec la Morawa, traverse cette rivière, remonte par la ligne de partage des eaux entre le ruisseau Koinska et le ruisseau qui tombe dans la Morawa près de Neradovce, pour rejoindre la Planina St. Ilija juspu'au mont Ključ et passant par les points indiqués

делницом између Брвенице и Медвеђе, остављајући целу долину Медвеђе Србији, иде даље гребеном Гољак-Планине, (која дели воде Криве реке с једне стране а Пољанице, Ветернице и Мораве с друге стране) — све до врха Пољанице. За тим нова граница иде стрменом Карпинске Планине до утока Којинске у Мораву, прелази Мораву, па се пење уз вододелницу између потока Којинског и потока што утиче у Мораву близу села Нерадовца, те се више Трговишта састаје с планином Св. Илије. Од ове тачке иде гребеном Св. Илије до брега Кључа, па прелазећи

sur la carte par 1516 et 1547 et par la Babina Gora, elle aboutit au mont Crni-Vrh.

A partir du mont Crni-Vrh, la nouvele délimitation se confond avec celle de la Bulgarie, c'est-à-dire :

La ligne frontière suit la ligne de partage des eaux entre la Struma et la Morawa par les sommets du Streser, Vilogolo et Mešid-Planina, rejoint par la Gačina, Crna-Trava, Darkovska et Drainica plan, puis le Deščani Kladenec, la ligne de partage des eaux de la Haute-Sukova et de la Morawa, va directement sur le Stol et en descend pour couper, à 1000 mètres au Nord-

преко тачака, које су на карти означене бројевима 1516 и 1547 и преко Бабине Горе свршују се код Црног Врха.

Од Црног Врха нова је граница Србије она иста, која и Бугарске, т. ј. она иде вододелницом између Струме и Мораве, преко врхова Стрешера, Вилоглава и Мешид-Планине, састаје се преко Гачине, Црне-Траве, Дарковске, Дрејнице-Планине и Дешчанског кладенца с вододелницом високе Сукове и Мораве те иде право к Столу; са Стола се нова граница спушта, те на 1000 метара северозападно од села Сегуше пресеца Софијско - Пиротски друм.

Ouest du village de Seguša, la route de Sofia à Pirot. Elle remonte, en ligne droite, sur la Vidlič-Planina, et de là, sur le mont Radočina, dans la chaîne du Kodža-Balkan, laissant à la Serbie le village de Doikinci et à la Bulgarie celui de Senakos.

Du sommet du mont Radočina, la frontière suit vers le Nord-Ouest la crête des Balkans par Ciprovec Balkan et Stara-Planina jusqu'à l'ancienne frontière orientale de la Principauté de Serbie près la Koula Smiljova-Čuka et, de là, cette ancienne frontière jusqu'au Danube qu'elle rejoint a Rakovitza.

ARTICLE XXXVII.

Jusqu' à la conclusion de noveaux arrangements, rien ne sera

Отуд се пење правце на Видлић планину а одовуд на Радочину, у ланцу Коџа-Балкана, остављајући Србији село Дојкинце а Бугарској село Сенокос.

Са врха Радочине граница иде северо-западно гребеном Балкана преко Кипровачког Балкана и Старе-Планине до старе источне границе Кнежевине Србије, близу карауле Смиљеве Чуке, а отуда старом границом све до Дунава, где се свршује код Раковице.

ЧЛАНАК XXXVII.

До закључења нових погодаба ништа у Србији неће бити

changé en Serbie aux conditions actuelles des relations commerciales de la Principauté avec les pays étrangers.

Aucun droit de transit ne sera prélevé sur les marchandises traversant la Serbie.

Les immunités et priviléges des sujets étrangers, ainsi que les droits de juridiction et de protection consulaires tels qu'ils existent aujourd'hui, resteront en pleine vigueur tant qu'ils n'auront pas été modifiés d'un commun accord entre la Principauté et les Puissances intéressées.

промењено у садањим условима трговачких односа Кнежевине са страним државама.

За еспап, који буде пролазио кроз Срб.:-ју, неће се наплаћивати никаква транзитна (провозна) такса

Права и повластице страних поданика, као и право консулске јурисдикције и заштите, као што данас постоје, остаће у пуној снази све док се не измене узајамним договором између Кнежевине и интересованих Сила.

ARTICLE XXXVIII.

La Principauté de Serbie est substituée, pour sa part, aux en-

ЧЛАНАК XXXVIII.

На Кнежевину Србију прелазе, у колико се ње тичу, об-

gagements que la S. Porte a contractés, tant envers l'Autriche-Hongrie qu' envers la Compagnie pour l'exploitation des chemins de fer de la Turquie d'Europe par rapport à l'achèvement et au raccordement ainsi qu'à l'exploitation des lignes ferrées à construire sur le territoire nouvellement acquis par la Principauté.

Les conventiones nécessaires pour régler ces questions seront conclues, immédiatement aprés la signature du présent Traité, entre l'Autriche-Hongrie, la Porte, la Serbie, et, dans les limites de sa compétence, la Principauté de Bulgarie.

везе, које је Висока Порта уговорила, како са Аустро-Угарском, тако и са дружином (компанијом) за експлоатацију железница у Европској Турској, односно довршетка, везе и експлоатације гвоздених пруга, које имају да се подигну на земљишту, које је сада Кнежевина задобила.

Потребне конвенције за уређење ових питања, биће закључене одмах по потпису овог уговора, између Аустро-Угарске, Порте, Србије и Бугарске, у колико ова буде за то надлежна.

ARTICLE XXXIX.

Les Musulmans qui possédent des propri-

ЧЛАНАК XXXIX.

Мусулмани, који имају имања на зем-

étés dans les territoires annexés à la Serbie et qui voudraient fixer leur résidence hors de la Principauté, pouront y conserver leurs immeubles en les affermant ou en les faisant administrer par des tiers.

Une commission Turco-Serbe sera chargée de régler dans le délai de trois années, toutes les affaires relatives au mode d'aliénation, d'exploitation ou d'usage pour le compte de la S. Porte, des propriétés de l' Etat et des fondations pieuses (Vakoufs) ainsi que les questions relatives aux intérêts des particuliers qui pourraient s'y trouver engagés.

ARTICLE XL.

Jusqu' à la conclusion d'un traité entre

лишту Србији присаједињеном, а желели би да се настане изван Кнежевине, моћи ће своја непокретна имања у Србији да задрже, дајући их под закуп или другима на управљање.

Турско-српска комисија имаће задатак да у року од три године дана уреди све што се односи на начин отуђења, експлоатације или на употребу за рачун В. Порте, свију државних и вакупских добара, као и питања односна на приватне интересе, који би ту могли бити умешани.

ЧЛАНАК XL.

До закључења уговора између Србије

la Turquie et la Serbie, les sujets serbes voyageant ou séjournant dans l'Empire ottoman seront traités suivant les principes généraux du droit international.

ARTIKLE XLI.

Les troupes serbes seront tenues d'évacuer dans le délai de quinze jours à partir de l'échange des ratifications du présent Traité, le territoire non compris dans les nouvelles limites de la Principauté.

Les troupes Ottomanes évacueront les territoires cédés à la Serbie dans le même délai de quinze jours. Il leur sera toutefois accordé un terme supplémentaire du même nombre de jours, tant pour quitter les places fortes et pour

и Турске, поступаће се с поданицима српским, који путују или станују у Отоманској Царевини, по општим начелима међународног права.

ЧЛАНАК XLI.

Српска војска биће дужна у року од петнаест дана, рачунећи од дана кад се измењају ратификације овога уговора, да напусти све земљиште, које није обухваћено у новим границама Кнежевине Србије.

Турска војска у истом року од петнаест дана, напустиће земљиште, које је уступљено Србији. Само што ће се турској војсци продужити рок са толико исто дана, како да напусти тврђаве и из њих извуче

en retirer les approvisionnements et le matériel, que pour dresser l'inventaire des engins et objets qui ne pourraient être enlevés immédiatement.

ARTIKLE XLII.

Le Serbie devant supporter une partie de la dette publique ottomane pour les nouveaux territoires qui lui sont attribués par le présent Traité, les Représentants à Constantinople en détermineront le montant, de concert avec la S. Porte, sur une base équitable.

Conforme à l'original
(s.) Radovitz.

храну и материјал, тако и да попише сва оруђа и друге предмете, које не би могла одмах собом однети.

ЧЛАНАК XLII.

По што Србија има да прими на себе један део турског државног дуга за ново земљиште, које јој се садањим Трактатом уступа, Представници у Цариграду одредиће његову количину у сагласности с Високом Портом, а на правичној основи.

Верно оригиналу
Радовић с. р.

Члан II.

Овај Народном Скупштином узети на знање део Берлинскот Уговора од $^{1}/_{13}$ јула ове 1878 године у колико се тиче Србије, обнародоваће се у своје време (ставивши пред чланке дотичне бројеве уговора,) као закон, по коме ће се поступати; а настаће се да се поједине одредбе као о консулској јурисдикцији, и т. д. друкчије и сагласно с независношћу определе.

У колико би за појединa закључења уговора потребовао даљи законодавни или уставотворни поступак, и тај ће се имати у своје време испунити.

Чл. III.

Овај закон ступиће у живот кад Књаз прокламацијом својом независност Србије и њено земљиштно увећање обнародује.

Препоручујемо Нашем Министарском Савету, да овај закон обнародује, и о извршењу његовом да се стара, властима пак заповедамо, да по њему поступају, а свима и свакоме, да му се покоравају.

У Крагујевцу 1878.
14. јула.

(М. П.) **М. М. Обреновић** с. р.

Видео и ставио државни печат,
чувар државног печата
Министар правде,
Јеврем Грујић с. р.

Заступник Председника Министарског Савета
Министар Иностр. Дела,
Јов. Ристић с р.
Министар Правде,
Јеврем Грујић. с. р.
Министар Унутрашњих Дела,
Рад. Милојковић с р.
Министар Просвете и Црк. дела,
А. Васиљевић с. р.
Министар финансије,
В. Јовановић с. р.
Заступник Мин. Грађевина
Министар финансије,
В. Јовановић. с. р.
Министар Војни,
С. Грујић. с. р.

У исто време изашла је Кнежева Прокламација, која је обзнанила Народу резултат борбе вођене за време његовог другог рата. Она укида ратно стање у Србији, са којим су престале и неке од оних особених мера, које је ратно стање изазвало, докле су опет неке друге мере и даље остале, као потребне до потпуног прелаза у редовно стање

Прокламација Кнежева гласила је овако:

Срби!

Ја сам вас 1 декембра прошле године по други пут позвао на оружје: позвао сам вас овај пут не само у име ослобођења наше подјармљене браће, но и **у име независности наше драге отаџбине Србије**.

Ма да се ви још не бесте одморили од тешке неравне борбе, коју први пут водисмо, у савезу са нашом Црногорском браћом, против велике Отоманске Царевине; ма да се још не бесте ни опоравили од големих жртава, које тада поднесмо, — ви се ипак одазваste позиву свога Владаоца као достојни потомци својих славних предака.

Борећи се и против непријатеља, оружјем свагда, а бројем често надмоћнијег, и против љуте зиме, која тада владаше, ви освајасте јаке градове и непроходне кланце, које непријатељ беше посео. Савлађујући и људске и природне

препреке, ви корачасте од једне победе другој. У кратком времену од шест недеља дана, ви продресте брзином муње на Косово, где после пет стотина година би отпевана победна песма Српска у тужној цркви Грачаници. Више хиљада непријатељских војника падаше у ваше руке, као и други многобројни трофеји: многе заставе непријатељске, око три стотине топова и више хиљада пушака најновије системе, поред неизмерне количине муниције свакога рода. У сјајном лету вашем требаше вам само још један корак напред, па да се српске победоносне заставе развију и у Приштини, Скопљу и Призрену, овим старим престоницама Немањића, но примирје закључено 19 јануара ове године претече вас и заустави.

Срби! Вашим победоносним походом повесница српска би обогаћена новим сјајним листовима. Победна имена: Св. Никола, Бела Паланке, Пирот, Ниш, Грделица и Врања, остају да се вечно блистају у повесници, као звезде, које ће дальном потомству осветљавати ваше врлине и показивати свету све, што је кадар да изврши један мали народ, одушевљен патриотством, а вођен идејом слободе.

Нека вам је хвала пред Богом и људма, Моји дивни јунаци!

Благодарећи нашим племенитим жртвама, ми смо били срећни, да видимо *ослобођен* знатан

број наше подјармљене браће, да их видимо слободне, и да се с њима, сад први пут после Косова, братски загрлимо.

Ако сам ја 1 децембра прошле године огласио, да се прекидају везе, у којима Србија не могаше даље остати *без свог понижења*; ако сам ја тада васалство Србије прекинуо, — ви сте, храбри борци српски, на бојном пољу потврдили, да је Србија кадра да уђе у ред независних држава, да је кадра своју независност да извојује, и да, у исти мах, дâ јемства, да ће је умети и бранити, ако затреба, и оружјем у руци.

Претходни Уговор мира, закључен пред зидовима Цариградским 19 фебруара у Св. Стевану, није ни Србију изгубио из вида. Веледушни Цар, који је слободу источних хришћана узео под своју моћну заштиту, обвезао је Отоманску Порту, да се одрекне свога господарства над Србијом.

1 јуна, за тим, састао се у Берлину Конгрес Великих Сила, који је коначно уредио питања покренута Св. Стеванским Уговором Он је поново испитао и српску ствар, коју је Мој Опуномоћени Министар Иностраних дела заступао са толико мудрости и патриотства, да ми је дужност, овом приликом, изјавити му јавно своју признателност.

Уговор, потписан 1 јула у Берлину Пуномоћницима Великих Сила, повратио је мир Истоку. И ако овај Уговор није намирио све жеље српске, опет, према приликама, у којима је ова велика међународна погодба утврђена, Србија има да буде захвална на високој благонаклоности Великих Сила.

Европа је признала Србији **независност**, везавши је за један услов, којим сам Ја примио, вољан, да га савесно испуним.

Европа је пристала, да највећи део оних становника Старе Србије, које смо ми ослободили, остане с нама у државној заједници тако, да је Србија сад увећана више него четвртином свога дојакошњега земљишта.

Блага, дакле, која сам Ја срећан да могу данас обзнанити Своме драгом Народу, то су: *Мир, Независност Србије и Ослобођење* једног знатног дела наше патничке браће.

Обезбеђени благодетима мира, примљени у ред независних држава, ојачани заједницом наших нових суграђана, заклоњени новим јаким границама, — ми смо добили нову чврсту основу за повољан развитак.

Ми смо ове ресултате искупили скупим жртвама. Међу нама нема ни једнога, који за њих није поднео осетних удара било у губитку својих најдражих, било у своме имању,

број наше подјармљене браће, да их видимо слободне, и да се с њима, сад први пут после Косова, братски загрлимо.

Ако сам ја 1 децембра прошле године огласио, да се прекидају везе, у којима Србија не могаше даље остати *без свог понижења*; ако сам ја тада васалство Србије прекинуо, — ви сте, храбри борци српски, на бојном пољу потврдили, да је Србија кадра да уђе у ред независних држава, да је кадра своју независност да извојује, и да, у исти мах, дâ јемства, да ће је умети и бранити, ако затреба, и оружјем у руци.

Претходни Уговор мира, закључен пред зидовима Цариградским 19 фебруара у Св. Стевану, није ни Србију изгубио из вида. Веледушни Цар, који је слободу источних хришћана узео под своју моћну заштиту, обвезао је Отоманску Порту, да се одрекне свога господарства над Србијом.

1 јуна, за тим, састао се у Берлину Конгрес Великих Сила, који је коначно уредио питања покренута Св. Стеванским Уговором Он је поново испитао и српску ствар, коју је Мој Опуномоћени Министар Иностраних дела заступао са толико мудрости и патриотства, да ми је дужност, овом приликом, изјавити му јавно своју признателност.

Уговор, потписан 1 јула у Берлину Пуномоћницима Великих Сила, повратио је мир Истоку. И ако овај Уговор није намирио све жеље српске, опет, према приликама, у којима је ова велика међународна погодба утврђена, Србија има да буде захвална на високој благонаклоности Великих Сила.

Европа је признала Србији **независност**, везавши је за један услов, којим сам Ја примио, вољан, да га савесно испуним.

Европа је пристала, да највећи део оних становника Старе Србије, које смо ми ослободили, остане с нама у државној заједници тако, да је Србија сад увећана више него четвртином свога дојакошњега земљишта.

Блага, дакле, која сам Ја срећан да могу данас обзнанити Своме драгом Народу, то су: *Мир, Независност Србије и Ослобођење* једног знатног дела наше патничке браће.

Обезбеђени благодетима мира, примљени у ред независних држава, ојачани заједницом наших нових суграђана, заклоњени новим јаким границама, — ми смо добили нову чврсту основу за повољан развитак.

Ми смо ове ресултате искупили скупим жртвама. Међу нама нема ни једнога, који за њих није поднео осетних удара било у губитку својих најдражих, било у своме имању,

било у своме здрављу; но и ако је сваки од нас појединце сиромашнији, но што је био пре рата, сви скупа смо и јачи и богатији. *Сви скупа имамо узрока, да будемо и задовољни и поносни.* Ко је од нас преживео кризе и опасности, кроз које смо прошли, тај има права, да живи у поносној свести, *да није узалуд живео*; они пак јунаци, којима је суђено било, да покривајући славом наше заставе, остану на пољу части и слободе, остаће да живе вечно у успомени захвалног потомства, да се славе у повесници источног препорођења.

Ми смо према њима већ извршили једну патриотску дужност, издавши на последњој Скупштини Народној закон, који достојно обезбеђује опстанак удовица и сирочади њихових као и опстанак наших рањених, који су за рад неспособни постали.

Срби! Од данас престаје ратно стање у Србији, а с њим престају и неке од оних особених мера, које је ратно стање изазвало, докле опет неке друге мере и даље остају, као потребне до потпуног прелаза у редовно стање.

Враћајући се сад пословима мира, имајмо на уму, да су догађаји створили Србији нов положај. Ушавши у ред независних држава, Србија је примила на себе много већу одговорност, како за своје спољашње одношаје,

тако и за свој унутрашњи рад. Независна Србија мора бити сложна, озбиљна, мора у свима својим предузецима ићи измереним корацима, како да се, с једне стране, потпуно користи својим драгоценим тековинама, а с друге, да сад више но икад обезбеди себи симпатије европских држава, које су нас примиле у своју средину. С поља мудри, а унутра чврсти односшаји, — то су једини путеви, на којима може процветати *Независна Србија*.

Нека је Господ Бог узме под своје свемоћно закриље!

У Београду, 10 августа 1878.

Милан Обреновић
Књаз Српски.

XVI.

Независност Српске Цркве у Србији.

После ослобођења Србије остали су односаји Српске Цркве са Цариградском Патријаршијом неуређени све до 1832. Тада су они утврђени уговором, који је обухватио оне две Епархије, што беху припале Србији, Београдску и Ужичку. У време Уговора, названог Конкордата, седео је на Васељенском Престолу Патријарх Константије. Он је 1832 потписао са свима члановима Св. Синода записник уведен у Кодекс Велике Цркве, који је положио основе самосталној Управи Српске Цркве. По тим основима бирају Митрополита и Епископе у Србији Кнез и Народ без икаквог учешћа Васељенске Цркве, која се обвезује. да не чини никаква приговора ни о начину избора, ни о народности изабраних лица. Архиепископ Бео-

градски носиће титулу *Митрополита целе Србије*, коме ће бити потчињени сви Епископи земаљски; изабрани Митрополит неће бити дужан, да, као дотле, иде у Цариград, да прими посвету од Патријарха; но ће Србија само известити Патријарха о учињеном избору, а он ће бити дужан да, без сваког одлагања, пошље свој пристанак писмено са својим првосвештеничким благословом.

За избор осталих Епископа изабраних у Србији није потребан *ни пристанак* Патријаршије, но ће Патријарах, како прими обзнану, послати изабраноме Епископу свој благослов. Приликом избора сваког новог Митрополита, Патријарху се шаљу на дар по 300 дуката, а приликом избора осталих Епископа не може Патријарах, ни под којим изговором, ништа тражити. Србија плаћа годишње Патријаршији за своје две епархије, Београдску и Ужичку, по 3000 гроша, а кад су јој доцније придружени и осталих шест округа, онда је, допуном Конкордата од 17 јула 1836 год. уговорено, да се Патријаршији плаћа још по 3000 гроша на име Тимочке Епархије, свега по 9000 гроша годишње.

Србија је исплатила Патријаршији и дугове како званe дворске, који су стајали на Епархијама Београдској и Ужичкој, и то (1826

год.) 137.000 гроша за Епархије Београдску и Ужичку, а (1834) 110.630 гроша за Епархију Тимочку.

У Конкордату од 1832 пада у очи једно начело, које је доцније усвојено и у Уставу од 1838 г. Као што је овде Султан себи задржао право, да се ни један Државни Саветник не може уклонити са свога звања без његова одобрења (члан 17), тако је и Патријарах унео у Конкордат једну тачку (7), да се Митрополит Србије не може дићи са свога престола без „законите воље" Цариградског Патријарха и пристанка Српскога Кнеза.

То правило није вредило и за Епископе.

Ово стање у одношајима између Српске Цркве и Цариградске Патријаршије трајало је све до проглашења независности Кнежевине Србије. После Берлинскога Конгреса Влада је Српска учинила корак у Цариграду, да се и Српска Црква призна за независну. Министар Спољашњих Послова издао је упутства Српскоме Посланику у Цариграду, да се у томе правцу обрати Цариградској Патријаршији, као надлежној. Разлози, на којима је основана жеља Србије, да види и своју Цркву као независну (автокефалну) изложени су у писму Министрову од 11 фебр. 1879. По што су ови разлози били меродавни за гледиште у овоме важноме пи-

тању, ми мислимо, да ћемо их најтачније изложити, ако овде изнесемо сâм текст тога писма у целини.

Упутства од 11 фебруара 1879 г. гласе:

Господине Посланиче,

Наступило је време, да предузмемо кораке за уређење наших црквених одношаја према Великој Цркви Цариградској.

По што је Србија престала бити саставни део Отоманске Царевине, природно је, да ни Црква наша не може остати у оном одношају према Цариградској Цркви, у коме се она налазила за време васалних одношаја Србије према Отоманској Порти. Ако Црква Католичка не познаје државних граница, Црква Православна, на против, не показује примера, да се представништво њено у једној држави може налазити у зависности од црквеног старешинства у другој држави; шта више, новија историја даје нам примера, да су државе, које су се образовале из појединих делова Турске, и Цркву своју изводиле испод хијерархијског старешинства цариградског. Грчка, која је припадала не само по вери но и по народности Цариградској Цркви, одвојила се од Цариградске Патријаршије, чим је своју државну независност прогласила. Јонски Острви, док су били под протекцијом Енглеском, зависили су у цр-

квеном погледу од Патријарха Цариградског, а како су, у најновије доба, придружени Краљевини Грчкој, ова је независност престала. Митрополит Јонски постао је одмах чланом Св. Синода Атинског.

Што је Цариградска Патријаршија признала најпре једноверној и једноплеменој Грчкој, па за тим једноверним и једноплеменим Острвима Јонским; то, уверени смо, неће она спорити ни Србији, која се, од како постоји као Кнежевина, њој обраћала са оним осећањима пијетета, која су јој вазда осигуравала најбоље и никад непомућене одношаје са Великом Црквом. Шта више, у данима искушења, у које је кад и кад западала Велика Црква, Српска Црква и Српска Држава остале су јој свагда верне и одане, па свој глас и свој ауктoритет употребљавале и преко граница Србије у корист слоге и заједнице са Великом Црквом.

И данас, кад би Србија консултовала своја осећања пијетета према Великој Цркви, она би срећна била да одржи и даље своје хијерархијске одношаје са Великом Црквом, ну она има да испуни дужности, које јој собом доноси њена државна независност.

Да, пали су сви основи, на којима је стајало васалство Србије; изгубили су важност трактати и хатишерифи, на којима је почивало

старо стање Кнежевине, па се са свим природно намеће питање: да ли може остати у важности Конкордат закључен између васалне Кнежевине и Цариградске Патријаршије 1832 године?

Ово питање, чим се положи, само је по себи већ решено. Кад нема више трактата ни хатишерифа, који су освештавали васалство Кнежевине, природно је, да не постоје више ни оне погодбе, које су на њиховом темељу утврђене, као што је Конкордат. Србија је иступила из састава Отоманске Царевине, и по сили једног великог међународног акта, ушла у ред независних држава. Са државом Српском повратила се у своју независност и Српска Црква.

То је данас и правно и фактично стање ствари, које не би даље потребовало никакве формалне расправе; ну ми желећи, да и даље останемо верни својим осећањима оданости према Патријарху Васељенском, нисмо ради, да се од њега хијерархијски растанемо без споразумљења и благослова Његове Светости.

У то име, ја сам примио налог од Његовог Височанства да на вас, Господине Посланиче, управим ова посматрања с препоруком, да их ви смерно поднесете Његовој Светости и да од њега запросите благослов за разре-

шење од дојакошњих архијерејских веза са уверењем, да ми, и ако смо, током историјских догађаја, принуђени, да учинимо овај корак, ипак смо далеко и од помисли, да бисмо се хтели одвајати и догматички од Велике Цркве. Ми ћемо и даље очувати догматичке везе са њом; она ће у нама и даље налазити свагда верне и одане православне синове, готове, да подржавамо њу и њен углед.

Ми остављамо Вама, Господине Посланиче, да се постарате извести ове налоге нашега узвишенога Господара у најподеснијој форми. Ми се надамо, да ћете ви умети извршити свој задатак, а да наши одношаји са Великом Црквом остану и даље срдачни, као што су и до сад били, а уздамо се, такође, да одзив, који ће наћи наш корак код Његове Светости, не може бити неповољан, јер смо уверени, да Патријаршија Цариградска неће хтети превидети ново стање ствари, које су догађаји створили, а Европа освештала.

Примите, Господине Посланиче, уверење мога одличног поштовања.

Београд, 11 фебр. 1879 г.

Јов. Ристић с. р.

Кнез Српски, одговарајући Патријарху Јоакиму III (25 апр.) на нотификацију његова ступања на престо Васељенске Патријаршије,

употребио је ту прилику, да му обрати пажњу на упутства издата Српскоме Посланику, а поглавар Српске Цркве, Митрополит Михаило, молио га је изречно (4 маја), да прими предлоге, које ће му поднети Српски Посланик о уређењу односаја између Српске и Васељенске Цркве.

Јоаким III био је просвећен и мирољубив Патријарах. И као што тада не беше ни мало данашње тесногрудости у односајима Патријаршије са негрчким народностима, Патријарах, у сагласности са Св. Синодом, призна и благослови потпуну независност Српској Цркви у Србији.

Српски Посланик, после преговора од мало месеца, био је у стању, да јави Влади Српској (26 окт. 1879) овај важан исход преговора, одајући пуно признање и срдачну захвалност одличном лицу, које тада сеђаше на престолу Васељенског Патријарха за његово лојално пријатељство и усрдно држање у нашем црквеном питању. Он је доставио Влади у исто време и писмо, којим Патријарах Јоаким III шаље свој благослов целом Народу Српском уз Синодски акат, којим се признаје аутокефалност (независност) Српској Цркви. Овај је акат снабдевен са потписом Патријарха и свију Митрополита, чланова Св. Синода.

Да би се ближе видео садржај ове важне Синодске одлуке, наводимо овде текст закључка њена, који је донесен после опширније каноничке мотивације.*) Он гласи:

„Према томе дакле, по што је благочастива и Богом чувана Кнежевина Србија, сада скоро Божијим Промислом оснажена и увећана, потпуну политичку независност добила, и по што су се Благочастиви, Богом утврђени и Премилостиви Кнез њен Господар Милан М. Обреновић IV и Преосвећени Архијепископ Београдски и Митрополит Србије, Господин Михаило, у име честитога клира и благочастивога Народа, писмима на Нас обратили и сходно политичкој независности и Црквену независност и самоуправу потражили, — Смерност је наша заједно са светим нашим Синодом Преосвећених Митрополита, Нашом по Св. Духу љубазном браћом и саслужитељима, нарочито се за ту ствар састала у Саборници Св. Великомученика Георгија, и посаветовавши се у Духу Светоме, нашли смо, да је молба њихова умесна и с духом Светих Правила и повременом црквеном праксом сагласна; па за то смо и одлучили Да православна Црква Српске Кнежевине, која је до сада преко Архијепископа

*) Види: Независност Српске Цркве проглашене 1879 у Београду у Државној Штампарији

Београдског и Митрополита Србије стајала у Каноничкој зависности и односу према нашем Светом, Апостолском и Патријаршком Престолу Цариградском, заједно са ново-присаједињеним њој епархијама и срезовима, или друкчије, Целокупна Православна Црква, која се садржи у границама политички и хорогравски увећане и потпуно ослобеђене Кнежевине Србије, од сада буде канонички самостална, независна и самоуправна, којој ће бити глава, као и свима Православним Саборним и Апостолским црквама сам Богочовек Господ и Спаситељ Наш Исус Христос, и која ће у стварима Црквенским имати и признавати за Представника свога Архиепископа Београдског и Митрополита Србије; а овај ће заједно са Сабором састављеним сходно Светим Правилима од Архијереја те црквенске области, управљати Црквенским стварима Кнежевине слободно и независно од сваког другог мешања и у Духу Светоме, као што божанствена и свештена Правила заповедају. Тако дакле и на томе установљену овим Синодским Актом Свету Цркву Кнежевине Србије признајемо и објављујемо за духовну нашу сестру, и свима православним црквама васељене препоручујемо, да је као такову припознају, и да је спомињу именом „Света Самостална Црква Српске Кнежевине", а тако исто

дајемо јој и све повластице и сва права старешинства, каква независном Црквенском Начелству следују, тако, да ће од сада Архиепископ Београдски и Митрополит Српски помињати при свештеној служби, „Свако Епископство православно", а опет хор тамошњих Преосвећених Архијереја спомињаће име његово. А што се на унутрашњу црквену управу односи, ту ће судити, решавати и одређивати независно он са својим светим Синодом, следећи учењу јеванђелском и свештеним предањима и наређењима Свете Православне наше Цркве. А да би се у живом и у цветајућем и у свему непромењеном стању одржавало узајамно духовно јединство, како према Цариградској Васељенској Христовој Цркви, тако и према осталим самосталним Хришћанским Црквама, дужан ће бити Архиепископ Београдски и Митрополит Србије: да по давнашњем и наслеђеном канонском узаконењу узајамног братског односа и везе, које код самоуправних Цркава влада, у свештеним Диптисима (Читуљама), помињати свете Патријархе; да узима свето миро од Матере Велике Христове Цркве Цариградске; да кад самоуправно бива проглашен за Председника свога месног Синода, шаље прописана инсталациона писма свима православним Патријарсима и другим самосталним Црквама; а

такође да се истима обраћа преко писама синодских и у могућим питањима од општег црквенског значаја, која општег гласа и одобрења потребују, као што ће опет и свака од речених Патријархијских и самосталних Цркава то исто чинити према Српској Цркви, сходно каноничком реду и обичају, који, као што смо казали, још од првих времена у Цркви Православној влада.

„На овима дакле одредбама саборно одлучујући у Духу Светоме, Велика Цариградска Христова Црква, проглашава Свету Цркву Српску за самосталну и самоуправну, и срдачно благосиљајући је, моли се са свом братском љубављу, да она на свагда остане утврђена и непоколебљива у вери и духовном јединству с Једном, Светом, Саборном и Апостолском Црквом, ради подизања тела Христовог, коме пристоји свака слава, част и поклон, заједно са Безначелним Његовим Оцем и Пресветим и Благим и Животворним Његовим Духом, сада и на веке. Амин.

Године Спаситељеве хиљаду осам стотина седамдесет девете.

Месеца Октобра, Индиктијона осмог."

ЈОАКИМ

ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ АРХИЈЕПИСКОП ЦАРИГРАДА, НОВОГА РИМА И ВАСЕЉЕНСКИ ПАТРИЈАРАХ, У ИМЕ ХРИСТА БОГА ДАЈЕ ГЛАС.

Ефески (МИТР.) **Агатанђео** САГЛАШАВА СЕ.

Смирњански Мелетије, САГЛАШАВА СЕ.

Никомидијски Филотије,
САГЛАШАВА СЕ.

Халиндонски Калиник,
САГЛАШАВА СЕ.

Дерконски Јоаким,
САГЛАШАВА СЕ.

Неокесарски Јеротије,
САГЛАШАВА СЕ.

Митимњански Пајсије,
САГЛАШАВА СЕ.

Имвријски Никифор,
САГЛАШАВА СЕ.

Фанаријофар. Константин,
САГЛАШАВА СЕ.

Кооски Мелетије,
САГЛАШАВА СЕ.

ПРИЛОЗИ

I

Преговори између Турске и Аустро-Угарске о Босни и Херцеговини са конвенцијом закљученом 21 априла 1879 у Цариграду.

—

Protocole No. 1.

Dans les pourparlers préliminaires intervenus entre Leurs Excellences Alexandre Carathéodory Pacha, Ministre des Affaires Etrangères et Munif Effendi, Ministre de l'Instruction Publique, de la part du gouvernement ottoman ; et Son Excellence M. le Comte Zichy, Ambassadeur d'Autriche-Hongrie et M. de Kosjek, Délégué-adjoint, de la part du gouvernement de S. M. I. et R. Apostolique, au sujet de la Convention proposée en dernier lieu par Son Excellence M. le Comte Zichy à la Sublime Porte, relativement à l'occupation de la Bosnie et de l'Herzégovine et à l'entrée des troupes Austro-Hongroises dans le Sandjak de Yéni-Bazar pour y tenir garnison, les Ministres Ottomans avaient déclaré que dans la pensée de leur Gouvernement ces négociations devaient avoir pour base les quatre points suivants :

1°. Reconnaissance des droits de souveraineté de S. M. I. le Sultan sur les provinces de Bosnie

et d'Herzégovine, ainsi que cela avait été convenu précédemment ;

2°. Mention expresse du caractère provisoire de l'occupation ainsi que cela est établi dans la déclaration donnée à Berlin par les plénipotentiaires d'Autriche-Hongrie ;

3°. Assimilation aux autres sujets ottomans des personnes originaires des provinces de Bosnie et d'Herzégovine lorsqu'elles séjourneront ou voyageront hors de ces provinces ;

4°. Fixation du nombre des troupes austro-hongroises qui en temps ordinaire devraient tenir garnison dans le district de Yéni-Bazar et détermination des lieux de garnison.

Son Excellence le Comte Zichy ayant fait connaître tout d'abord que ses instructions ne lui permetaient pas d'entrer en discussion sur le 2-me des quatre points sus indiqués, les Ministres Ottomans répondirent qu'en présence de cette affirmation de Son Excellence M. le Comte Zichy, ils se réservaient de revenir sur ce point lorsqu' ils se trouveraient en possession des instructions définitives de leur Gouvernement. Ils ajoutèrent que pour ce qui les concerne, ils maintenaient la discussion ouverte sur ce point.

Abordant alors le premier point, les Ministres Ottomans constatèrent la différence existant entre la phrase y relative du préambule du nouveau

projet qui porte que le fait de l'occupation ne préjuge pas en principe les droits de souveraineté de S. M. I. le Sultan, et le phrase correspondante du projet rectifié proposé à Vienne par le Comte Andrassy, d'après lequel le fait de l'occupation ne porte pas atteinte aux droits de souveraineté du Sultan. Les Ministres Ottomans exprimèrent le désir de s'en tenir à cette dernière rédaction par la raison qu'elle leur paraissait la seule conforme à la pensée des deux Gouvernements et qu'elle constituait un point incontesté dans les négociations qui s'étaient succédé jusqu'à présent.

Son Excellence M. le Comte Zichy maintint que ses instructions lui prescrivaient de ne pas se départir de la nouvelle rédaction et proposa de passer en attendant à l'examen du corps même de la Convention, sauf à discuter plus tard la rédaction du préambule.

En outre, au sujet de la tenue de garnison dans le district de Yéni-Bazar, il fit connaître qu'il était autorisé à remettre à la Sublime Porte simultanément avec la signature de la Convention la déclaration dont la teneur suit:

„Nous sommes prêts à faire ultérieurement des propositions spéciales, selon que le besoin se présentera, au sujet des points où nous tiendrons garnison et le nombre des troupes; pour cette fois, tout en nous réservant tous nos droits découlant

de l'article 25 du Traité de Berlin, nous n'avons pas l'intention d'avancer jusqu'à Mitrovitza ou Novibazar."

Moyennant remise de cette déclaration Son Excellence exprima la pensée que l'adoption des articles du nouveau projet relatifs à l'entrée des troupes austro-hongroises dans le district de Yéni-Bazar ne souleverait aucune dificulté auprès des Ministres Ottomans. Ces derniers à leur tour ajournèrent leur réponse.

Dans la séance tenue aujourd'hui 15/27 février au Ministère des Affaires Etrangères, les Ministres Ottomans déclarent qu' afin de donner une nouvelle preuve de l'esprit de conciliation que leur Gouvernement apporte dans cette négociation, ils consentent à ajourner pour le moment la discussion du texte du préambule sauf à y revenir et renvoyent l'examen de la proposition du Comte Zichy, relativement à l'entrée des troupes dans le Sandjak de Yéni-Bazar au moment où, en suivant l'ordre des articles de la Convention, il y aura lieu d'en parler.

On aborde ensuite la discussion du corps même de la Convention, et l'on arrête d'un commun accord les articles suivants :

1° L'administration de la Bosnie et de l'Herzégovine sera exercée, conformément à l'art. 25 du traité de Berlin, par l'Autriche-Hongrie ; toutefois,

le Gouvernement Austro-Hongrois n'objecte pas à conserver tous ceux des fonctionnaires actuels qui posséderaient les aptitudes nécessaires pour la bonne administration de leur emploi. En cas de remplacement, le choix du gouvernement Austro-Hongrois porterait de préférence sur les personnes originaires de ces provinces ;

2° La liberté et la pratique extérieure de tous les cultes existants seront assurées aux personnes habitant ou séjournant en Bosnie et en Herzégovine. Notamment pleine liberté est assurée aux musulmans dans leurs rapports avec leurs chefs spirituels. Les commandants des troupes de S. M. l'Empereur et Roi et les autorités administratives continueront à veiller avec le plus grand soin à ce qu'il ne soit porté aucune atteinte aux moeurs, à la liberté du culte, à la sécurité des personnes et des propriétés des musulmans. Toute agression contre des musulmans, leurs biens ou leur religion, sera sévèrement punie.

Le nom de S. M. le Sultan continuera à être prononcé dans les prières publiques des musulmans comme par le passé, en tant qu'il serait d'usage de hisser le drapeau ottoman sur les Minarets, cet usage sera respecté.

3° Les revenus de la Bosnie et de l'Herzégovine seront affectés exclusivement à leurs besoins,

leur administration et les améliorations jugées nécessaires ;

4° Les monnaies ottomanes effectives continueront à avoir libre cours en Bosnie et en Herzégovine ;

5° La Sublime Porte disposera à sa guise des armes, du matériel de guerre et autres objets appartenant au Gouvernement ottoman et qui se trouvaient dans les places fortes ou dans les garnisons.

A cet effet il sera dressé des inventaires avec l'intervention de commissaires des deux Gouvernements.

A la suite de l'adoption des articles précédents, les Ministres Ottomans proposent les deux articles suivants :

1° Les habitants de la Bosnie et de l'Herzégovine séjournant ou voyageant hors de ces provinces, continueront à être soumis aux lois et à la juridiction ottomane comme par le passé.

Quant à leurs rapports avec les Consulats de S. M. l'Empereur d'Autriche-Hongrie en Turquie, ils feront l'objet d'un arrangement ultérieur entre la Sublime Porte et l'Ambassade de S. M. l'Empereur et Roi.

2° Les deux gouvernements s'entendront également sur les rapports douaniers de ces provinces avec les autres provinces de l'Empire ottoman.

Son Excellence M. le Comte Zichy déclare

adhérer en général aux idées exprimées par ces articles et tout en faisant remarquer qu'ils lui paraissent comporter certaines modifications, il les accepte a d r e f e r e n d u m.

La séance est renvoyée à samedi prochain 17 février 1 mars 1879.

(Signés) : Al. Carathéodory. Zichy
Munif. Kosjek.

Protocole No. 2.

La Séance de la Commission Austro-Turque fixée précédemment à Samedi, 17 Février 1-er Mars, et renvoyée à Lundi 5/17 Mars à été tenue ce jour au Ministère des Affaires Etrangères.

Au commencement de la Séance, Son Excellence le Comte Zichy expose ce qui suit.

Dans le procès-verbal qui résume les pourparlers jusqu'à la Séance du 27 février inclusivement se trouve le passage suivant:

„Son Excellence M. le Comte Zichy ayant fait connaître tout d'abord que ses instructions ne lui permettaient pas d'entrer en discussion sur le 2me des quatre points sus-indiqués. les Ministres Ottomans répondirent qu'en présence de cette affirmation de Son Excellence M. le Comte Zichy, ils se réservaient de revenir sur ce point lorsqu'ils se trouveraient en possession des instructions définitives de leur Gouvernement. Ils ajoutèrent que pour ce qui les concerne, ils maintenaient la discussion ouverte sur ce point."

Pour éviter la possibilité même de tout malentendu, le Comte Zichy tient à préciser, qu' ainsi qu'il l'avait déclaré dès la première réunion, conformément aux ordres de son Gouvernement, et qu'il l'a répété plusieurs fois dans le courant des pourparlers, le Gouvernement Impérial et Royal considère la prétention du Gouvernement Ottoman au sujet de la mention dans la convention du caractère provisoire de l'occupation de la Bosnie et de l'Herzégovine comme inadmissible et que les instructions du comte Zichy ne lui permetaient pas d'admettre dans quelque forme et sous quelque condition que ce toit la discussion de ce point.

Les Ministres Ottomans s'en réfèrent à ce qui a été dit de leur part à ce sujet dans le protocole précédent.

Abordant ensuite la question relative aux rapports douaniers de la Bosnie et de l'Herzégovine avec les autres provinces de l'Empire Ottoman, Son Excellence le Comte Zichy fait connaitre qu'il est autorisé par son Gouvernement à faire la déclaration suivante :

„Le Gouvernement Impérial et Royal s'engage à entrer en pourparlers avec le Gouvernement Impérial Ottoman pour s'entendre sur les questions douanières dont le réglement sera considéré comme nécessaire ou opportun par suite de l'occupation de la Bosnie et de l'Herzégovine "

Les Ministres Ottomans prennent acte de cette déclaration.

Quant à l'article proposé par les Ministres Ottomans au sujet du traitement auquel seront soumis les habitants de la Bosnie et de l'Herzégovine séjournant ou voyageant hors de ces provinces, Son Excellence M. l'Ambassadeur d'Autriche-Hongrie propose qu'un article soit inséré dans la convention qui réserverait le règlement de cette question à une entente ultérieure. En attendant, il serait autorisé à déclarer au protocole que le S t a t u q u o observé actuellement à l'egard de ces habitant sera maintenu jusqu'à l'établissement de cette entente.

Les Ministres Ottomans répondent que tout en appréciant la valeur de la proposition faite par Son Excellence M. le Comte Zichy, ils ne sauraient se départir de leurs instructions. Ils prient Son Excellence de vouloir bien prendre en considération qu'aux yeux de leur Gouvernement, il est de la plus haute importance que ce point soit réglé définitivement par la convention de la manière qu' ils ont déjà indiquée.

Passant à la discussion de la tenue de garnison par les troupes Austro-Hongroises dans le Sandjak de Yéni Bazar, Son Excellence le Comte Zichy dit, qu'à la suite des remarques auxquelles a donné lieu de la part des Ministres Ottomans la

déclaration qu'il doit remettre à la Sublime Porte simultanément avec la signature de la convention et qui se trouve consignée dans le premier procès — verbal, il propose de donner à cette déclaration la rédaction suivante :

„Dans les circonstances actuelles, tout en nous réservant tous nos droits découlant de l' Art. 25 du Traité de Berlin, nous avons l'intention de tenir garnison dans les points suivants ....

Si par suite de circonstances, la nécessité se présentera de tenir garnison dans d'autres points, nous ne manquerons pas de faire des propositions spéciales au gouvernement de la Sublime Porte pour nous entendre sur les endroits où il y aurait lieu de tenir gernison ainsi que relativement au nombre des troupes."

Son Excellence le Comte Zichy ajoute que les points que son Gouvernement a en vue sont Tachlidja (Plevlié) Priédor et Prépoljé et que les forces destinées à ce service se composeront de quelques mille hommes.

Les Ministres Ottomans exposent que dans la pensée de la Sublime Porte il est essentiel que toutes les localités du sandjak de Yéni-Bazar où les troupes Austro-Hongroises auront présentement ou ultérieurement à tenir garnison, soient déterminées et désignées dès à présent, et que le nombre de ces troupes soit également convenu et fixé

d'avance. Le moment leur parait particulièrement propice pour procéder à cet arrangement définitif qui préviendrait toute difficulté dans l'avenir en même temps qu'il fixerait exactement la situation respective des troupes des deux Etats dans le Sandjak de Yéni-Bazar.

Malgré l'insistance que les Ministres Ottomans mettent à faire admettre ce mode de procéder, Son Excellence le Comte Zichy ayant persisté à croire qu'en s'engageant dans cette voie on agirait contrairement à l'intérêt des négociations pendant que ces circonstances ont un caracterè très — pressant, les Ministres Ottomans demandent des éclaircissements sur l'emplacement de la ville de Priedor au sujet de laquelle ils n'ont aucune donnée, ainsi que sur le nombre des troupes, qui devront tenir garnison dans les trois localités susmentionnées et proposent de faire insérer le contenu de la déclaration dans le contexte même de la convention soit sous la forme d'un article spécial, soit sous celle d'un alinéa spécial de l'article qui figure dans le projet sous le № 6. Son Excellence le Comte Zichy promet de fournir prochainement les renseignement désirés au sujet de Priedor ainsi que du nombre des troupes de garnison. Toutefois Son Excellence persiste à penser que la déclaration en question, ayant même valeur que si elle était insérée dans la convention, il n'y a pas lieu d'introduire sur

ce point des modifications au projet en discussion. L' échange de vues qui s'établit à ce sujet n'ayant pas amené de changement dans la manière de voir de Son Excellence, les Ministres Ottomans proposent que la déclaration soit formulée comme annexe à la convention et qu'elle soit signée par les Plénipotentiaires des deux parties.

Son Excellence l'Ambassadeur d'Autriche se réserve de prendre sur tous ces points les instructions de son gouvernement.

On reprend ensuite l'examen du texte de la convention et l'on convient d'un commun accord les articles suivants :

6. Pour atteindre, dans un intérêt commun, le but politique et militaire que l'art. 25 du Traité de Berlin concernant le Sandjak de Novi-Bazar a en vue, les deux Gouvernements ont résolu de régler dès à présent les modalités dans lesquelles il sera procédé à son exécution.

A cet effet, le Gouvernement de Sa Majesté l'Empereur et Roi s'engage à donner avis préalable au Gouvernement de Sa Majesté le Sultan de l'époque où l'entrée des troupes Impériales et Royales devra s'effectuer.

Afin de prévenir tout délai inutile, les deux Gouvernements s'engagent dès aujourd'hui, chacun en ce qui le concerne, à munir le cas échéant sans retard, leurs autorités et commandants respectifs

des pleins pouvoirs nécessaires pour régler directement entre eux les questions se rattachant à la subsistance des troupes Impériales et Royales ainsi qu'à leur installation et autres détails y relatifs.

Il est d'ailleurs, entendu que tous les frais occasionnés de ce chef resteront à la charge du Gouvernement d'Autriche-Hongrie.

7°. La présence des troupes de Sa Majesté l'Empereur et Roi dans le sandjak de Yéni-Bazar ne portera aucune entrave au fonctionnement des Autorités administratives, judiciaires ou financières Ottomanes de tout ordre qui continuera á s'éxercer, comme par le passé, sous les ordres exclusifs et directs de la Sublime Porte.

8° Si la Sublime Porte désire maintenir des garnisons même sur les points du sandjak de Yeni-Bazar, où les troupes Austro-Hongroises tiendront garnison, aucun obstacle n'y sera apporté, pourvu que sur ces points le nombre des troupes Ottomanes ne dépasse pas celui qui sera fixé pour les troupes Austro-Hongroises et que les troupes des deux Etats soient placées sur un pied de parfaite égalité en ce qui concerne les avantages militaires.

9° Il est entendu toutefois qu'en cas de menace d'agression, le Gouvernement d'Autrich-Hongrie aura la faculté d'augmenter le nombre de ses

troupes sur les points où elles doivent tenir garnison en s'entendant avec la Sublime Porte."

Son Excellence le Comet Zichy n'accepte toutefois ces deux derniers articles q u' a d r e f e r e n d u m.

La prochaine séance est fixée à Mardi 6/18 mars 1879.

(Signés): Al. Carathédory, Zichy
Munif, Kosjek.

Protocole No. 3,

La séance qui devait avoir lieu, le mardi 6/18 mars, a été tenue caujourd'hui 21/2 avril.

Au début de la séance, S. Exc. M. le Comte Zichy annoce que ses dernières instructions, telles qu'il sera dans le cas de les communiquer dans le courant de la discussion, sont catégoriques et qu'il ne saurait s'en départir.

On aborde ensuite le texte du préambule qui avait été réservé à une discussion ultérieure et l'on arrête la formule suivante :

„Les Gouvernements de Turquie et d'Autriche-Hongrie s'étant réservé de s'entendre sur les détails de l'occupation stipulée par l'art. 25 du Traité de Berlin, et le fait de l'occupation de la Bosnie et de l'Herzégovine ne portant pas atteinte aux droits de souveraineté de Sa Majesté Impériale le Sultan sur ces provinces, les deux Gouvernements ont nommé pour leurs plénipotentiaires la Turquie . . . . . et l'Autriche . . . . . ., lesquels, après avoir échangé leurs pleins pouvoirs

trouvés en bonne et due forme sont convenus des articles suivants."

Les Ministres Ottomans déclarent qu'il eût été naturel que mention explicite du caractère temporaire de l'occupation fût faite dans le corps même de la convention conformément à la déclaration de Berlin, mais que tenant compte de ce que les instructions du Cabinet de Vienne ne permettent pas à Son Excellence le Comte Zichy d'accepter leur proposition, ils n'insisteront pas davantage à ce que la convention mentionne le caractère provisoire de l'occupation.

De son côté Son Excellence le Comte Zichy déclare qu'il ne peut se départir de ses instructions.

Revenant ensuite à la question du traitement auquel seront soumis les habitants de la Bosnie et de l'Herzégovine hors de ces provinces, on adopte la rédaction suivante:

„La question du traitement des habitants de la Bosnie et de l'Herzégovine séjournant ou voyageant hors de ces provinces sera réglée ultérieurement par un arrangement spécial."

A ce sujet, Son Excellence le Comte Zichy dit qu'il est autorisé à déclarer, au nom de son gouvernement, qu'en attendant que l'arrangement spécial dont il est question dans l'article précité soit réalisé, le Gouvernement d'Atriche-Hongrie entend que le s t a t u q u o soit maintenu et que dans l'arrangement futur il n'y sera pas fait d'objection

à ce que les habitants musulmans de la Bosnie et de l Herzégovine soient soumis aux lois et à la juridiction Ottomanes. Il ajoute que se conformant à ses instructions il attire dès à présent l'attention de Leurs Excellences les Plénipotentiaires Ottomans sur l'opportunité qu'il y aura, lors de l'arrangement susmentionné, de s'entendre afin que les Bosniaques et les Herzégoviniens ne soient exposés à aucune persécution de la part des Autorités ottomanes pour leur conduite dans les provinces occupées.

Les ministres Ottomans prennent acte de la déclaration de Son Excellence le Comte Zichy. Pour ce qui est de l'idée qu'une persécution pourrait être tolérée à l'égard des Bosniaques et des Herzégoviniens pour leur conduite dans les provinces occupées, ils repoussent la possibilité d'une pareille éventualité.

A la suite de l'adoption de cet article qui figurera dans la convention après l'art. 5, l'art. 6 du projet devient l'art. 7.

Quant à la déclaration que l'Ambassadeur d'Autriche-Hongrie devait remettre à la Sublime Porte simultanément avec la signature de la convention au sujet de la tenue de garnison dans le district de Novi-Bazar, Son Excellence fait connaître que son Gouvernement consent à ce que, suivant la proposition des Ministres Ottomans, cette déclaration soit formulée comme annexe à la convention

et signée par les Plénipotentiaires des deux parties.

La partie de cette annexe arrêtée d'un commun accord est conçue ainsi qu'il suit :

„Il est entendu que dans les circonstances actuelles le Gouvernement d'Autriche-Hongrie, tout en se réservant tous ses droits découlant de l'art. 25 du Traité de Berlin, n'a l'intention de placer des garnisons que sur trois points situés sur le Lim entre les frontières de la Serbie et du Monténégro. Ces points seraient Priboï, Priepoliyé et Biélopoliyé. Le nombre des troupes destinées actuellement au service de ces carnisons ne dépassera pas le chiffre de 4 à 5000 hommes. Si par suite des circonstances, la nécessité se présentait de placer des garnisons sur d' autres points, il sera procédé de part et d'autre dans le sens des dispositions de l'article 7."

Mais les Ministres Ottomans proposent d'ajouter à ce qui précède la phrase suivante: „Sauf si le Gouvernement Autrichien avait l'intention de placer des troupes sur des points du Balkan de Ragosna, auquel cas il y aura lieu de s'entendre directement avec la Sublime Porte."

Les Ministres Ottomans expliquent que cette addition n'aurait d'autre effet que de reserver sur un point particulier, aux deux Gouvernements eux-mêmes une entente qui est déjà prévue dans l'art 7. de la convention comme devant avoir lieu en

général entre leurs Autorités et Commandants respectifs.

Ils font remarquer qu'après tout ce ne serait qu'une application, trés — limitée du principe d' après lequel avait été formulée l'annexe en question dans le 2e Protocole.

Ils développent les raisons qui font que leur Gouvernement attache une importance spéciale à l'entente qui interviendra, le cas échéant, au sujet du passage du Balkan de Ragosna par les troupes autrichiennes. Ils craignent que le défaut d'une pareille clause ne provoque dans les esprits des populations des inquiétudes qu'il importe de dissiper.

Les plénipotentiaires Ottomans se reservant de revenir sur la question, passent à l'art. 8 du projet qui, devenu l'article 9, est arrêté de la manière qui suit :

„Si la Sublime Porte désire maintenir des troupes régulières même sur les points du sandjak de Novi-Bazar où les troupes Austro-Hongroises tiendront garnison, aucun obstacle n'y sera apporté. Les troupes des deux Etats seront placées sur un pied de parfaite égalité en ce qui concerne leur nombre, les avantages militaires et la liberté de leurs mouvements.

Dans toute l'étendue du sandjak de Novi-Bazar, la Sublime Porte s'engage à'ne pas maintenir de troupes irrégulières."

Pour ce qui 'est de l'article final, les Ministres

Ottomans le considèrent comme entièrement superflu d'autant plus pu'ils ne voient pas à quoi il peut faire allusion. La prochaine séance est renvoyée à lundi 21 Avril.

(Signés) : Al. Carathéodory. Zichy
Munif. Kosjek.

Protocole No. 4,

Dans la séance tenue ce jourd' hui, 9/21 avril, Son Excellence l'Ambassadeur d'Autriche-Hongrie déclare que le Gouvernement J. et R. d'Autriche-Hongrie, animé du désir de faciliter l'entente et par déférence pour les voeux exprimés par M. M. les plénipotentiaires au nom de Sa Majesté Impériale le Sultan, consent à ce qu'il soit ajouté au texte de la déclaration relative à Novi-Bazar la phrase additionnelle proposée par Leurs Excellences Messieurs les Plénipotentiaires Ottomans dans la séance du 21 mars (2 avril).

L'Ambassadeur d'Autriche-Hongrie, en déclarant ce consentement, prend acte au nom de son gouvernement des explications développées par M. M. les Plénipotentiaires Ottomans el consignées dans le procès-verbal de la séance précitée au sujet des motifs et de la portée de leur proposition.

L'entente s'étant établie sur ce point, on passe à l'article final de la Convention qui est adopté de la manière suivante :

„Il est entendu toutefois que la faculté pour l'Autriche-Hongrie d'entretenir sur les endroits où les troupes doivent tenir garnison, conformément aux dispositions de l'art. VII, des troupes en nombre suffisant, selon le besoin des circonstances, ne doit pas être restreinte par ces dispositions.

Les Ministres Ottomans, faisant allusion aux bruits qui ont circulé relativement aux traitements auxquels les musulmans en Bosnie auraient été exposés à raison de leur culte, croient fournir à Son Excellence le comte Zichy l'occasion d'affirmer encore une fois les sentiments de son gouvernement relativement aux principes de tolérance consignés dans l'art. II de la Convention, en faisant remarquer qu'il ne serait que conforme à ces principes que les habitants de ces provinces maintiennent à l'avenir aussi pleine liberté dans leurs relations religieuses avec le Cheïkhul-Islamat pour la confirmation et la désignation de leurs muftis, naïbs, khatibs et imams. Les Ministres Ottomans pensent que sur ce point la manière de voir de Son Excellence sera complètement d'accord avec la leur, d'autant plus, qu'il ne s'agit là que d'une conséquence naturelle des principes déjà admis de part et d'autre.

A ce propos les Ministres Ottomans ajoutent qu'il est entendu d'ailleurs que rien ne doit préjuger, pour ce qui les concerne, les dispositions de l'arrangement définitif à intervenir entre les deux gou-

vernements pour le règlement de la situation des habitants de la Bosnie et de l'Herzégovine séjournant ou voyageant hors de ces provinces.

Les Ministres Ottomans sont persuadés, en outre, que le Gouvernement d'Autriche ne permettra qu'aucune entrave soit apportée à la libre circulation entre ces provinces et les provinces voisines.

Son Excellence l'Ambassadeur d'Autriche-Hongrie adhère en principe à cette manière de voir comme conforme à la convention.

Les Ministres Ottomans exposent ensuite combien les sentiments de la population du sandjak de Novi-Bazar pourraient rendre délicate la situation des troupes et des autorités Ottomanes. Ils sont convaincus que le Gouvernement Austro-Hongrois apprécie pleinement la difficulté de cette situation et que, de son côté, il ne voudra pas mettre en doute leur bonne vorlonté s'il arrivait qu'elles se trouvassent parfois dans l'impossibilité de prêter aux autorités militaires Austro-Hongroises tout le concours qu'elles auraient désiré leur prêter. Dans ce même ordre d'idées, les Plénipotentiaires Ottomans pensent qu'il serait d'une sage politique de ne rien précipiter, et demandent que l'entrée des troupes autrichiennes dans les trois points désignés dans l'annexe à la convention soit retardée de plusieurs semaines à partir de la date de la convention. Ce temps semble nécessaire au gouvernemcnt ottoman pour préparer les esprits et faire en sorte

que l'entrée des Autrichiens à Novi-Bazar ne devienne le signal de quelque désordre.

Son Excellence M. le Comte Zichy, entrant dans les vues des Plénipotentiaires Ottomans se déclare prêt à recommander à Son Gouvernement le désir du Gouvernement Ottoman. Il a lieu de croire, qu'en ce qui concerne le délai demandé, il n'y aura pas de difficulté, à la condition cependant que le Gouvernement Ottoman maintienne efficacement dans l'intervalle l'ordre et la tranquillité dans tout le sandjak de Novi-Bazar.

Au sujet de l'Art. 5, il est entendu entre les Plénipotentiaires des deux parties que les armes dont il est question comprennent les canons et les armes qui étaient en possession des troupes ottomanes et qui ont passé entre les mains des autorités civiles et militaires Austro-Hongroises.

Les Plénipotentiaires des deux parties étant ainsi tombés d'accord sur tous les points qui ont fait l'objet de leurs délibérations, il est procédé à l'échange des pleins pouvoirs et à la signature de la Convention en double original.

(Signés) : **Al. Carathédory, Zichy**
Munif, Kosjek.

Convention

—

Les Gouvernements de Turquie et d'Autriche-Hongrie s'étant réservé de s'entendre sur les détails de l'occupation stipulée par l'art. 25 du traité de Berlin et le fait de l'occupation de la Bosnie et de l'Herzégovine ne portant pas atteinte aux droits de Souveraineté de Sa Majesté Impériale le Sultan sur ces provinces, les deux Gouvernements ont nommé pour leurs Plénipotentiaires :

La Turquie, d'une part, Son Excellence Alexandre Carathéodory Pacha, ministre des affaires étrangères et Son Excellence Munif Effendi, ministre de l'instruction publique ; et, l'Autriche-Hongrie, de l'autre, Son Excellence M. le comte S. Zichy, Ambassadeur extraordinaire et Plénipotentiaire de Sa Majesté Impériale et Royale Apostolique près Sa Majesté Impériale le Sultan ;

Lesquels, après avoir échangé leurs pleins pouvoirs trouvés en bonne et due forme, sont convenus des articles suivants :

Art. I-er. — L'Administration de la Bosnie et de l'Herzégovine sera exercée conformément à l'article

XXV du Traité de Berlin par l'Autriche-Hongrie; toutefois, le Gouvernement Austro-Hongrois n'objecte pas à conserver tous ceux des fonctionnaires actuels qui possèderaient les aptitudes nécessaires pour la bonne administration de leur emploi. En cas de remplacement, le choix du Gouvernement Austro-Hongrois porterait de préférence sur les personnes originaires de ces provinces.

Art. 2. — La liberté et la pratique extérieure de tous les cultes existans seront assurées aux personnes habitant ou séjournant en Bosnie et en Herzégovine. Notamment pleine liberté est assurée aux musulmans dans leurs rapports avec leurs chefs spirituels. Les Commandants des troupes de Sa Majesté l'Empereur et Roi et les Autorités Administratives continueront à veiller avec le plus grand soin à ce qu'il ne soit porté aucune atteinte à l'honneur, aux moeurs, à la liberté du culte, à la sécurité des personnes et des propriétés des musulmans. Toute agression contre des musulmans leurs biens ou leur religion sera sévèrement punie. Le Nom de Sa Majesté le Sultan continuera à être prononcé dans les prières publiques des musulmans comme par le passé. En tant qu'il serait d'usage de hisser le drapeau ottoman sur les minarets, cet usage sera respecté.

Art. 3. — Les revenus de la Bosnie et de l'Herzégovine seront affectés exclusivement à leurs

besoins, leur administration et les améliorations jugées nécessaires.

Art. — 4. — Les monaies ottomanes effectives continueront à avoir libre cours en Bosnie et en Herzégovine.

Art. 5. — La Sublime Porte disposera à sa guise des armes, du matériel de guerre et autres objets appartenant au Gouvernement Ottoman et qui se trouvaient dans les places fortes ou dans les garnisons.

A cet effet il sera dressé des inventaires avec l'intervention de commissaires des deux Gouvernements.

Art. 6. — La question du traitement des habitants de la Bosnie et de l'Herzégovine séjournant ou voyageant hors de ces provinces, sera reglée ultérieurement par un arrangement spécial.

Art. 7. — Pour atteindre, dans un intérêt commun, le but politique et militaire que l'Art. 25 du Traité de Berlin concernant le Sandjak de Novi-Bazar a en vue, les deux Gouvernements ont résolu de régler dès à présent les modalités dans lesquelles il sera procédé à son exécution. A cet effet, le Gouvernement de Sa Majesté l'Empereur et Roi s'engage à donner avis préalable au Gouvernement de Sa Majesté le Sultan de l'époque où l'entrée des troupes Impériales et Royales devra s'effectuer.

Afin de prévenir tout délai inutile, les deux Gouvernements s'engagent, dès aujourd'hui, chacun

en ce qui le concerne, à munir le cas échéant, sans retard, leurs autorités et commandants respectifs des pleins pouvoirs nécessaires pour régler directement entreeux les questions se rattachent à la subsistance des troupes Impériales et Royales, ainsi qu'à leur installation et autres détails y relatifs.

Il est d'ailleurs entendu que tous les frais, occasionnés de ce chef, resteront à la charge du Gouvernement d'Autriche-Hongrie.

Art. 8. — La présence des troupes de Sa Majesté l'Empereur et Roi dans le Sandjak de Novi Bazar ne portera aucune entrave au fonctionnement des Autorités administratives, judiciaires ou financières Ottomanes de tout ordre, qui continuera à s'exercer, come par le passé, sous les ordres exclusifs et directs de la Sublime Porte.

Art. 9. — Si la Sublime Porte désire maintenir des troupes régulières, même sur les points du Sandjak de Novi-Bazar où les troupes Austro-Hongroises tiendront garnison, aucun obstacle n'y sera apporté. Les troupes des deux Etats seront placées sur un pieds de parfaite égalité en ce qui concerne leur nombre, les avantages militaires et la liberté de leurs mouvements.

Dans toute l'étendue du Sandjak de Novi-Bazar, la Sublime Porte s'engage à ne pas maintenir des troupes irrégulières.

Art. 10. — Il est entendu, toutefois, que la faculté pour l'Autriche-Hongrie d'entretenir sur les

endroits où les troupes doivent tenir garnison, conformément aux dispositions de l'art. 7., des troupes en nombre suffisant, selon le besoin des circonstances, ne doit pas être restreinte par ces dispositions.

En foi de quoi les Plénipotentiaires de Turquie et d' Autriche-Hongrie ont signé la présente convention et y ont apposé le sceau de leurs armes.

Fait à Constantinople, le 21 avril 1879.

(Signés) : Al. Carathéodory
Munif Zichy.

Annexe à la Convention

Il est entendu que, dans les circonstances actuelles, le Gouvernement d' Autriche-Hongrie, tout en se réservant tous ses droits découlant de l'article 25 du Traité de Berlin, n'a l'intention de placer des garnisons que sur trois points situés sur le Lim entre les frontières de la Serbie et du Monténégro. Ces points seraient Priboï, Priépoliyé et Biélopoliyé.

Le nombre des troupes destinées actuellement au service de ces garnisons ne dépassera pas le chiffre de 4 à 5.000 hommes. Si, par suite des circonstances la nécessité se présentait de placer des garnisons sur d'autres points, il sera procédé, de part et d'autre, dans le sens des dispositions de l'article 7, sauf, si le Gouvernement Autrichien avait l'intention de placer des troupes sur des points du Balkan de Rugosna, auquel cas il y aura lieu de s'entendre directement avec la Sublime Porte.

Constantinople, le 21 avril 1879.

(Signés) : **Al. Caratbéodory.** **Zichy.**
Munif.

sont confirmés et maintenus dans les sièges épiscopaux qu'ils occupent.

Art. II.

En cas de vacance d'un des troits sièges métropolitains en Bosnie et en Herzégovine Sa Majesté Impériale et Royale Apostolique nommera le nouveau Métropolitain au Siège devenu vacant, après avoir communiqué au Patriarcat oecuménique le nom de son candidat pour que les formalités canoniques puissent être remplïes. Dans le cas où ce candidat ne serait pas connu par le Patriarcat, cette communication sera accompagnée d'un certificat de l'évêque orthodoxe dont relève ce candidat, certificat prouvant son éptitude canonique pour être sacré avèque.

Art. III.

S'il est constaté qu'un des trois Métropolitains mentionnés à transgressé ses devoirs soit envers l' autorité civile soit envers l'autorité ecclésiastique, soit envers ses ouailles, sa destitution aura lieu d'après le mode de procéder qui a été établi pour la nomination.

Art. IV.

Les nouveaux Métropolitains nommés par Sa Majesté Impériale et Royale Apostolique seront sacrés conformément aux principes établis par la loi canonique de l'Église orthodoxe orientale.

Art. V.

Les évèques de l'Église ortbodoxe orientale des provinces de Bosnie et d'Herzégovine mentionneront le nom du Patriarche oecuménique dans les cérémonies et offices divins selon l'usage canonique de l'Église orthodoxe orientale. Ils se procureront la sainte huile (myron) du Patriarcat oecuménique.

Art. VI.

An lieu de la subvention canonique que ces trois diocèses métropolitains servaient au Patriarche oequménique, le Gouvernement d'Autriche-Hongrie s'engage à payer à Sa Sainteté le Patriarche Joachim III une somme de 58.000 piastres en or, qui sera versée chaque année à la caisse du Patriarcat par l'intermédiaire de l'Ambassade Impériale et Royale à Constantinople. En dehors de cette annuité S. S. le Patriarche Joachim III ne pourra prétendre à aucun autre avantage matériel provenant des dites provinces.

Art. VII.

Les évèques des dites provinces ne percevront à l'avenir aucune redevance, ni taxe de leurs ouailles. Ces redevences seront perçues dorénavant par le fisc Impérial et Royal à l'exception de la quote-part due au Patriarcat oecuménique et dont le payement ne sera plus exigé. En revanche les dits évèques toucheront de la part du fisc Impé-

rial et Royal un traitement régulier dont le montant sera calculé d'après la moyenne du rapport annuel des redevances ecclésiastiques qu'ils percevaient jusqu'à présent de leurs ouailles.

Après une étude approfondie des propositions en question et après mûre déliberation, faites à ce sujet avec nos chers frères et collègues les très-saints Métropolitains, nous avons trouvé les dites propositions pas désavantageuses pour le réglement provisoire des relations des diocèses orthodoxes susmentionnés avec la grande Église de Constantinople conformément aux exigences de temps et aux circonstances actuelles. En les acceptant en conséquence à l'unanimité des voix de nos chers frères et collègues en Saint-Esprit, les très-saints Métropolitains réunis en Synode, nous nous sommes prononcés en faveur du maintien en vigueur des dispositions prises d'un commun accord entre les deux parties. En même temps nous prions le Tout-Puissant qui régit le monde de protéger et de garder Sa Majesté Impériale et Royale Apostolique sain et sauf sur Son Trône pour le bien et dans l'intérêt de tous les peuples soumis à Son Sceptre paternel.

En foi de quoi le présent acte patriarcal et synodal fut dressé et enrégistré dans le code de notre grande Église en l' an de notre Seigneur 1880, au mois de mars. Indict 8.

ИСПРАВКЕ ШТАМПАРСКИХ ГРЕШАКА.

НА СТРАНИ	МЕСТО:	ТРЕБА ДА БУДЕ:
23	Херцог Декарз	Херцог Деказ
41	Србијине	Србијина
49	да се глас односан	да је глас односан
61	да потпогне	да потпомогне
81	Само постојанством и уздржљивошћу	Само постојанством и *издржљивошћу*
93	VIII операција Српске војске	*Операције* Српске војске
97	2000 метра	2000 метара
97	Плачковици	Пљачкавици
112	до саставс	до састава
151	Она зделанас	Она зделалас
158	па да би је учинио себи мање досадном	*учинивши* је себи мање досадном
175	[illegible] депеше	а о депеши
[illegible]	[illegible]ају	датирају.

Има још погрешака, нарочито у интерпункцији, али не квари смисао.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА